

سجادہ

سدا رثا

(ذاول)
(SJDHARTHA)

مصنف: هرمن هيس
(HERMAN HESSE)

مندیکار: فضل احمد بچاڻي

ڏيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد، سنڌ
1982ع

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو ايڪڙيهون ڪتاب

ڇپائيندڙ : نيو فيلڊس پبليڪيشنس

آندو ولي محمد، حيدرآباد، سنڌ.

ڇپيندڙ : پرفيڪٽ پرنٽنگ پريس، ۴۷۴

صدر، حيدرآباد سنڌ.

پهريون ايڊيشن : جولائي 1982ع

قيمت : 10-00 روپيا

(سڀئي حق ۽ واسطا مصنف جا قائم)

SIDHARTHA (Novel) BY: HERMAN HESSE
Translated in Sindhi by Fazal Ahmed Bachani
Published by New Fields Publications, Tando
Wali Mohammed. Hyderabad Sind. Pakistan.
First Edition July 1982.

مترجم جي طرفان

سڄي انسان ذات هميشه کان بي حد دڪي، حيران ۽ پريشان ۽ امن ۽ سکون جي تلاش ۾ سرگردان رهي آهي. روحاني خوشيءَ جي هڪ هڪ ٻل لاه ڀٽڪندي رهي آهي، ڪڏهن وري ڪائنات، خدا ۽ بندي جا اسرار پروڙڻ خاطر جاکوڙون ڪندي رهي آهي. زندگي جا پيدا معلوم ڪرڻ لاءِ ڏونگر ڏوريندي رهي آهي. پوءِ جن کي جيڪي ادراڪ ملي سگهيو آهي سو وس آهر ٻين تائين پهچائي پاڻ وري نيتي جي عميق ۾ هليا ويا آهن. هن ڪتاب جي سورمي کي به ڪائنات جي ڪتاب مان جيڪي ڪجهه پراپت ٿيو آهي سو ٻين تائين پهچائڻ لاءِ ليکڪ هي ڪتاب ويهي لکيو آهي.

هڪ فقير صفت صوفي طبيعت برهمڻ زادو، جنهن جو اندر ڪائنات ۽ تخليق جي اسرارن تان ٻردو کڻڻ لاءِ سدائين کان سڪندڙ آهي، سو پنهنجي ”سچ“ پسڻ لاءِ آئي ۽ اڃايل دل کڻي، حيات ۽ سنسار جي مختلف دورن مان گذري، مختلف واڻون وٺي، مختلف آزمودا پرائي نيٺ ڪهڙي نتيجي تي ٿو پهچي. سو آهي هن ناول جو بنياد ۽ موضوع. زندگي ڇا آهي، سنسار ڇا آهي، پنهي جي لاکاپي جي نوعيت ڇا آهي، سڄي روحاني خوشيءَ جو راز ڪهڙو آهي، اها شائتي مذهب ۾ آهي يا مذهب کان ٻاهر؟ دنياڌاري،

عیشِ عشرت، ڪمن ڪارين يا لهو و لعب ۾ آهي يا مورگو دنيا کي تياڳڻ ۾؟ ويراڳ وٺي وڃي جهنگ جهر جهاڳڻ ۾ آهي يا دنيا جي مڙنڻي شين سان تعلق رکڻ ۽ سهڪار ڪرڻ ۾؟ مذهبي ريتن رسمن کي پوريءَ طرح ورتائڻ ۾ آهي يا مورگو مذهب ئي سڄي رنج ۽ غم جو باعث آهي؟ بندي جي اندر ۾ ڇا آهي، سنسار جي شين ۾ ظاهر ڇا آهي ۽ لڪل ڇا؟ سچو سڪون، شائتي، نـروان، چوٽڪارو جيڪر ڪهڙي ريت ملي؟ — اهڙن ڪيترن سوالن جو جواب هن ناول مان ملندو.

هي ناول مشهور جرمن ليکڪ HERMAN HESSE جي بيحد مقبول ناول انگريزي SIDHARTHA جو مڪمل ترجمو آهي. جنهن جا فقط 1976ع تائين ٻاويھ ايڊيشن ڇپجي چڪا آهن، دنيا جي ڪيترين ٻولين ۾ ترجمو ٿيو آهي، ان تي فلمون ٺهي چڪيون آهن ۽ ليکڪ کي نوبل انعام بہ ملي چڪو آهي. فقط هڪڙي سال 1973ع ۾ هن ناول جون ست ايڊيشن وڏي تعداد ۾ نڪتيون. واضح رهي تہ يورپ ۽ آمريڪا ۾ روحانيت جو ادب گهڻو ليکيو ۽ پڙهيو وڃي ٿو.

هن ڪتاب جي ترجمي وقت بہ ترجمي جا حق ادا ڪرڻ جي پوري دٻاءُت داري ۾ سان ڪوشش ڪئي اٿم. ترجمو مڪمل آهي البت ڪي ٽڪرا جي ٻنھ غير ضروري ورجاءُ ۽ اجابو اٺاءُ هئا سي ڇڏي ڏنا اٿم پر اهڙي طرح جو ڪهاڻي ۽ ان جي تسلسل تي ذرو بہ اثر نہ پوي. هڪ ڳالهه واضح ڪرڻ ضروري آهي تہ ترجمو ڪيل

مسودي ۾ گهڻي ڀيري هندي اکر جي استعمال ٿيا آهن سو ان
 ڪري جو اصل مسودي ۾ به ڪي اهڙا اکر استعمال ڪيا
 ويا آهن ۽ ٻيو ته اهڙن اکرن جي استعمال کان سواءِ بيان
 ۾ اها سوڀيا نٿي رهي جا هن ناول جو اصل روح آهي
 آءٌ محترم نظام الدين راشدي جو ٿورائتو آهيان جنهن
 هن ڪتاب جو مسودو مون کي فيئر ڪري ڏنو.
 پوري اميد اٿم ته منهنجي محنت جو قدر ٿيندو.

فضل احمد بچاڻي
 ۱۔ جولاءِ ۱۹۸۲ع

پنهنجي طرفان

نيو فيلڊس پبليڪيشنس جو ايڪٽيهون ڪتاب اوهان جي هٿن ۾ آهي. هن ڪتاب جو شمار ڪلاسيڪل ادب جي مشهور ڪتابن ۾ ٿئي ٿو. جنهن جو اندازو اوهان کي ڪتاب پڙهڻ کان پوءِ خود ٿيندو.

اسان اڳ به واضح ڪري چڪا آهيون ته اسين نون ڪتابن سان گڏوگڏ اهڙا پراڻا، ناياب ۽ دلچسپ ڪتاب به شايع ڪندا رهنداسون، جن جي گهڻي عرصي کان ضرورت محسوس ڪئي پئي وڃي. (ان سلسلي ۾ اسين ڪجهه ڪامياب ٿيا آهيون.) هاڻ اسين نه صرف اديب دوستن کي پر عام پڙهندڙن کي به گذارش ڪريون ٿا ته جيڪڏهن سندن نظر ۾ واقعي ڪي اهڙا ڪتاب هجن ته اسان سان تعاون ڪن. اسان جي گذريل ڇهن مهينن کان اها ڪوشش رهندي اچي ته هر مهيني هڪ ڪتاب شايع ٿيندو رهي. ان ڪوشش ۾ اسين هن وقت تائين الله جي فضل ۽ پڙهندڙن جي ساٿ ۽ اديب دوستن جي تعاون ڪري ڪامياب ٿيندا اچون. انشاءِ الله اڳتي به اسين ضرور ڪامياب ٿينداسين.

—ادارو

حصو ٻهريون

سڌارت، هڪ برهمڻ جو پٽ هو. سهڻو سلڇڻو، ننڍپڻ پنهنجي دوست گوند سان نديءَ جي ڪناري ڪاٺ جي ڪوليءَ ۾، ٻيڙين ۽ ٻوندين جي تختن تي ٻيلي جي چن ۾، انجيران جي ڇانوَ ۾ ۽ نديءَ جي ڪناري تي جرڪندڙ آس ۾، راند روند ڪندي گذاريائين. نديءَ ۾ ٻوٽا نشان ڪندي آس ۾ هن جا پورا لڳ ٻهڪڻ لڳندا هئا. انهن جي وٽن جي جهنڊ ۾ راندون ڪندي هن جي اکين جي ڪاراڻ وڌي ويندي هئي. هن جو برهمڻ پسيءَ وديارئين کي ويٺو سڪيا ڏيندو هو، ته هن جي ماءُ ڪجهه نه ڪجهه ڳائيندي رهندي هئي.

سڌارت پڻ عالمن جي گفتگو ۾ گهڻو بهرو وٺي چڪو هو. گوند سان بحث مباحثا ڪري چڪو هو، ۽ هن سان گڏجي تيان گيان جي مشق ڪري چڪو هو. ساهه ڪشي تي ڌيري سان ”هري اوم“ جو ڪلمو اچاريندو هو ته سندس ڀرونهن تي نور جو سهاڻ پکڙجي ويندو هو. جو سندس روح جي اوچائي ۽ پاڪائي جو چڻ پاڇو هو. اندر جي اونهائيءَ ۾ جهاتي پائي، پنهنجي آتما جي اکين ۾ اکيون کپائڻ جو هنر هن سکي ورتو هو. آتما... جا ڪڏهن مرندي ناهي ۽ جا سڄي سرشتي ۾ هڪ ئي هڪ آهي.

هن جو برهمڻ پيءُ اهو ڏسي پيو گد گد ٿيندو هو ته،

سڌارت ذهين آهي، علم حاصل ڪرڻ جو اتساه آئس ۽ برهمڻن
 ۾ وڏي منزل جو مالڪ ٿيندو ٿو وڃي، ۽ ماءُ پنهنجي
 صحتمند ۽ سهڻي هاڻي واري پٽ کي شان ۽ شڪوه سان
 اٿندو ويهندو ڏسي، فخر سان پئي بهم بهم ٿيندي هئي. هو ستيءَ
 جي گهڻين ڳالين ۾ هلندو هو ته برهمڻن ٺهنگرين جي دلين
 ۾ عشق اچلون ڏيڻ لڳندو هو، هاڻي ڊولائتي، پيشاني بلند،
 ۽ اکيون شاعائيو جي هئس.

گووند کي ته هن سان ئي عشق هو. هن جي هر ڳالهه
 ۽ هر شئي سان عشق هو. توڙي هنجي اتساه وارن خيالات
 سان هن جي فهم سان، هن جي اڏول ارادن سان ۽ هن جي
 بلند خيالي سان عشق هو. هن جي دل شاهدي ٿي ڏني ته
 هڪ ڏينهن سڌارت، برهمڻن ۾ ڪو رواجي پروهت نه پر
 هنن جو سرتاج ٿيندو.

گووند کي هن جو چاڪر، هن جو هر دم جو ساٿي هن
 جو خدمتگار ۽ هر حال ۾ هن جو شريڪ بنجڻ جي آرزو
 هئي، پائينائين ته هن سان ائين وامل ٿي وڃي، جيئن ڪو
 ڪنهن جو پاڇو هوندو آهي.

سڌارت هر ڪنهن جي اک جو تارو هو. پر سڌارت پاڻ
 خوش نه هو، انجپرن جي باغن ۾، گلن جي پيچرن تي
 گهمندي، وڻن جي جهڳٽن ۾ ويهي ڌيان ويچار ڪندي، ۽
 روزانو پوتراشنان ڪندي پوري اهمتم سان پليدان جون
 رسمون ادا ڪندي، هر ڪنهن جي سرهائي جو مرڪز
 هوندي به هو پاڻ اندر ۾ خوش نه هو.

نديءَ جي وهڪري، ٽمڪندڙ تارن مان، سچ جي

سڀاويڪ ڪرڻن مان طرح طرح جا خواب ۽ خيال هن جي ذهن ۾ لهي ايندا هئا. طرح طرح جا انومان هن جو پيڇو ڪندا هئا، ويچار ۽ وسواس هن کي ستائيندا هئا. بي قرارِي هن کي ستائيندي هئي. پليدڻ ڪيل شين جي دونهن مان، رڱ ويد جي شمعن مان ۽ برهمڻن جي اپديشن مان هن کي اهي ئي خواب ۽ خيال جڙندا محسوس ٿيندا هئا. هن کي محسوس ٿيڻ لڳو ته ماءُ ۽ پيءُ جي محبت توڙي گوروند جو قرب به ته هن کي سدائين لاءِ خوش نه رکي سگهندو، نه شائتي ڏٺي سگهندو نه ئي اهو ڪافي آهي. هن کي اهو شڪ ٿيڻ لڳو ته سندس پيءُ توڙي ٻين سياڻن هن جي نانگهيندڙ روح جي مرتبان ۾ سندن عقل ۽ علم جو سڄو نچوڙ ٺاهي ته ڇڏيو آهي، پر اهو مرتبان اڃا تار نه ٿيو آهي. وهنجي پاڪ ٿيڻ سٺي ڳالهه پر پاڻيءَ سان پاپ جا داغ ته نه ڏويي سگهندا. نه ان سان ڏکي دل کي ڪو دلاسو ملندو ڏيوتائن کي ٻاڏائڻ ۽ قربانيون ڏيڻ به چڱو ڪم پر اهو سڀ ڪجهه ڪافي ته نه آهي! ان ڪم مان ڪا خوشي ملي ٿي ڇا؟

۽ ڏيوتائن جو ڪهڙو اعتبار؟ ڇا وقعي سڀ سنسار انهيءَ هستيءَ خلقيو آهي، ۽ هي ڏيوتا به متان اسان وانگر ته نه خلقيا ويا آهن. فاني ۽ بي بقا! ته پوءِ اها ڪهڙي عقل ۽ انصاف جي ڳالهه آهي جو انهن کي قربانيون پيش ڪجن؟ ته پوءِ ڪنهن کي پيش ڪجن؟ ڪنهن جي اڳيان سر جهڪائجي؟ انهيءَ واحد خدا جي اڳيان اهو ايشورڪٿي گولجي؟ ڪٿي ٿو رهي؟ جي انسان جي اندر ۾ نٿو رهي

تہ ٻوٽ ڪٿي پيو وسي؟ اها ذات انسان جي اندر جي گهرائي
۾ ناهي تہ ٻوٽ ڪٿي آهي؟

برهمڻ تہ اهو سيڪاريو آهي تہ ”نهو“ نہ ڪو هڏ آهي
نہ ڪو ماس نہ ڪو خيال آهي نہ ڪو احساس، تہ ٻوٽ ڇا
آهي؟ هن کي گولهي لهڻ جو ڪو ٻيو طريقو آهي ڇا؟
اها واٽ تہ ڪير بہ نٿو سيڪاري، عالم ۽ ٻوڇاري سڀڪجه،
تہ ڄاڻي ويا آهن. دنيا جي تخليق گفتار جو اصل، کائڻ
پيئڻ، ساه روڪڻ، حواسن جي جوڙ، توڙي ديوتاڻن جا ڪم،
پر اها اصل حقيقت جي شايد اڃا ڄاڻي نہ سگهيا آهن!
سڀني پاڪ ڪتابن ۾، اڀانيسند ۾ توڙي سام وند ۾ اهو
ذڪر نہ آهي. انهن ڪتابن ۾، جي برهمڻ جي پيڙهين
ٻوڀان پيڙهين سنڀالي رکيا آهن. خدا جي سڄي معلومات تہ
آهي پر هنجو ”ناجروڙ“ ڪٿي بہ ڪونهي. هو چون ٿا تہ
هي سڄو سنسار اسان جي آتما آهي. ماڻهو جڏهن نند ٿو
ٻڌي تہ انهيءَ روح ۾ ٻيهي وڃي ٿو، پر اهڙو ڪو انسان
آهي جيڪو ان روح ۾ ٻيهي وڃڻ کان پوءِ واپس اچي انهن
احساسات ۽ معلومات جو اظهار بہ ڪري سگهي، جي هن
کي روح ۾ دٻرو ڪرڻ جي نتيجي مليا؟ هي سڀ ٻاوا توڙي
منهنجو پيءُ لڳي ٿو تہ اڃا پنڌ جا پنڌيٽڙا آهن. ڳولائو
آهن، اڃا آهن. جيڪو پنهنجي اندر پيڙو نہ ٿيو سو ڀٽڪندڙ
آهي ۽ ڀٽڪڻ جي اها ڀڻل ڪندو ئي رهندو.
ستارت کي اهي خيال ستائيندا رهيا، هن جي ڀياس
وڌندي رهي. هن جو ارمان وڌندو رهيو.

هڪ ڏينهن هو گوروندي کي ساڻ ڪري، ڏيان گيان
 خاطر، بڙ جي وڻ ميان وڃي ويٺو هو. سوڪوتا جو پاڻ
 ڪرڻ لڳو: ”اوم ڪمان آهي ۽ روح ان جو تير، برهما
 ان تير جو نشانو آهي. جنهن تي بي تڙڪ تير چٽبا رهڻا!“
 عبادت جو وقت پورو ٿيو ته گوروند، سڌارت کي سڏڻ
 لڳو، مگر کيس ڪوبه جواب نه مليو. سڌارت ته خاموش
 بولار ۾ ڪجهه چٽائي ڏسڻ جي انداز ۾، اونهي فڪر ۾
 غرق هو. ڏسڻ ۾ ائين پئي آيو چڻ ساه ٿي نه پيو کڻي.
 هڪ ڀيري سڌارت، ڪن واڙهڙو ويراڳين کي ڏٺو هو،
 سنهڙا سيمپڪ جهور جهور ٿيل، ويراڳي جن جي عمرين
 جي ٿي خبر نٿي پئي ته جوان آهن يا پڙيا. لڱ ڦٽيل ۽ مٽيءَ
 هاڻا ذري گهٽ سڄا اگهاڙا اس سان لهسيل بدن، عجب
 جهڙا، ويڳاڻا ۽ چڻ پاڻ پنهنجا ويرِي، نفس ماريل، عبادتن
 جي جاکوڙ سبب پڳل ٿيل ۽ بي رحمي سان پنهنجو پاڻ
 فراموش ڪيل، ويراڳ-ب-چڻ انسانن جي وسطيءَ ۾ گذرڻ
 ڪاهي آيا آهن.

تڏهن سڌارت پنهنجي دوست گوروند کي ٻڌايو ته
 ”اڃا ويراڳي ٿيندس. ويراڳين سان وڃي ملندس.“ ۽ گوروند
 هن جو اڏول ارادو ڏسي سوچڻ لڳو:

هاڻي سڌارت هڪ پنهنجي الڳ وات وٺڻ وارو آهي،
 هاڻي مقدر جا پمد هن جي اڳيان کلندا ويندا ۽ مقدر سان
 گڏ خود سندس پيد به..... هن پڇيو، ”تنهنجو پيءُ توکي
 جوڳ پرائڻ جي اجازت به ڏيندو؟“ ”بحث تڪرار جي

ڪا گنجائش ناهي ڳوڻند! صبح ٿيندي ئي آءُ جوڳي ۽
جي روپ ۾ جيون جي شروعات ڪندس. وري ان بابت
سوال جواب نه ڪجانءِ!

رات جو پيءُ کي اڪيلو ڏسي، سڌارت جڏهن هن کان
جوڳي پنجن جي اجازت گهري ته، ٻوڙهي برهمڻ کي پهرئين ته
ماڻ لڳي وئي، ڪيترو وقت ٻئي چپ رهيا. برهمڻ ٽڏي
تي وٺل ۽ سڌارت ٻانهون ٻڌي سندس پير ۾ پيئل. نيٺ
برهمڻ ڳالهائيندو.

”برهمڻ تڪو نه ڳالهائيندا آهن، پر تنهنجي ڳالهه ٻڌي
منهنجي من ۾ ڪروڙ ڀرجي ويو آهي، اڳتي اهڙي ڳالهه
نه ڪجانءِ.“

”برهمڻ اٿي ڪڙو ٿيو. سڌارت کي خاموش ٻيڻو ڏسي
پڇيائين: ”هاڻي چاچي لاه ٻيڻو آهين؟“
”اوهين پاڻ چاڻو ٿا.“

برهمڻ چپ چاپ ۾ انهيءَ ڪوٺيءَ مان نڪري وڃي
پنهنجي بستري تي ستو. هڪ ڪلاڪ گذري ويو پر هن
کي نٺو نه آئي. نهٺ هو اٿي پٺسار ڪرڻ لڳو. پنهنجي
ڪوٺيءَ جي دريءَ مان ٻاهر نهاريائين ته سڌارت کي ڏٺائين
جو بت ٻيڻو هڪ هنڌ ٻانهون ٻڌيو بيٺو هو.

برهمڻ وري اچي بستري تي ستو پر نٺو وري به نه
آيس ۽ وري اٿيو. ساڳيءَ طرح دريءَ مان سڌارت کي چٽو
جي چانڊوڪيءَ ۾ هڪ هنڌ بت ٻيڻو بيٺو ڏٺائين. هن وري
دل ۾ درد محسوس ڪيو، وري سمهن جي لاکام ڪوشش

ڪيائين، وري سڌارت تي نظر ڪيائين، هاڻي هن جي دل
ڪاوڙ سان، خوف سان ۽ درد سان ڀرجي وئي. رات جو
باقي پوڏيون پهر وڃي بچيو هو جو هو سڌارت وٽ هلي آيو،
”سڌارت، چالاڪ ٻيڻو آهين؟“

”اوهين ڇاڏو ٿا.“

”صبح تائين ائين ٻيڻو رهندين ڇا؟“

”آءٌ ترسندس ۽ صبر ڪندس.“

”ٽڪجي پوندين.“

”ڀلي ٽڪجي پوان.“

”توتي ننڊ غالب پئجي ويندي.“

”آئون ننڊ کان مغلوب نه ٿيندس.“

”نون مري ويندين.“

”ڀلي مري وڃان.“

”پنهنجي پيءُ جو چيو مڃڻ کان مرڻ بهتر ٿوسهجهين؟“

”مون هميشه پيءُ جو چيو مڃيو آهي!“

”نه پنهنجي هٿ تان لهي ويندين؟“

”جوڪي پيءُ چوندو سو ڪندس.“

سڄ اپڙ لڳو هو ۽ صبح جي سهائيءَ ۾ برهمڻ ڏٺو ته
سڌارت جون ٽنگون ته برابر ٽڙڪن ٿيون، پر منهن تي ڪا به
لرزش نه اٿس. اڏول ارادي ۾ ڪو فرق نه آيو اٿس. تڏهن
هن کي ڀڪ ٿي وئي ته سڌارت ساڻس وڌيڪ نه رهي سگهندو
بلڪ کانئس جدا ٿي ٿي چڪو آهي.
”تڏهن تون ويراڳ وٺيندين.“ برهمڻ چيو.

”چڱو، پر اهو ٻڌي ڇڏ، ته ويراڳ مان توکي آند
ملي ته موٽي اچي اسان کي ان جو پيد ڀاءُ ٻڌائجان، ۽ جي
سچ پراڻي سجاڳي ماڻهن، ته به موٽي اچجان ته گڏجي ديونائن
کي قربانيون پيش ڪريون. هاڻي وڃي ماءُ کان موڪلاءُ
۽ هن کان آشيرواد وٺي وڃ.“

سڌارت هلڻ جي ڪوشش ڪئي ته ٿاڙڙڄڻ لڳو، انهيءَ
حالت ۾ هو ماءُ کان آشيرواد وٺي وڃي ڪنهن کان ٻاهر نڪري
آيو. ڳوٺ سندس گڏ هلڻ لاه سندس انتظار ۾ اڳ وڌيو
بيٺو هو. هو ٻئي گڏجي اٿي هليا.

۲

شام تائين هنن وڃي جوڳين کي هٿ ڪيو، هنن کي
پنهنجي ست ۾ شامل ڪرڻ جي درخواست ڪيائون، ۽
جوڳي پنهنجي کي ساڻ وٺي وڃڻ تي راضي ٿي ويا. سڌارت
پنهنجا ڪپڙا هڪ ٻئي برهمڻ کي ڏئي ڇڏيا، جو کيس
رستي ۾ مليو، ۽ پاڻ هڪ لنگوٽي ۽ اڻ سبيل ڪفني اوڍڻ
لڳو، جا مٿي رنگ جي هئي. سڄي ڏينهن ۾ فقط هڪ ويلو
ڪائيندو هو. ۽ ڪڏهن پاڻ کاڌو تيار نه ڪيائين. تنهن بعد
هو ورت رکڻ لڳو. پهرئين چوڏهن چوڏهن ڏينهن پوءِ اٺاويهه
ڏينهن تائين کاڌي پيتي کان پري رهيو. نان جو بدن جو
ماس لهي ويس، ۽ ڏاڙهي وڌي ويس. عورتن کي ڏسي هو
نظر جهڪائي ڇڏيندو هو، ۽ وڏن شهرن ۾ ٽپ ٽپ وارن

ماڻهن کي ڏسي نفرت سان منهن ڀري ڇڏيندو هو! رهندي هئي ڀٽڪندي هو طرح طرح جي ماڻهن کي ڪمن ۾ مشغول ڏسندو هو. سڀڪو دنياداري جي ڪمن ۾ رتل هوندو هو، پر سڌارت انهن ماڻهن، انهن شين توڙي انهن ڪمن ڪارين کي ڪڏهن خاطر ۾ نه آندو. اهي سڀ ڳالهائون هن کي نسورو ڪوڙ جو ڏاه، ۽ سراسر حواسن جو سراپ ڏسڻ ۾ اينديون هيون. سڀ اجايون، عارضي، فاني ۽ بي معنيٰ دنيا جو سواد ڪڙو ۽ زندگي سچو ئي سور—!

سڌارت جي فقط هڪڙي آرزو هئي. پنهنجو پاڻ کي خالي ڪرڻ، اڃ ۽ اسات کان، خواهشن کان، خوابن کان، خوشي کان توڙي غم کان پنهنجي من نفس کي صفا آجو ڪري ان کي ماري ڇڏڻ جي آرزو، تان جو خوديءَ جو ڪو وجود نه رهي. ته جيئن اندر انهن شين کان خالي ٿي پوري شانتي مائي ۽ ذهن ۾ فقط پاڪيزه خيالات جاءِ والاري سگهن. اها هئي هن جي آرزو، ۽ هن جي منزل ته جڏهن نفس مري ويندو، مايا جو موه باقي نه رهندو ته اهو اندريون آتما اٿي سجاڳ ٿيندو. اهوئي حياتيءَ جو وڏو پيد آهي، جو لهڻو آهي.

هو خاموشيءَ سان ٽڪي اس ۾ بيٺو بک ۽ سور جون ستون سهندو هو، تان جو بک ۽ سور هن کي ستائڻ ڇڏي ڏنو. برسات جي ٿڌن چوهن ۾ بيهي هن پنهنجن هڏن کي ٿڌي تنيءَ تي هيرائي ڇڏيو. جهنگ جي ڪنڊن سان پنهنجو بت زخمي ڪري ڪري، هن ايترو رت وهايو جو نيٺ

رت وھڻ ڇڏي ڏنو، هاڻي هن کي پيڙا به محسوس نه ٿيندي هئي. هن ساهه روڪڻ جي مشق ڪري دل جي ٽڙڪڻ ۽ اڇل تي ظابطو قائم ڪيو، جوڳين جي هدايتن تي عمل ڪندي هن من کي مارڻ ۽ گيان ڌيان جي پوري مشق ڪئي. ڪڏهن هو سانهه پکي ۽ کي روح ۾ رچائي هن وانگر اڏامندو بکون ڪاٽيندو مڇيون ڪاٽيندو وري انهيءَ سانهه پکي ۽ کي من ۾ ئي ماري ڇڏيندو هو.

ڪڏهن هو ڪنهن مثل جانور جي مثل بست ۾ پاڻ کي سمائي، مُردن مثل ٿي پاڻ کي ڳهن جي حوالي ڪري ڇڏيندو هو. ائين ستارت جي خودي مرندي هئي، وري جيئندي هئي، وري ڳرندي سڙندي هئي، وري خاڪ ۾ ملي خاڪ ٿي ويندي هئي. اهڙي طرح هو حياتي ۽ جي ڦيرن جا تجربا ماڻيندو رهيو. ڪڏهن حياتي ۽ جي انهيءَ چڪر جي توڙ تائين پهچي وري اتان نئون ڦيرو شروع ڪندو هو. ڪڏهن اتي وڃي پهچندو هو جتي ”غرض“ ختم ٿيو وڃي ۽ ابدیت جي شروعات ٿئي ٿي. هن پنهنجا حواس ماري ڇڏيا. ياداشت ماري ڇڏي ۽ هزار ڀيرا ور ور ڏئي نت نوان روپ وٺي وٺي پنهنجي اندر مان نمودار ٿيندو رهيو. ڪڏهن حيوان بنيو، ڪڏهن ڍونڍ، ڪڏهن پتڙ، ڪڏهن وڻ ۽ ڪڏهن پاڻي ۽ هر دفعي هو ڇڻ نئين سر سجاڳ ٿيو.

وڍراڳين کان هن گهڻو ڪجهه پرايو. ور ور ڏئي وار ڪري، هن پنهنجي نفس کي نابود ڪيو — پر اڃا به وري

وري پنهنجو پاڻ ڏانهن موٽي ايندو هو! زندگي جي انهن
ڦيرن جا سور سهندو هو. ڳوٺ ۾ جو هر حال ۾ ساڻي رهيو.
هڪ دفعي هن ڳوٺ کان پڇيو:

”ڇاڻو پائين ڳوٺ ۾ ڪجهه اڳتي وڌيا آهيو يا نه؟“
”گهڻوئي ڪجهه پرايو اٿئون ۽ گهڻوئي ڪجهه سڪي رهيا
آهيو. سڌارت يار، تو پاڻ کي ڏاڍو پڇاڍو آهي تون نيٺ
وڏو ڌرماتما ٿيندين.“

”پر يار! ايترو ڪجهه ته آءُ ڪنهن مسافر خاني، ڪنهن
وڻيشيا جي اڏي ۽ جوارين جي ڪنهن ٽولي مان به پرائي
سگهان ها! شراب جو پيالو پي به ته پنهنجو پاڻ ڀلائي
سگهجي ٿو؟“

”پر پاڻ برهمڻ آهيو، شراب نه پيئندا آهيو. تنهن
کان سواءِ نشي جي بي خودي ته عارضي هوندي آهي، شرابي
ان مان دانائي ۽ علم ته نه پرائيندو آهي.“

”پنهنجي هن هيٽري جو ڪپ پڇاڻڻ کان پوءِ به سمجهان
ٿو ته مون به محض هڪ شرابي جيتري ئي خود فراموشي
پرائي آهي. دانائي، ۽ ڇوٽڪارو اڃا مون کان تمام گهڻو
پري آهي.“

”بي ڀيري جڏهن هو گهور ڪرڻ نڪتا ته سڌارت
وري ڳوٺ کان پڇيو.....“

”پاڻ واقعي سنئين وات تي به آهيو يا نه؟ دانائي ۽
ڇوٽڪاري ڏانهن پيا قدم وڌايو يا ساڳي ئي ۾؟ ۽ پيا
ڦيرا پايون؟“

”پاڻ گهڻوئي اڳتي نڪري ويا آهيون.“
 ”پنهنجو وڏو جوگي سن سالن جو آهي ۽ اڃا ’نروان‘
 نه مليو اٿس. آءٌ پٺيان ٿو ته پاڻ سڀئي رستي ۾ ٿي پتڪندا
 رهنداسين، ۽ ’نروان‘ ڪڏهن نه ملندو. هي سڀڪجهه سڪڻو
 دلاسو آهي.“

”اهڙيون ڳالهيون نه ڪر سڌارت، ڪيئن ٿو ٿي سگهي
 ته هيترا سارا پانڌيمڙا سدائين پنڌ ۾ رهن ۽ ڪا منزل نه
 ملين!“

۽ سڌارت دک ۽ بيزاري کان چيو: ”دوست! آءٌ پٺيان
 ٿو مون کي هي جوگين واري واٽ به ڇڏي پوندي، هيترا
 ڪشت ڪاڻ کان پوءِ به منهنجي اڃ لهڻ بدران وڌندي
 وڃي. مون کي منهنجي سوالن جو جواب اڃا نه برهمڻ ۽
 جوگين مان مليو آهي نه ويدن جي ڪتابن مان. آءٌ اڃا
 اهو ئي نه سگهو آهيان ته ڪير ڪجهه سکندوئي نه آهي.
 آءٌ پٺيان ٿو ته سڃاڻائي ۽ دانائي هرڪ شئي مان ملي ٿي،
 جهنگ جهر جهاڳڻ مان نه، هر شيءِ ۾ روح آهي ۽ هر روح
 ۾ علم آهي جنهن جو سڀ کان وڏو دشمن اهوئي آهي، جو
 خود عالم آهي. نه اهو جو سکندڙ آهي آءٌ ائين سوچڻ لڳو
 آهيان دوست.“

گووند هن کي اهڙين ڳالهين ڪرڻ کان روڪڻ لڳو.
 هن اپائيشد جو هڪ بيت پڙهيو:

”جيڪو به ڳيان ڌيان سان پنهنجي ذات کي آتما
 جي اندر غرق ڪريو ڇڏي، تنهن کي اها خوشي نصيب

ٽيندي آهي جا اڪرن ۾ بيان نه ڪري سگهبي آهي. ۴

سڌارت ڪيترو وقت انهن اڪرن تي ويچار ڪندو رهيو.

تنهن کان پوءِ سڌارت هيءُ خبر ٻڌي ته ساڪيا جي نسل مان مهاٿما گوتم ٻڌ نالي ڏک وڏو ڌرماتما پيدا ٿي چڪو آهي، جنهن زندگي ۾ جي ڏکن دردن کي تابع ڪري ورتو آهي. جنهن عمل ۽ رد عمل جي چڪريءَ کي روڪي ڇڏيو آهي، جو وڏو عالي مرتبت گرو آهي، جو فستيءَ وستيءَ گهمندو وعظ ڪندو رهي ٿو. ماڻهن کي اپديش ڏيندو رهي ٿو، وٽس ڪجهه به نه آهي، نه مال نه دولت نه زال نه دنياڌاريءَ جي ڪم جو ٻيو سامان. وڏا وڏا برهمڻ توڙي شهزادا اچيو ٿا هن جا مطيع ۽ ڇيلا ٿين. هو گداگري ڪري پيٽ پالين ٿا ۽ پيلي رنگ جو چوڦو سندن لباس آهي.

جتي ڪٿي مهاٿما گوتم ٻڌ جو چوڦول هو. سڌارت ۽ گووند جي ڪنن تي انهيءَ مهاٿما جون عجيب و غريب ڳالهائون پهچنديون رهيون. ڪن واکاڻ ٿي ڪئي ته ڪن ڳلا. ڪن چڱو ٿي چيو ته ڪن برو. اهي چوڦول ٻڌي ڪي وڃي ٿي مهاٿما جي حضور ۾ حاضر ٿيا ته ڪن وري طرح طرح جي نڪته چيني ٿي ڪئي. عام خلق سورن جي ستايل هئي، اندر جي سڪون جي گولاڻو هئي، تن کي سک ۽ سڪون جو هي نياپو مليو هو سو ان ڏانهن ڇڪبا ٿي ويا.

گووند ۽ سڌارت به پاڻ ۾ هنن نئين اميد بابت ٿوري گفتگو ڪئي. برهمڻ جو گهي البت مهاٿما گوتم بابت چڱو

خيال نه رکندا هئا، جو هنن ٻڌو ته هي مهاڻا به پهريائين
 برهمڻ هو پوءِ اهي ريتون مٽائي وڃي پنهنجي الڳ ۽ دنيا
 آباد ڪئي هئائين. نئين واٽ ۽ نئين منزل ورتي هئائين.
 هن ڌرماتما جي باري ۾ گهڻي ٿانگهه ڳوونڊ جي دل
 ۾ پيدا ٿي ۽ هن سندس حضور ۾ حاضر ٿي هن جي اپڊيشن
 ٻڌڻ جو ارادو ظاهر ڪيو. سڌارت پهرئين هن سان بحث ۽
 تڪرار ڪرڻ لڳو. هو اڳي ئي ظاهر ڪري چڪو هو ته
 هو ههڙيءَ ريت جهنگ جهر جهاڳڻ کان بيزار ٿي چڪو
 هو. پر نيٺ هو به ڳوونڊ سان هلڻ لاءِ تيار ٿيو ته هلي ڏسون
 ته سهي، اهو ڌرماتما ڇا ٿو سڀڪاري؟ هن جو هڪڙو اهو
 ڪمال ته ظاهر ٿيوئي، جو هن هنن ٻن برهمڻن کي پاڻ ڏانهن
 ڌاري ورتو

وڏو جوڳي هنن جو اهو ارادو ٻڌي ذر ٿي ويو. ڇي،
 ائين اوهين ٻئي اسان کي ڪيئن ٿا ڇڏي وڃو؟
 ڳوونڊ ٽپرس ۾ پئجي ويو ته سڌارت هن کي دلاسو ڏنو
 ته ”گهٻراه نه. آئون هيئن ئي ٿو هن پير مرد کي ڪري
 ڏيکاريان ته مون کائنس واقعي گهڻو ڪجهه سکيو آهي.“
 ائين چئي سڌارت يوگا وارو نمونو ڪري ٽڪ ٻڌي جو
 ڪجهه وقت پوڙهي ويراڳي جي اکين ۾ نهاريو ته هو منڊجي
 ويو، ۽ نيٺ هنن جي سڀ ڳالهه مڃڻ تي راضي ٿي ويو، ۽
 هنن کي آشيرواد ڏئي پاڻ موڪل ڏنائين. ڳوونڊ هن جي
 انهيءَ ڪرامت کان ڏاڍو متاثر ٿيو. چوڻ لڳو:
 ”يار، تون گهڻوئي ڪجهه حاصل ڪري چڪو آهين.“

جي ڪجهه وڌيڪ وقت تپسيا ڪرڻ ۾ ٿا ته عجب ناهي ته
پاڻيءَ تي هلڻ به سگهي وڃين ها.

”مون کي پاڻيءَ تي هلڻ جو ڪو شوق ڪونهي اهي
ڪرامتون ڀلي اهي ويراڳي سگهن.“ سڌارت جواب ڏنو.
ٻئي نوجوان برهمڻ سواڻي جي ڳوٺ ۾ پهتا ته ڏسن ته اتي
جي ٻار ٻڍي جي وات تي ’مهاتما گوتم‘ جو ذڪر آهي.
هرڪو ٻڌ پڪشونن کي دان ڏيڻ ۾ خوش پيو ٿئي، ’مهاتما‘
جو آستان انهيءَ ڳوٺ جي ڀر ۾ ئي هو، جنهن کي ”جيتوان
جو بن“ چوندا هئا. اهو باغ ’مهاتما‘ جي هڪ شاھوڪار
ڀڳت ’اننا پنڊڪ‘ کيس ڀيٽ ڪيو هو.

ڳوٺ جي پهرئين گهر تي پهچندي ئي هنن کي گهرواسين
طرفان کڏو پيش ڪيو ويو ۽ جڏهن انهيءَ باغ ۾ پهتا ته
پري پري کان نوان نوان ماڻهو ايندا ۽ اتي گاهٽ ٿيندا
ڏٺائون جن کي منٿ ڪري رات گذارڻ جا ڏان آچيا پي
ويا. سڌارت ۽ گووند به هڪ اهڙي ٿان تي رات گذاري
صبح ڪئي.

صبح جو هنن ڏٺو ته ماڻهن جا انبوهه اچي ڪٺا ٿيا آهن
ٻڌ پڪشو ٻيلي رنگ جون ڪفنيون ڀاڙو رهن ٿي ويٺا
يا ته گيان ڏيان ۾ مشغول آهن يا وري گوتم جي ٻڌايل
ڳالهين جي ذڪر فڪر ۾. بعد ۾ اهي پڪشو ۽ جمنيون کڻي
دان وٺڻ لاءِ نڪري پيا. ۽ خبر پئي ته خود ’مهاتما گوتم‘
پڻ دان وٺڻ لاءِ نڪري چڪو آهي.
’سڌارت‘ هن کي ڏسي ورتو ڄڻ ڪنهن ديوتا اشارو

کيس ته اهو اٿئي 'مهاتما گوتم ٻڌ' 'سڌارت' هڪ مرجاتا واري فقير کي پٺيان وارو پيالو کڻي ويندي ڏٺو جنهن کي پيلي ڪفني پيل هئي. اهو مهاتما هو! سڌارت، گووند کي اشارو ڪيو، ۽ هو ٻئي اٿي مهاتما جي پويان لڳا،

ٻڌ مهاراج هوريان هوريان قدم کڻي، سانت سان هلندو ٻي ويو. ڪنهن ڳوڙهي فڪرم غلطان هن جي سانتيڪي چهري تي نه دڪ جي ڇاها هئي نه خوشي ۽ جا اڇياڻ، ڄڻ اندر ۾ مرڪي رهيو آهي. هڪ سکر معصوم ٻار واري گجهي مرڪ چهري تي سجايو هـ و هلندو ٿي ويو، نهايت ڏيرج سان. نهايت سڪون سان. سڀني پڪشون ۾ پري کان پٿرو پئي ڏسڻ ۾ آيو، هن جي هر قدم ۾ چرپر ۽ سڄي شخصيت ۾ سڪون ٿي سڪون هو، دائمي روشني هئي. خواهش کان بي نيازي، ماحول کان بي نيازي ۽ بي غرضائي هن جي انگ ڍنگ مان صاف پي بکي.

هي ٻئي نوجوان برهمڻ هن جو پيڇو ڪندا ڳوٺ تائين ويا ۽ وري ساڳئي طريقي سان واپس موٽي آيا. هنن جي دل شاهدي ڏيڻ لڳي ته هي شخص واقعي مهان آهي، ۽ نهن کان چوڻي ۽ تائين سڄو ٿي سڪون آهي. سڌارت اڄ تائين ڪنهن به انسان بابت پنهنجي دل ۾ ايترو عشق نه محسوس ڪيو هو. هنن ڏٺو ته مهاراج واپس اچي پنهنجن پڪشون سان گڏجي کاڌو کاڌو. ايترو جنهن مان ڪنهن پکي ۽ جو پيٽ به مشڪل سان ڀرجي، پوءِ هونيم موجب انب جي وڻ هيٺان وڃي ويٺو.

شام جي مهل جڏهن گرمي ۽ جمو ٿاءُ گهٽجي ويو ته
 سڀ حاضرين هوشيار ٿي ويٺا ۽ مهاڻا جو اپديش ڏاڍي ڄاڻ
 ۽ ڌيان سان ٻڌڻ لڳا.

انهي ۽ اپديشن ۾ به ڪماليت ۽ پورنتا هئي، سانت هئي
 ۽ سڪون هو. ٻڌ مهاراج انسان ذات جي دڪن ۽ دردن جو
 ذڪر ڪيو، انهن جي سببن جي اپٿار ڪئي ۽ انهن کان
 چوٽڪارو حاصل ڪرڻ جا رستا ٻڌايا. ته زندگي سچو
 سور آهي، ۽ دنيا انهن سورن جو گهر آهي، پر انهي ۽ ابتلاءِ
 کان نجات جو وسيلو آهي مهاڻا ٻڌ جي هدايتن تي عمل
 ڪرڻ. مهاڻا سپاويڪ پڇتتي آواز ۾ پنهنجا چار اهم نڪتا
 بيان ڪيا ۽ انهن لاءِ اٺ واٽون ڏسيون. هن مثال ڏئي
 هر ڳالهه ڏاڍي ڌيرج سان ورجائي ورجائي پي سمجهائي جو هن
 جي سکيا جو عام انداز هو، ۽ هن جو صاف ۽ چٽو آواز
 هر هڪ ٿاڻين اٿين پي پهتو جيئن ٿارن جي روشني هر ڪنهن
 ٿاڻين پهچندي آهي.

ٻڌ مهاراج جو وعظ پورو ٿيو ته رات ٿي چڪي هئي.
 ڪيترا نوان ماڻهو اڳتي وڌي مهاراج کي عرض ڪرڻ لڳا
 ته کين ٻڌ مت اختيار ڪرڻ جي اڃا ملي، ۽ سندن درخواست
 بروقت قبول ڪئي پي وئي.

گووند به جو مهاڻا جي وعظ کان متاثر ٿي چڪو هو

هڪ دم اڳي وڌي ٻڌمت * اختيار ڪرڻ جو اظهار ڪيو
۽ هن کي به بروقت پڪڙي ورتو ۽ شامل ڪيو ويو.

مهارج خلوت ۾ هليو ويو ته ڳوٺ سڌارٽ ڏانهن وريو
۽ ڏاڍي چاهه سان هن کي چوڻ لڳو.

”سڌارٽ، آئون توکي ڪو ڏوراپو نه ٿو ڏيان پر
مهاتما ٻڌ جا واٽ ڏسي آهي، ڇا تون به اها نجات جي واٽ
نه وٺين؟“ ڇا تون اڃا انتظار ڪندين ۽ سوچيندين؟“

ڳوٺ جو آواز ٻڌي سڌارٽ چڻ نٺ مان چرڪ ڀريو،
ڪجهه وقت هو ڳوٺ جي منهن ۾ تڪيندو رهيو ۽ پوءِ
نرمائي سان چوڻ لڳو:

”ڳوٺ دوست، تو پنهنجي لاءِ هڪ راه اختيار ڪئي
آهي مونکي اها اميد ته نه هئي ته تون مون کان الڳ ڪا راه
اختيار ڪندين، پر خير تون هڪ نئين واٽ تي قدم رکي
چڪو آهين، نجات جي تلاش جي واٽ، سو تون بيشڪ

---

* ٻڌمت جون چار خاص حقيقتون هي آهن.

رنج ۽ غم، رنج ۽ غم کي مقصد بنائڻ. رنج ۽ غم جو
علاج ۽ انهيءَ علاج جو طريقو. ان جون اٺ واٽون آهن.
عقيد جي پاڪائي. ارادي جي پاڪائي. گفتگو ۾ پاڪائي.
هلت چلت ۾ پاڪائي. ڪرت ۽ ڪسب ۾ پاڪائي.
ڪوشش جي پاڪائي. ڌيان جي پاڪائي ۽ مقدر جي پاڪائي.
مطلب ته سوچ به نيڪ هجي ته عمل به نهڪ هجن.

(مترجم)

اڳتي وڌندو ره. شل تون نجات حاصل ڪرين ■ سو پارو ٿين.

”تم ڇا تون به ساڳي راهه اختيار نه ڪندين؟“
”منهنجون دعائون تون سان آهن دوست، شل نيٺ پنهنجي منزل ماڻين.“

گووند سمجهي ويو ته يار جدا ٿيڻ وارو آهي. هو روئڻ لڳو. سڌارت شفقت سان هن کي آڻت ڏنو.
”گووند دوست، اهو نه وسار ته تون هاڻي مهاڻا گوتم ٻڌ جو مريد آهين، گهر گهات، ماڻ مٺ، ذات پات، مال ملڪيت توڙي دوستي ياري، سڀ ڪجهه تياڳڻ جو اعلان ۽ اقرار ڪري چڪو آهين. مهاڻا ٻڌ جي هاڻي ته سکيا آهي ۽ هاڻي تنهنجي اڃا دمي، دوست، سڀاڻي آڏون نوڪي ڇڏي هليو ويندس.“

تنهن بعد به ڪجهه عرصي تائين هي ٻئي دوست ملندا رهيا ۽ گڏجي بن ۾ گهمندا رهيا.

گووند هر بار هن کان اهو پڇندو رهيو ته هو ٻڌ ڌرم ڇو نٿو اختيار ڪري. ڇا ان ۾ هن کي ڪا ناڪامي نظر آئي آهي؟ مگر سڌارت ڪنهن به قسم جي ڪا خامي بيان نه ڪئي. بلڪ اهوئي چوندو رهيو ته مهاڻا ٻڌ جي تعليم مهان آهي، هو ان مان نقص ڪيئن ٿو ڪري سگهي.

آخرڪار ٻين نون مريدن وانگر گووند کي به ٻيلي رنگ جي ڪفني پائڻ جي هدايت ملي. هن برهمڻ وارو چولو لاٿو ۽ اها ڪفني پاتي ■ سڌارت کي پاڪر پائي روئڻ لڳو.

اتي سڌارت مهاتما ٻڌ ڪي ڏٺو، هن کي ادب سان سلام ڪيائين ته مهاتما ڏاڍي شفقت سان سلام جو جواب ڏنو. اهو ڏسي سڌارت جو حوصلو وڌي ويو ۽ هن مهاتما کي عرض ڪيو ته ڪجهه گفتگو جي اجازت ڏي، مهاتما ڪنڌ ڌوڻي هاڪار ڪئي. سڌارت گفتگو جي ابتدا ڪئي.

”اي مهاتما!

ڪالهه مون اوهان جو وعظ ٻڌو ۽ ڏاڍي سرهاڻي نصيب ٿيم. منهنجو دوست اوهان جو مريد ٿي چڪو آهي. البت آئون وڌيڪ ياترا لاءِ اڃا اڳتي ويندس.“

”جيڪا تنهنجي مرضي.“ مهاتما خوش خلقي سان چيو.

”منهنجي گفتگو ۾ ضرور ڪجهه بي باڪي ۽ بي ٽڪلفي آهي، پر منهنجي اها خواهش آهي ته اوهين مهرباني ڪري منهنجا خيالات به ٻڌو. ڇا اوهين مون کي وڌيڪ ڳالهائڻ جي اجازت ڏيو ٿا؟“

مهاتما خاموشي سان ڪنڌ ڌوڻي هاڪار ڪئي. سڌارت چيو:

”سائين اوهان جي هڪ ڳالهه برابر تحسين جوڳي آهي، جا اوهان ڏاڍي چٽائي سان سمجهائي آهي.

اوهين چئو ٿا هي دنيا هڪ دائمي ۽ مڪمل زنجير آهي. ’وجود‘ ۽ ’سبب‘ انهن زنجيرن جون ڪڙيون آهن. يعني سبب يا مقصد ۽ وري ان جو نتيجو يا تاثير، انهيءَ سلسلي جي هڪ زنجير يا سلسلو آهي، جنهن کي دايا چئجي ٿو ۽ اهو سلسلو ڪڏهن به ٽٽي نٿو.

اوهان اها ڳالهه اعزيٰ خوبی ۽ چٽائي سان سمجهايو

ٽا، جو اڄ تائين ڪنهن نه سمجهائي آهي. جيڪو به اوهان جي اها ڳالهه سمجهي ٿو تنهن کي هيءَ دنيا صاف ۽ چٽي ڏسڻ ۾ ٿئي اچي، هڪ سلسليوار هر طرح جي سقم کان پاڪ، جا نه ڪنهن اتفاق يا نصيب جي تابع آهي، نه ئي ڪنهن ديوتا جي محتاج. دنيا عمدي آهي يا اگري، زندگي رنج آهي يا راحت، بقادر آهي يا بي بقاء سا ڳالهه شايد ايتري اهم نه آهي، پر ڪائنات جي اها وحدت ان جي مڙنهي علتن جو هڪ ٻئي سان سلسلو هئڻ، وڏي توڙي ننڍي هستيءَ جو هڪ ئي ڌاري مان ڦٽڻ، 'سبب' مان 'وجود' ۾ اچڻ، جيئن ۽ فنا ٿيڻ، اها ڳالهه اهم آهي ۽ اها ئي اوهان جي تعليم آهي. مگر اي مهاتما! اوهان جي انهيءَ منطقي سلسلي ۾ هڪ هنڌ هڪ وڏي ڇڏيل آهي جنهن سبب اهو سلسلو هڪ هنڌ ضرور ٽٽي ٿو، ۽ اهو آهي اوهان جو اهو متو، دنيا ۽ ان جي مڙنهي شين کان مٿانهون ٿي مڪتي ماڻڻ جو امر. گستاخي معاف ٿئي، مون کي اوهان جي انهيءَ ئي مٿي سان اختلاف آهي."

مهاتما گوتم ٻڌ خاموشي ۽ تيرج سان سڄي ڳالهه ٻڌي ۽ پوءِ ڏيڍ ڀاڙو ۽ مهر سان سائنٽيڪي انداز ۾ جواب ڏنو. "تو کي جس آهي جو تو منهنجون ڳالهيون ڌيان سان ٻڌيون ۽ انهن تي سوچ ويچار ڪيو. تو کي منهنجي مسئلي ۾ خامي نظر آئي آهي، تنهن لاءِ آءٌ تو کي خبردار ٿو ڪريان ته تون جو عام ۽ ڄاڻ جو ڳولائو ۽ اڃايل آهين. سولفظن جي پڪيڙي ۽ گمان ۽ راءِ زنيءَ جي انهيءَ مانڊاڻ کان بچڻ

جي ڪوشش ڪر.

راء جي ڪا اهميت ڪانهي، رايو عمدو هجي يا خراب،
عقل لاڻو هجي يا احمق لاڻو، قبول به ٿي سگهي ٿو ۽ رد به ٿي
سگهي ٿو. آءُ جا تعليم ڏيان ٿو سا منهنجي راءِ نه آهي، نه
ٿي وري منهنجي تعليم جو مقصد انهن ماڻهن کي دنيا جي
حقيقت سمجهائڻ آهي جي علم ۽ ادارڪ جا ڳولائو ۽ پياسا
آهن. منهنجي تعليم جو مقصد آهي مڪتي ۽ فرائڻ، دڪن
دردن کان نجات.

”ڪاوڙ نه ڪريو سائين، منهنجو مقصد اوهان سان
بحث تڪرار نه آهي. البت وري به هڪ ڳالهه عرض ڪرڻ
جي جرئت ڪريان ٿو.

بيشڪ اوهان انهيءَ اعاليٰ منزل تي پهچي چڪا آهيو
جنهن لاءِ هزارين برهمڻ اڃا جا ڪوڙ ڪري رهيا آهن. توهان
ڪنهن ٻي کان علم نه سگهو آهيو. بلڪ پاڻ پنهنجي تپسيا
۽ گيان ڌيان جي نتيجي ۾ اها منزل ماڻي اٿو. تعليم مان
ڪنهن کي منزل ملندي به نه آهي! اي مهاراج! اوهين پاڻ
ماڻهن کي عين انهيءَ گهڙيءَ جي حقيقت لفظن ۾ نٿا ٻڌائي سگهو
جا اوهان تي عين ان وقت گذري، جنهن وقت اوهان جو
ذهن ۽ قلب روشن ٿيو، اوهان جي دل دماغ تي چا وڌيو
واڍريو، سو اوهين پاڻ بيان نٿا ڪري سگهو!

اوهين نيڪيءَ ۽ بديءَ جو فرق سمجهائي سگهو ٿا، پر
اهو پيدا بيان نٿا ڪري سگهو. اهوئي سبب آهي جو آئون
اوهان جو ڦاٽل ٿيڻ جي بجاءِ، ڪنهن ٻي بهتر مٿي جي

تلاش ۾ نڪرڻ چاهيان ٿو، ڇاڪاڻ ته منهنجو خيال آهي ته منزل وري به پنهنجي منهن جستجو ڪرڻ سان ملندي، ڪنهن استاد يا ڪنهن مٿي جي ذريعي نه، پر هيءُ ڏينهن، هي گهڙي مون کي هميشه ياد رهندي جو مون هڪ مهان ڌرماتما جو ديدار ڪيو.

مهاتما ٻڌ جي چهري تي ڌيرج ۽ استقلال کان سواءِ ٻيو ڪجهه نه هو. هن جون اکيون بدستور جهڪيل هيون. ٻڌ مهاراج دوستاڻي انداز ۾ مرڪندي آخري لفظ چيا: ”تون بيشڪ ذهين آهين پر هنن زاده، البت پنهنجي انهيءَ حد کان وڌيڪ ذهانت کان پنهنجو پاڻ کي محفوظ رکجان، گهڻي هوشيارِي کان بچجان.“

ائين چئي هلڪي اشاري سان سڌارت کي رخصت ڪري هو اتان روانو ٿي ويو ۽ سڌارت سوچڻ لڳو: ههڙي مريادا ۽ مٿيا وارو ماڻهو ته مون ڪڏهن نه ڏٺو! ڪاش آئون به اهڙي غير معمولي شخصيت ۽ رتبي جو مالڪ ٿي سگهان. اهو رتبه فقط انهيءَ ماڻهوءَ کي ملي سگهي ٿو جو پنهنجي پاڻي کي فنا ڪري ڇڏيندو آهي.

ها، آءٌ به پنهنجي خوديءَ کي ناس ڪندس! هن شخص جي اڳيان آءٌ اک کڻي نه سگهوس، پر هاڻي ڪنهن جي اڳيان به ائين اڪيون نه جهڪائيندس. ههڙي ڌرماتما جي تعليم مون تي اثر نه ڪيو ته هاڻي ٻي سڪيا ۽ پرچار جو چا- مطيع ٿيندس! گوتم ٻڌ، مون کان منهنجو ننڍڙو جو دوست ڪسي ورتو، پر مون هن کان پرايو به گهڻوئي ڪجهه.

هن مون کي پنهنجو پاڻ به موٽائي ڏنو آهي، منهنجي ذات جا مون کي ملي وئي.

۴

سڌارت مهاتما جي بن ۽ گووندڪان جدا ٿي اڳتي روانو ٿيو ته هن کي صاف محسوس ٿيو ته هن کان اڳ جي گذريل جيون کي ئي الوداع چيو پيو وڃي ۽ هاڻي هڪ بالڪل نئين وائ تي آهي، انهيءَ سوچ هن کي اهو يقين ڏنو ته هو ”سبب“ يا ”مقصد“ کي سڃاڻي چڪو آهي. ’سبب‘ کي سڃاڻڻ معنيٰ سوچ جو رستو کڻڻ، سوچ جي رستي کان سان ئي احساسات بدلجي عالم جي شڪل وٺڻ ٿا، ۽ اهو علم ڪڏهن زيان نٿو ٿئي، بلڪ حقيقي ۽ پختو ٿئي ٿو.

سڌارت هلندو رهيو.... هاڻي آءٌ محض نوجوان چوڪرات نه رهيو آهيان بلڪ هڪ مڪمل مرد بنجي چڪو آهيان، ڪمسنڀي پوئتي رهجي وئي آهي، چڻ نانگ وانگر ڪينچلي مٿاڻي اٿم. جيڪي ڪجهه ساڻ هٿم تنهن جو ڪو حصو پويان ڇڏي پيو وڃان، يعني گروئن کي هٿ ڪري هنن کان ڪجهه سڪڻ جي خواهش، ها، هاڻي ته اها به نه رهي آهي. پتمهارج منهنجو آخري استاد هو، تنهن کان به، موڪلايم. بيمشڪ وڏو داناءُ گرو هو، پر منهنجو من هن جي سکيا قبول نه ڪري سگهيو. گروئن کان مون ڇا ٿي سڪڻ چاهيو؟ هنن مون کي ڇا سيکاريو ۽ ڇا نه سيکاري سگهيا؟

ها.... مون پنهنجو ”پاڻ“ سڃاڻڻ ٿي چاهيو. پنهنجي
 ذات جي اصليت ۽ خاصيت ڄاڻڻ ٿي چاهي. مون پنهنجو
 پاڻ انهيءَ ”پاڻ“ کان نجات ڏيارڻ جي آرزو ڪئي. ”پاڻ“
 کي فتح ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، پر ائين ڪري نه سگهيس.
 فقط هڪ دلاسو هڪ فريب ۽ هڪ آٿت پرايم ته آءٌ ”پاڻ“
 کي تياڳي چڪو آهيان، پر حقيقت ائين نه هئي. فقط ايترو
 ٿي ٿيو جو پاڻ کان ڪجهه فرار حاصل ڪري سگهيس،
 پاڻ کان پنهنجو پاڻ کي ڪجهه لڪائي سگهيس. اهو پاڻڻو
 هميشه منهنجي ذهن تي سوار رهيو آهي ته آئون ٻين کان
 مختلف ۽ جدا آهيان، ته آئون سڌارت آهيان، پر حقيقت
 ۾ مون کي انهيءَ سڌارت جي ٿي ڄاڻ ۽ سڃاڻپ گهٽ هئي!
 ٻيلا ائين چو ٿيو جو هيتري جاکوڙ جي باوجود، آءٌ
 پاڻ کي، سڌارت کي ٿي سڃاڻي نه سگهيس؟ يقيناً ان ڪري
 جو آءٌ پاڻ کان خوف کائيندڙ هوس! ان ڪري پنهنجو پاڻ
 کان سدائين پڇڻ جي ڪوشش ۾ هوس، ان ڪري پاڻ
 سڃاڻي نه سگهيس. مون پنهنجو پاڻ ۾ ٻيهي وڃڻ جي ڇڪوڙ
 ڪئي تنهنجي نتيجي ۾ پنهنجو پاڻ کي وڃائي وينس....!
 هڪ هنڌ ٻيهي سڌارت پنهنجي چؤطرف نظر ڦيرائي،
 مٿي نهاريو ۽ وري هيٺ نظر ڪئي، ته هن جي منهن تي
 هڪ عجيب قسم جي مرڪ پکڙجي وئي، هن کي صاف
 محسوس ٿيو ته هو هڪ وڏي خواب مان اجهو هائي ٿي
 سجاڳ ٿيو آهي، ڪنهن وڏي مانڊاڻ مان آزاد ٿي نڪري
 آيو آهي، جو سندس چؤگرد منڊيو پيو هو. هو مرڪيو ۽
 وري غمز ۾ ارادي سان اڳتي وڌڻ لڳو، ڄڻ هاڻي هن کي

ڄاڻ هئي ته هن کي ڇا ڪرڻو آهي.
 هاڻي آءٌ پنهنجو پاڻ کان ڀڄڻ جي ڪوشش نه ڪندس،
 هاڻي آءٌ بابت توڙي دنيا جي دڪن دَرڻ بابت ڪجهه نه
 نه سوچيندس، هاڻي آءٌ سڄ پٺيان لڪل پيد تلاش ڪرڻ
 جي ڪوشش ۾ ڪشت نه ڪائيندس، نه يوگ پڙهندس نه
 ارت ويد نه ٿي روحانيت جو اڀياس ڪندس، آئون پنهنجو
 پاڻ کان سڪندس. پاڻ پنهنجو استاد ٿيندس. آئون پنهنجي
 ذات مان پنهنجي ذات جو پيد معلوم ڪندس.

هن چؤطرف نظر ڊوڙائي، ڄڻ دنيا کي پهريون ڀيرو
 ڏسي، دنيا ڪيڏي نه خوبصورت آهي! ڪيڏي عجيب،
 ۽ ڪيڏي پراسرار! هتي ته رنگ ٿي رنگ آهن، ساوا، ڳاڙها،
پيلا، نيرا! آسمان آهي، ندي آهي، ٻيلا آهن، جبل آهن،
سڀ سندر ۽ من موهندڙ، ۽ انهيءَ سموري حسن جي درميان
 ۾ آءٌ پاڻ - سڌارت موجود آهيان. پنهنجو پاڻ ڏانهن سفر
 ڪندڙ! سڌارت پهريون ڀيرو هر شئي جا اهي رنگ ۽
 مظهر ڏٺا.

ڪير ٿو چوي هي شيطاني ٽڪسات آهي! ڪير ٿو
 چوي هي مايا جو چار آهي. ڪير ٿو چوي هي وايو منڊل
 نظر جو فريب آهي؟ عجيب ڳالهه آهي ته برهمڻ وحدت
 جي تلاش ۾ آهن ۽ ڪثرت کان نفرت ڪن ٿا! سڌارت،
 نيرا ٻيلا رنگ، ندي، ٻيلا، جبل ۽ وري سڌارت سڀ هڪئي
 آهن. شين جي حقيقت ۽ معنيٰ، انهن جي پٺيان ڪٿي لڪل
 ناهي بلڪه انهن ۾ ئي موجود آهي.

آئون ڪيڏو نه موراڪ هوس. مون حقيقت جو ڪتاب
 پڙهڻ چاهيو پر اکرڻ ۽ انهن جي بيهڪ جي نشانين تي
 غور ڪرڻ بدران انهن کي محض سراپ سمجهي انهن کان
 نفرت ڪندو رهيس! آءُ سرشتي ۽ کي سراپ سمجهندو رهيس،
 پنهنجين اکين ۽ پنهنجي زبان کي محض امڪان سمجهندو
 رهيس. مگر هاڻي آءُ سجاڳ ٿي چڪو آهيان، مون نئون
 جنم ورتو آهي. ۽ هاڻي جيئن ته منهنجو ماضي مري ڪهي
 چڪو آهي. هاڻي آءُ برهمڻ نه آهيان، نه جوڳي آهيان، نه
 پوڄاري آهيان، تنهنڪري واپس گهر وڃي ڇا ڪريان،
 پيءُ سان گڏجي ڪتابن جو پاٽ ڪريان، پرارٿائون ڪريان
 گمان ڌيان ڪريان يا پليدان چاڙهيان؟ نه، هاڻي منهنجي نئين
 زندگيءَ جي ابتدا آهي.

اتي سڌارت کي پنهنجي اڪيلائي جو احساس ٿيو ۽
 بت ۾ سيمسرات پوڻ لڳس، جيئن ڪو ننڍو جانور يا پکي
 ٽڙڪڻ لڳندو آهي. هن جو بت ڪنهن لڳو ڇاڪاڻ ته هن
 وقت هو واقعي اڪيلو هو، فقط سڌارت هو، ٻيو ڪجهه به نه....
 آءُ ڇا آهيان؟ نه ڪنهن دولت جو مالڪ رهيس، نه ڪو
 هنرمند، نه ڪو گهر گهاٽ وارو، نه منهنجو ڪو جيون ساٿي،
 نه ڪو هم سخن نه ڪو هم زبان، نه ڪو برهمڻ نه جوڳي جنهن
 جو ڪو سٺ آهي. جوڳي جو به ڪنهن سان ساٺ نه هوندو
 آهي، ڳوڙهه به وڃي ڪنهن ساٺ پيڙو نه ٿيو، پر منهنجو
 به ڪو سٺ سڀاڻو آهي....! ڪنهن جي جيون ۾ ڪو ڀاڱو
 به اثر ڪو رڳو وات جي وندر جو ساٿي به اٿم....!

آهي ڳالهائون سوچي ڪن پل لاءِ هو ڪجهه اداس ٿي
 ويو. اکين اڳيان موجود رنگ ٻرنگي دنيا هن جي اکين کان
 آڻوڻ ٿي وئي ۽ هن ڀانيو ته هڪ پڙپاڻگ آسمان ۾ هو هڪ
 ٿي ٽڪنڊو تارو آهي. پر پوءِ جلد ئي پاڻ سنڀالي ورتائين.
 شايد اها هن جي آخري مايوسي هئي، آخري درد هو.
 هو هڪ طرف هاڻ لڳو. پنهنجي گهر جي رستي تي نه،
 بلڪه ٽئين واٽ تي. هاڻي هن پويان به نٿي نهاريو.

حصو ٻيو

سڌارت وک وک تي ڪا نئين ڳالهه سڪندو پئي ويو.
دنيا جنهن نئين رنگ ڍنگ سان پاڻ پساڻيو هو تنهن رنگ
ڍنگ هن کي موهي ڇڏيو هو. سدائين مڙهين ۽ مقامن ۾
گذارڻ وارو سڌارت هاڻي دنيا کي عجب چاهه سان ڏسڻ
لڳو، سج جو ٻيلن پٺيان اڀرڻ ۽ وري ننڍي ڪناري پيٽل
ڪڇين جي جهنڊ پٺيان آلهڻ، رات جي وسيلي آسمان ۾ تارن
جو ٽڪڻ، نيري پاڻي ۾ ترندڙ ڊونڊي ۽ جهڙو ٻيڄ جوچند،
طرح طرح جا جانور، پکي، ڪڪرانڊلٽ ڏڪريون ۽ جبل
ڪڪ ڪاڏاگل ڦل، نهرون ۽ نالا، پنن تي ماڪ جا جهلڪا،
ماڪيءَ جي مکين جي ڀڳڪار، سارين جي سڀن ۾ سهاڻيندڙ
هوائن جا سپاويڪ چوها ۽ ٿڌيون ٿڌيون هيرون، اهي سڀ
نظارا طرح طرح جا رنگ وٺي هن جي اکين اڳيان نروار
هئا. اهي شيون ته هن اک به ڏٺيون هيون پر تڏهن هن جي
اکين اڳيان سراپ جو تڪو ڀردو پيل هو. تڏهن هو انهن
شين کي ڌڪارڻ ۽ ذهن مان نڪالي ڏيڻ تي مجبور هو.
هن کي ٻڌايو ويو هو ته اهو سڀ ڪجهه حقيقت نه آهي بلڪه
حقيقت انهن جي پويان پوشيده آهي، پر هاڻي هن جون
اکيون انهيءَ رخ تي ڪٽل هيون جو سندس آڏو هو.
سڌارت دنيا جي هن ئي رخ ۾ پنهنجي منزل هٿ ڪرڻ
جو سعيو سوچيو، هاڻي جو هن ڀولڙن جي ولرن کي ڪيهون

ڪندو ٿهندو ڪڏندو ڏٺو. گهٽين کي رين پٺيان هيچ مان
 هلندو ڏٺو. مڇين کي پاڻيءَ ۾ گهٽيون هڻندو ڏٺو. تڏهن
 هن محسوس ڪيو ته جتي ڪٿي شڪتيءَ ۾ خواهش جو
 واسو آهي.... هي سڀ ڪجهه مون اڳ ڇو محسوس نه ڪيو؟
 پر تڏهن آئون هٿس ٿي ڪٿي؟ آئون ته چڻ هاڻي ئي پيدا
 ٿيو آهيان. هاڻ هي شيون پرايون نه پر پنهنجيون پيون لڳن،
 اڳي آءٌ پاڻ پنهنجو نه هوس! مون مهاڻا ٻڌا ڪي چيو هو
 ته هن جيڪي محسوس ڪيو آهي يا ڪجهه ڏٺو آهي سو
 بيان ڪرڻ کان قاصر آهي. تنهنڪري سندس تعليمات جي
 فائدي آهي. پر آئون خود الهيءَ تجربي مان پيو گذران،
 جو جيڪي ڪجهه ڏسان ۽ پسان پيو سو سمجهان پيو ۽
 جنهن کي بيان به ڪري سگهندس. جيئن مهاڻا ٻڌ پنهنجي
 اندر جو آواز ٻڌي ان جي حڪم تي عمل ڪري ٿو، تيئن
 هاڻي آءٌ به فقط پنهنجي اندر جي آواز کي ٻڌندس ۽ ان جي
 هدايتن موجب هلندس.

رات جو هو هڪ ٻيڙيءَ واري جو مهمان ٿيو ۽ هن
 جي جهوپڙيءَ ۾ هن هڪ خواب ڏٺو، هڪ عورت پنهنجي
 چاٽي کولي پيئي آهي ۽ هو پاڻ وڌي انهن کي چوسڻ ۽
 انهن جو کير پيئڻ لڳو آهي. خواب ۾ اها ٽيچ پيئندي هن
 صاف محسوس ڪيو ته انهيءَ سرڪيءَ ۾ سڀ سواد آهي،
 نسوري لذت آهي.

عورت ۽ مرد جي، سچ ۽ چاٻ جي، ميون جي، ماکيءَ
 جي، گلن جي، نديءَ جي پاڻيءَ جي. سڀ لذت هن صاف

محسوس ڪئي.

هن پهريون دفعو انهيءَ کير مان اهو لطف ماڻيو جو
هن لاه نئون جذبات کي پڙڪائيندڙ هو. انهيءَ سرڪيءَ
۾ عجيب قسم جو نشو هو، خمار هو.

صبح ٿيو ته هن ٻوڙيءَ واري کي پنهنجي ٻيڙيءَ تي
چاڙهي نديءَ جي ٻي ڀار پهچائڻ جي درخواست ڪئي.
ٻيڙيءَ وارو هن کي پنهنجي پاسي جي ترهي تي سوار ڪري
وٺي هليو.

ترهو سڄ جي سهاڻ ۾ جرڪندڙ پاڻيءَ کي چيريندو
اڳتي وڌيو ته سڌارت ٻيڙيءَ واري کي چيو.
”ڏاڍي خوبصورت ندي آهي!“

”هاڻو، هيءَ ندي ڏاڍي خوبصورت آهي. مون کي ته
ان سان الاهي عشق آهي، مون ان جا آلاپ ٻڌا آهن، آڻ
ان کي اڪثر ٽڪيندو رهندو آهيان. توڙي مون ان مان
ڪجهه نه ڪجهه سڪيو ۽ پرايو آهي. ماڻهو هڪ نديءَ
کان به گهڻوئي ڪجهه سڪي سگهي ٿو.“

ٻي پار پهچي سڌارت لهي پيو. هن ٻيڙيءَ واري کي چيو:
”تنهنجي ڏاڍي مهرباني، اي نيڪ مرد، مگر معاف
ڪجان. مون وٽ پئسو ڏوڪڙ اصل ڪونهي، نه ڪا ٻي
شمي ٿي آهي جا توکي اجوري طور پيٽا ڪري سگهان.
آئون هڪ برهمڻ زادو جوگي آهيان، ۽ بلڪل مذڪو
آهيان.“

”مڙئي خير آهي.“ ٻيڙيءَ واري چيو ”مون تنهنجو

حال ڏسي اڳي ئي توکان ڪجهه وٺڻ جو آسرو پلي ڇڏيو هو. البت ڪنهن ٻي وقت تون اهو حساب برابر ڪري ڇڏيندين.

”تون اها اميد رکين ٿو؟“ سڌارت خوش ٿيندي پڇيو. ”يقيناً! مون اهو سبق به هن ندي کان سکيو آهي ته هر شئي ضرور موت کائيندي آهي. تون به اي جوڳي واپس ضرور ايندين. چڱو هاڻي موڪلائي، شل تنهنجي دوستي منهنجو اجورو ٿئي، من ڪڏهن پوڄا ڪندي مون کي ياد ڪرين.“

هو ٻئي مرڪندا هڪٻئي کان جدا ٿيا. سڌارت ٻيڙيءَ واري جي هيءَ هلت ڏسي ڏاڍو سرهو ٻئي ٿيو... ماڻهو ڪيڏا نه سادا ۽ سلوٽا ٿا ٿين جهڙا ننڍڙا ٻار، مون کي جيڪو به ملي ٿو سو ڪهڙو نه پيار ٿو ڏئي! ٻنهي ڌاري هو هڪ ٻئي ۾ اچي وارد ٿيو.

جتي ڪٿي ڪچن گهرن جي آڏو ٻارن ٻئي راند روند ڪئي، البت هن برهمڻ کي ڏسي ٻڃي راند ڇڏي پڇي ويا. ٻئي جي ڇيڙي وٽ هڪ نهر وهندڙ هئي، جنهن جي ڪپ تي هڪ نوجوان عورت ويهي ڪپڙا ٽوٽا. سڌارت اڳتي وڌي هن کي سلام ڪيو ته هن مرڪي جواب ڏنو. سڌارت هن کان شهر جو ڏس پڇيو ته ڪيترو پري آهي. عورت تڙت ڪو جواب ڏيڻ بدران ائي سڌارت جي ڀرسان اچي بيٺي. هن جا آلا ڇپ هن جي خوبصورت چاهري تي ڪيڏا پلا پئي لڳا. هن سڌارت کان پڇيو ته ’ماني ڪاڌل

اٿس يا بڪ اٿس؟ ڇا اهو سچ آهي ته جوڳي پنهنجين مڙهين ۾ اڪيلا رهندا آهن ۽ عورت کي پاڻ وٽ اچڻ نه ڏيندا آهن؟ سڌارٽ اڃا ڪو جواب ئي نه ڏنو جو انهيءَ من موهڻي عورت پنهنجو ڪاڻو پير سڌارٽ جي ساڃي پير تي رکي هن کي خاص اشاري سان پيار جي دعوت ڏني، اهو خاص اشارو جو عورتون خاص عيش لاءِ ڪنديون آهن جنهن عيش کي پاڪ ڪتابن ۾ ”گناه“ چئبو آهي. سڌارٽ کي پنهنجي خون ۾ جوش محسوس ڪيو، عورت جون ڇاتيون هو خواب ۾ ڏسي چڪو هو. هو بي قابو ٿيل لڳو ۽ اڳتي جهڪي انهيءَ عورت جي ڇاتيءَ تي چمي ڏئي ورتائين. تنهن تي هو وڌيڪ مرڪڻ لڳي. هن جي اڌ ڪايل اکين ۾ جوش بڪڻ لڳو ۽ هن جي چهري تي التجا پري سڪا پري آئي.

سڌارٽ به پنهنجي اندر ۾ اهڙيءَ ئي سڪا ۽ جذبات ۾ باه محسوس ڪئي پر، اڄ تائين جو ڪنهن عورت کي هٿ سان به نه چيهو هئائين، سو ڪجهه بهڪڻ لڳو، جيتوڻيڪ هن جا هٿ بي اختيار ٿي ان عورت ڏانهن وڌڻ لڳا هئا. اتي جو اتي هن کي پنهنجي اندر مان هڪ صدا ٻڌڻ ۾ آئي. ”خيردار“ ۽ اتي جواتي هن جي ڪاٻا پلٽجي وئي هاڻ هن کي ان عورت ۾ ڪا دلڪشي نظر نه پئي آئي. هن محض پيار سان ان عورت کي ڳل تي هلاڪي ٽٽڪي ڏئي موڪلايو ۽ اڳتي وڌي ويو.

شام کان اڳ سڌارٽ انهيءَ شهر جي ٻاهران پهچي ويو.

پنهنجو پاڻ کي شهر جي ماڻهن جي ويجهو ڏسي هن کي خوشيءَ جو احساس ٿيو جو هن کي هڪ عرصي کان ماڻهن سان راڻ ملڻ جي خواهش هئي. سدائين جو جهنگلن ۾ گذاريو هئائين!

هڪ هنڌ هڪ ننڍڙو باغ هو. جنهن کي ڪو لوڙهو ڏنل نه هو. هو اتي پهتو ته چار ماڻهو هڪ ٻاڪي کڻي اچي لنگهيا. ٻاڪيءَ سان گڏ ٻه ڪيترا نوڪر ۽ نوڪرياڻيون هٿن ۾ سامان سان ڀريل ٿوڪريون کڻيو ٿي هليون. ٻاڪيءَ جي اندر نظر ڪيائين ته ان ۾ هڪ ٻاڙي رنگ جي گادياڻي تي، هڪ نهايت ئي خوبصورت نوجوان عورت ڏسڻ ۾ آئي. ڪارا گهاٽا وار، بيحد سهڻو ۽ ذهانت وارو چهرو، سنهڙا ٻاڙها چپ جيئن ڪو تازو ڪوريل انجیر هجي، ڪمانن جهڙا ڀرون جن مان ڪجهه عياريءَ جي جهلڪ پئي بکي، ڪاريون گهريون اکيون ڏاڍيءَ هوشياريءَ سان هر شئي جو مشاهدو ڪندڙ، ۽ سنهي ڊولائي ڳچي! اهڙائي هئا هن جا نازڪ هٿ ۽ سهڻيون گهڙيل ٻانهون جن ۾ سونيون چوڙيون پيل هيون.

اها سونهن ڏسي سڌارت جي دل عجيب خوشيءَ سان ٽڙڪڻ لڳي. ۽ جڏهن ٻاڪي عين هن جي سامهون آئي ته هن هٿ جوڙي ۽ ڪجهه جهڪي ان آپسراکي سلام ڪيو. هن طرف کان مرڪ سان جواب مليو. ٻاڪي انهيءَ باغ ۾ داخل ٿي وئي.

سٺو سياڻو سوڻ آهي — سڌارت سوچيو. هن جي دل انهيءَ باغ ۾ وڃي ان مهل لقا سان ملڻ لاءِ اڇاون

ڪاٺڻ لڳو. پر ياد آيس ته هن جي نوڪر ۽ نوڪريائين کيس ههڙي لباس ۽ حليي ۾ ڏسي ڪهڙي نه بچان سان ٿي ڏانهس نهاريو. آئون اڃا ته هڪ برهمڻ آهيان، هڪ جو ڪي، هڪ فقير! هن حالت ۾ انهيءَ باغ ۾ ڪيئن داخل ٿيو؟ هو پاڻ مرادو ڪلڻ لڳو.

هن واٽهڙن کان انهيءَ عورت بابت پڇيو ته معلوم ٿيو ته اها مشهور ’وڻشيا ڪملا‘ آهي. اهو باغ به سندس ملڪيت آهي ۽ ان سان گڏ شهر ۾ هڪ مڪان به اٿس.

هاڻي هو شهر ۾ داخل ٿي ويو. ڪيترو وقت رهي هئي پتڪندو رهندو رهيو. نيٺ هڪ حجام جي نائب سان هن جي دوستي ٿي وئي جو هڪ وڻ جي هيٺان پنهنجي ڌنڌي ۾ مشغول هو. ستارٽ هن کي وڻن جو مهاراج ۽ لڪشمي ديويءَ جون ڪهاڻيون ٻڌائي حجت وڌائي. رات هن هڪ پٿر تي گذاري ۽ صبح جو وري اچي انهيءَ حجام سان مليو. حجام هن جي ڏاڙهي ڪوڙي، سنوارت ٺاهي وارن ۾ تيل مڪي ڦڙهي ڪئي. تنهن بعد هن پٿر تي وڃي اڻڻان ڪيو. شام ٿي ته هو اچي ڪملا جي باغ جي در تي بيٺو ۽ نوڪر کي منٿ ميڙ ڪرڻ لڳو ته ڪيئن به هڪوار ڪملا وٽ وڃڻ ڏي. نوڪر پهرين اندران وڃي اجازت ورتي ۽ پوءِ هن کي ساڻ ڪري انهيءَ شاماني ۾ پهچائي ويو جنهن ۾ ڪملا هڪ صوفي تي ڏاڍي شان سان براجمان هئي.

”تون اهوئي آهين نه، جنهن ڪالهه شام مون کي سلام

ڪيو هو؟“ ڪملا سوال ڪيو.

”ها اهو آئون ئي هئس.“

”پر نڌهن تنهنجي ڏاڙهي ۽ مٿي جا وار وڌيل مٺا ۽
انهن ۾ ڌوڙ پري پيئي هئي.“

”برادر، آءٌ سڌارت آهيان، هڪ برهمڻ زادو مون ئي
سال جو گهي ٿي جهنگ جهاگيو آهي. پر آءٌ هائي اهي ريتون
چڏي هتي آيو آهيان، شهر ۾ داخل ٿيڻ وقت مون سڀ کان
پهرين توکي ڏٺو، ڪملا، آءٌ توکي اهو ٻڌائڻ آيو آهيان ته
تون پهرين عورت آهين جنهن کي مون بي باڪيءَ سان
چٽائي ڏنو ۽ جنهن سان آءٌ پهريون ڀيرو ۱۰ ريت ڪندڙ ٿي
ڳالهائي رهيو آهيان. هاڻ آئون هر عورت سان ائين بي
حجاب ٿي ڳالهائيندس.“

”بس اهوئي ٻڌائڻ آيو آهيان ٻا ڪجهه وڌيڪ؟“

ڪملا هڪ ننڍڙي خوبصورت پنکي سان ڪيڏيندي پڇيو
جو مور جي پرن مان ٺهيل هو. هو ۽ مرڪڻ لڳي هئي.
”آءٌ توکي تنهنجي حسن جو داد ڏيڻ آيو آهيان ۽
جي ناراض نه ٿين، ته منهنجي هيءَ درخواست به آهي ته مهرباني
ڪري مون سان دوستي ڪر، بلڪ منهنجي استاد ٿي ۽
ڇاڪاڻ ته آءٌ انهيءَ فن کان بلڪل اڻ واقف آهيان جنهن
جي تون ماهر آهين.“

اهو ٻڌي ڪملا وڏو ٺڪ ڏنو.

”هن کان اڳ ۾ مون اهڙو جو گهي ڪڏهن به نه ڏٺو
جنهن جهنگ مان اچي مون کان منهنجي هنر جي سکيا
گهري هجي. نه ئي ڪو جو گهي اهڙو لباس پائي اڃ تائين

مون وٽ آيو آهي. مون وٽ گهڻائي جوان ايندڙ آهن، جن ۾ برهمڻن جا پٽ به هوندا آهن، مگر اهي عمدا ڪپڙا ۽ عمدا بوت پائي ايندا آهن، هنن جي وارن ۾ خوشبو هوندي آهي ۽ کيسن ۾ ناڻو.

”تو کي پهريون ڀيرو ڏسي تو کان سبق سکڻ لڳو آهيان، مون ڏاڙهي ڪوڙائي ۽ وار ٺهرائي ڇڏيا آهن ۽ تيل مڪي ٿئي ڏني اٿم. باقي جيڪڏهن عمدا ڪپڙا ۽ عمدا بوت نه اٿم ته ڇا ٿيو، آءٌ تنهنجي صحبت حاصل ڪرڻ لاءِ اهي شيون به نيٺ حاصل ڪري وٺندس، آءٌ محنت ڪرڻ جو عادي آهيان. تڏهن ڇا تون هن حال ۾ مون کي قبول نه ڪندئين ڪملا؟“

”نه.“ ڪملا ڪندي چيو. ”سنا ڪپڙا ۽ سٺو بوت پائي اڄ ۽ منهنجي لاءِ ناڻو ۽ سوکڙيون کڻي اچ، تڏهن ئي تون سان صحبت ٿي سگهي ٿي، سمجهين ٿو جهنگ جاجو ڳي.“

”سمجهان ٿو، سمجهان ٿو.“ سڌارڻ ڪجهه تيز ٿيندي چيو. ”اهڙن سهڻن ڇين مان نڪرندڙ ڳالهه ڪيئن نه سمجهندس. ڪملا تنهنجا ڇپ ائين آهن جيئن ڪو تازو ڪڪوريل انڇير هجي. پر منهنجن ڇين ۾ به جوڀن جي تازگي آهي، آزمائي ڏس ته تنهنجن ڇين سان ٺهڪن ٿا يا نه؟ ڪملا، توکي جوڳين کان ڪراحت ٿي اچي ڇا؟“

”آءٌ مورڪ جوڳي کان چو خوف کائيندس، جو جهنگ جي گڏڙن جي صحبت ۾ رهيو هجي ۽ عورتن بابت ڪجهه به نه ڄاڻندو هجي.“ ڪملا ڪندي چيو.

”جوگي ۽ ۾ ڏاڍو پل هوندو آهي ڪملا، هو توکي لٽي سگهي ٿو، توکي نقصان رسائي سگهي ٿو، نوسان زور زبردستي ڪري سگهي ٿو، جوگي ڏاڍو بي ڊڀو ٿيندو آهي.“

”نه ڙي جوگي، مون کي ته جوگين کان ڪو خوف نٿو ٿئي. ڏس پلا ڪنهن جوگي ۽ سان به ڪڏهن ڪنهن زبردستي ڪري هن کان هن جي دانائي، هن جو علم، هن جي پارسائي ڪسي ورتي آهي؟ اهڙي طرح ڪملا کان به ڪير زبردستي سان هن جو پيار ۽ پيار جي لذت ۽ چين جو چشڪو نٿو ڦري سگهي. تون منهنجي خوبصورت چين کي جي زوري چمي ڏيندين ته انهن مان توکي هڪ ڦڙي جيترو رس به نصيب نه ٿيندو. جڏهن ته ڪملا جي چين کي امرت اوٽل جو هنر خوب اچي ٿو.“

سڌارت، تون لائق ۽ تيز فهم شاگرد آهين. اهو سبق به سکي ڇڏ. پيار خريد ڪري سگهجي ٿو، خيرات وٺي سگهجي ٿو، حاضر ڪري سگهجي ٿو، پر چورائي نٿو سگهجي. تون پليل آهين، عجب آهي جو تو جهڙو چڱو ماڻهو به خوش فهمي جو شڪار آهي.“

”تون سچ ٿي چوڻ ڪملا.“ سڌارت ڪنڌ جهڙڪائي مرڪندي چيو، ”تنهنجي چين جي مٺاڻ ضايع نه ٿيڻ کپي. هاڻ آئون تو وٽ تڏهن ايندس جڏهن مون وٽ عمدا ڪپڙا هوندا، پوٽ هوندو ۽ پئسا هوندا. پر ڪملا، مون کي صلاح ته ڏي نه آهي شيون آڻ ڪيئن ۽ ڪٿان حاصل ڪريان؟“

”هرڪو اهو ڄاڻڻ جي ڪوشش ڪندو آهي دوست.“

ڪملا چيو، ”تو هن وقت تائين جيڪا سکيا ورتي آهي،
ان جي ذريعي پئسو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪر. غريب
ماڻهو وٽ پيو ته ڪو رستو ڪونه هوندو آهي.“
”مون ته سوچڻ، صبر ڪرڻ ۽ بڪ ڪاٺڻ سکيو آهي.“
”وڌيڪ ڪجهه به نه؟“

”نه، البت ها. مون کي شعر ٺاهڻ اچن ٿا. هڪ شعر
جي بدلي هڪ چمي ڏينديئن؟“

”ها. جي شعر مون کي پسند آيو ته.“ سڌارٽ ڪجهه
سوچيو ۽ پوءِ هڪ شعر پڙهيو جنهن جو مطلب هنریت هو:
”خوبصورت ڪملا، جنهن جو رنگ ڳورو هو، پنهنجي
باغ ۾ هلي وئي،

باغ جي در وٽ جوڳي بيٺو هو، جنهن جو رنگ
سانورو هو،
جوڳي ڪنول جي ان گل کي ڏسي پنهنجو ڪنڌ
جهڪايو،

ڪملا مرڪي سلام جو جواب ڏنو،

تڏهن جوڳيءَ ارادو ڪيو ته

ديوتائن کي قربانيون پيش ڪرڻ جي بجاءِ، سهڻي
ڪملا تان صدقي ٿيندو.“ شعر ٻڌي ڪملا تازيون وڇائي
واه واه ڪرڻ لڳي.

”سانورا جوڳي، تنهنجو شعر ته لاجواب هو، انهيءَ
شعر جي بدلي ۾ منهنجي هڪ چمي، ڪو گهاٽي جو سودو
ٺاهي.“

ائين چئي ڪملا هن کي اک جو اشارو ڪيو ته ويجهو اچي. سڌارت ڪملا جي ويجهو اچي پنهنجو منهن هن جي منهن تي رکيو، پنهنجا چپ هن جي چپن تي رکيا. ۽ تڏهن پهريون ڀيرو سڌارت کي احساس ٿيو ته ڪملا پيار جي لذت ذبح جي فن ۾ ڪيڏي پڙ آهي! هن هڪ ئي چميءَ سڌارت کي ڪافي ڪجهه سيڪاريو، هوءِ نوجوان برهمڻ تي حاوي ٿي وئي. هن کي قبضي ۾ ڪري وري هتي پري ٿي بيٺو ٿي مجبور ڪري ڇڏيائين. تان جو هو سڄو هن جي دام ۾ قابو ٿي ويو. ۽ وري پنهنجو وڙ وٽائڻ لاءِ هن کي ڪجهه وڌيڪ چمين جو موقعو ڏنائين. هر چميءَ جي لذت ئي الڳ هئي. هر ڀيري سواد ٿي نئون.

سڌارت حيرت سان اکيون ڦاڙي ڦاڙي سهڪڻ لڳو. هن جي اکين اڳيان هڪ نئون اسرار کلي پيو هو. ”تنهنجا شعر ته سٺا آهن.“ ڪملا چيو. ”پر انهن مان تون ايتري موڙي نه ڪمائي سگهندين جنهن جي ذريعي ڪملا جو دوست بنجي سگهين.“

”پر ڪملا! تنهنجي چميءَ ۾ ته ڇا هو؟“
 ”اهوئي ته ڪمال آهي، جنهن جي ذريعي مون وٽ هيتري دولت گڏ ٿي آهي. پر هاڻي تنهنجو ڪهڙو ارادو آهي. ڇا واقعي توکي سوچڻ، صبر ڪرڻ ۽ بڪ ڪاٺ کان سواءِ ٻيو ڪجهه به نٿو اچي؟“
 ”آءٌ ڀڄن ۽ ڪٿائون ڄاڻان ٿو. پر هاڻي آئون اهي نه ڳاڏيندس.“

”ڇڏو ٻڌ، توکي لکڻ پڙهڻ اچي ٿو؟“

”ها — يقيناً.“

”ڏاڍو سٺو. تنهنجو اهو لکڻ پڙهڻ نه جادو ڦيڻي جو

ڪم ڏيندو.“

ايتري ۾ هڪ نوڪر ڪملا کي ڪن ۾ ڪجهه چيو.

نوڪر جي ڳالهه ٻڌي ڪملا سڌارت کي چيو: ”منهنجو

هڪ ملاقاتي اچي ويو آهي، تون هاڻي هڪدم هتان هليو

ويج، متان توکي ڪو ڏسي وٺي، وري سڀاڻي ملنداسين.“

ڪملا پنهنجي هڪ نوڪر کي حڪم ڏنو ته سڌارت

کي هڪ اچي قميص پائڻ لاءِ ڏئي ڇڏي. نوڪر سڌارت

کي ٻئي دروازي کان هڪ ڪمري ۾ وٺي آيو. اچي رنگ

جي هڪ ڍلي قميص هن کي ڏئي ٽاڪيد ڪيائين ته باغ

جي اندران ٿيندو هليو وڃي جيئن کيس ڪو ڏسي نه سگهي.

سڌارت لاءِ باغ جا ور وڪڙ کائيندڙ پيچرا اڪارڻ ڪا

اوکي ڳالهه نه ٿي، قميص کي ٻانهن تي لٽڪائي هو پيچرا

اڪري شهر ۾ نڪري آيو ۽ اچي هڪ مسافرخاني جي در

وٽ بيٺو. پراڻي عادت موجب هن هڪ وانجهڙو ڪان دان

گهريو جو کيس فورا مليو — چانورن جي اٺي جو هڪ

روت! ”اڄ پنان ٿو، سڀاڻي کان پنڻو نه پوندم“ اهو سوچي

هن روت ورتو مگر اتي ئي هن کي ڪجهه غيرت جو احساس

ٿيو: — ”هان! هاڻي آءٌ ڪو جوڳي ته ٺاهيان، ته پوءِ دان

ڇو پنان؟“ هن اها روئي هڪ ڪٽي کي ڏئي ڇڏي ۽ پاڻ

بکيو ٿي رهيو.

هو سوچڻ لڳو:— هن ريت حياتي گهارڻ ته ڏاڍي سولي ڳالهه آهي، جڏهن جو ڪي هٿس تڏهن زندگي ڪيڏي نه ڪئن ڪيڏي بيمار ڪن ۽ ڪيڏي نه ماپوس ڪندڙ هٿي! هاڻي ته سڀ ڳالهه سولي پئي لڳي— ايتري ئي سولي، جيترو سولو اهو پهريون سبق، جو ڪملا چميءَ جي وسيلي ڏٺو! بس هاڻي مون کي ڪپڙا ۽ پشسو ئي نه گهرجي، اهي شيون حاصل ڪرڻ نه آسان ڪم آهي، انهن شين جو فڪر ڪو ننڊ ته نه ڦٽائيندو آهي.

بي ڏينهن هو ڪملا جي شهر واري مڪان تي وڃي ساڻس مليو ”سڀ ڳالهه سولي ٿيندي وڃي“ ڪملا هن کي ٻڌايو ”ڪام سوامي توسان ماڻ تي راضي ٿي ويو آهي. هو شهر جو سڀ کان وڌيڪَ ڌنوان واپاري آهي، جي تون هن کي مطمئن ڪري سگهين ته هو توکي پاڻ وٽ ملازم ڪري رکندو. سانورا سنڀاسي، هاڻي هوشيارِي ڏيکارجان، مون ڪن ٻين ماڻهن جي ذريعي هن سان تنهنجي پرڀٽ واقفيت ڪرائي ڇڏي آهي، هن کي پنهنجو ڪرڻ جي ڪوشش ڪر، پر گهڻي حضور شرمي به نه ڏيکارجان. آءٌ چاهيان ٿي ته هن جو نوڪر نه بلڪه هن جهڙي ئي حيثيت جو مالڪ ٿين، نه ته آءٌ توکان ناراض ٿي ويندس. ڪام سوامي هاڻ ٻڌايو ڏانهن وڌڻ سست ٿيل لڳو آهي، جي تو هن جي دل جيتي ورتي ته هو توتي گهڻو ويساهه ڪرڻ لڳندو. سڌارت اهو ٻڌي کلڻ ۽ ڪملا جا ٿورا مڃڻ لڳو. جڏهن ڪملا کي خبر پئي ته هو ڪالهه کان بکيو آهي ته

ماني ۽ ميوو گهراڻي هن کي کارايائين. جڏهن هو موڪلائڻ لڳو ته ڪملا چيو:

”ڏاڍو پاڳن وارو آهين، ڏس ڪيئن نه هڪ پٺيان ٻيو دروازو پاڻ ئي کڻندو وڃي. تو ۾ ڪا مڻيا آهي ضرور.“

”مون ڪالهه توکي ٻڌايو هو ته مون وٽ سوچڻ، صبر ڪرڻ ۽ بڪ پلڻ جو گهر آهي، پر توهان کي ڪا اهميت نه ڏني، بهرحال هڪ ڏينهن توکي به خبر پئجي ويندي. ته هن مورڪ سنڀاسي ۽ جهنگ مان گهڻوئي ڪجهه پرايو آهي. ڏس، ٽيون ڏينهن آءٌ هڪ فقير هوس، ڪالهه مون کي ڪملا جي چمي نصيب ٿي ۽ نيٺ آءٌ جلدي ئي وڏو واپاري بڻجي ويندس. مون وٽ ڏن دولت ۽ اهي سڀ سامان هوندا جن کي تون اهميت ڏين ٿي.“

”برابر صحيح ٿو چوين، پر اهو ياد رکجان ته تنهنجي ڪاميابي ۽ منهنجو حصو به ضرور آهي. مون کان سواءِ ٻيا تون هن منزل تي پهچڻ به ها.“

”ڪملا، جاني! توکي پهريون دفعو ڏسندي ئي مون ۾ اها خود اعتمادِي پيدا ٿي وئي هئي ته آءٌ توکان دوستي ۽ پيار جو سبق وٺندس ۽ تون ڏيندين. جڏهن ته مون کي پهريون سبق ڏنو ته مون ۾ اهو اعتماد پيدا ٿيو ته تون هر قدم تي منهنجي مدد ڪندين.“

”۽ جي آئون شروع ۾ ئي نوسان سهڪار نه ڪريان ها ته؟“

”۽ تو سهڪار ڪيو ڪملا! ڏس پاڻي ۾ پتر اڇلائڻو

ٽه اهو هڪدم پاڻي ۽ ۾ جاء ڪري وڃي تر وٺندو، اهڙيءَ طرح جڏهن سڌارت ڪو ارادو ڪندو آهي ۽ ڪا منزل مقرر ڪندو آهي ته هن کي ٻيو ڪجهه به نه ڪرڻو پوندو آهي. بلڪ هو صرف سوچيندو آهي، صبر سان انتظار ڪندو آهي ۽ بڪ تي ضبط ڪندو آهي، ۽ هن لاءِ انهيءَ پٿر وانگر رستو ٻڌا ٿي ويندو آهي. منزل هن کي خود ئي پاڻ ڏانهن هڪيندي آهي، ڇاڪاڻ ته هن جو ڌيان فقط پنهنجي منزل ڏانهن هوندو آهي، مون سنڀالڻ کان، اهوئي ڪجهه ته سڳيو آهي. مورڪ ماڻهو انهيءَ خود اعتمادِي ۽ قوت ارادي کي جنهن جو جادو سمجهندا آهن. هرڪو سوچڻ، صبر سان انتظار ڪرڻ ۽ بڪ جهڙن سان جادوگر ٿي سگهي ٿو.“

”ٿي سگهي ٿو ائين ئي هجي،“ ڪملا نرمائي سان چيو. ”ٿي سگهي ٿو اهو سڀ ڪجهه تنهنجي شخصيت جي ڪشش جي سبب کان هجي... تنهنجي شخصيت جي جادوءَ تنهنجي تقدير ۽ منهنجي من ۾ تنهنجي محبت جا ڳاڙهي هجي.“

”شل ائين ئي هجي... شل تون مون تي هميشه ائين ئي مهربان هجين.... ۽ ان جي نتيجي ۾ قسمت مون تي مهربان هجي.“

ائين چئي سڌارت ڪملا کان موڪلائي هليو ويو.

۲

سڌارت ڪام سوامي واپاريءَ سان ملڻ لاءِ هن جي بنگلي

تي بهتو ته نوڪرن ڪم وٺي آئي هڪ ڪمري ۾ ويهاريو جنهن ۾ وڏا قيمتي غاليچا وڇايا پيا هئا. ٿوري ئي دير ۾ هڪ غيار قسم جو ڦڙت ۽ خوش طبع ماڻهو ڪمري ۾ داخل ٿيو. پورا وار، حرفت ڀريون اکيون ۽ چن تي نڦس پرستي جو رنگ. هي سينٽ ڪام سوامي هو. ٻنهي هڪٻئي سان کيڪار ڪئي.

”مون کي معلوم ٿيو آهي ته تون هڪ برهمڻ آهين ۽ نوڪري جو گهرجائو. چا واقعي توکي نوڪري جي ضرورت آهي؟“ سينٽ پڇيو.

”نه. مون کي نوڪري جي ضرورت نه آهي نه ڪڏهن هتي آءٌ سنياسين جو سٺ چڙي آيو آهيان.“

”جي سنياسي آهين ته پوءِ توکي ڪنهن جي ڪاڻ به نه هوندي. سنياسين وٽ نه ڪنهن قسم جو مال متاع به نه هوندو آهي.“

”مون وٽ به ڪو مال ملڪيت نه آهي. مون سڀڪجهه پنهنجي مرضي ۽ خوشي سان تياگي ڇڏيو آهي.“

”ته پوءِ تنهنجو رهڻ سهڻ ڪيئن ٿيندو؟“

”اهو ته مون ڪڏهن سوچيو به نه آهي جناب. ٽن سالن کان آءٌ هتي خالي آهيان ۽ رهڻ سهڻ جو مون ڪڏهن فڪر ئي نه ڪيو آهي.“

”ته پوءِ ٻين جي مال تي گذارو ڪيو اٿئي؟“

”واپاري به نه ٻين جي مال تي گذارو ڪندا آهن.“

”برابر، پر واپاري شيءَ ڏيندا، ۽ پيسا وصول ڪندا آهن.“

”سڄي زندگيءَ جو اهو سرشتو آهي. ڪجهه ڏبو آهي،
نڌن ئي ڪجهه ملندو آهي.“
”پر تون ته ڪجهه ڏئي به نٿو سگهين، توت ته ڪجهه
آهي ئي ڪونه.“

”جنهن وٽ جيڪي ڪجهه هوندو آهي سوئي ڪنهن
کي ڏئي سگهندو آهي. سپاهيءَ وٽ ڏيڻ لاءِ قوت هوندي
آهي. واپاريءَ وٽ مال، استاد وٽ سکيا، هاريءَ وٽ اناج
۽ سائيءَ وٽ مڇي.“
”ڇڱو ڀلا ته پوءِ تُو وٽ ڇا آهي؟ تُو وٽ به ڪا
حاملت آهي؟“

”ها. سوچڻ، صبر سان انتظار ڪرڻ ۽ بڪ-پلڻ جو
ڪم مون وٽ آهي.“
”بس-؟“

”ائون سمجهان ٿو ته اهو ئي گهڻو ئي ڪجهه آهي.“
”اهي شيون آخر ڪهڙي ڪم جون آهن. مثال بڪ
ڪاڏڻ مان ڇا ٿو حاصل ٿئي؟“

”اها ڏاڍي ڪمائتي خوبي آهي جناب. اڪنهن وٽ
ڪڏهن ڪاٺ لاه ڪجهه به نه هجي ته هن لاه ۽ قلعندي اها
آهي ته بڪ تي ضابطو ڪري. ڏسو انهيءَ خوبيءَ مون کي
ڪيڏو صابر ۽ سائينڪو بنائي ڇڏيو آهي. ائون بڪ کي
ليکيان ئي ڪونه، نه ته هيستائين جيڪر ڪنهن نه ڪنهن
ڪم سان ضرور لڳي وڃان ها.“
”ڇڱو ترس.“ ڪام سوامي هن کي هڪ ڪاغذ کڻي

ڏٺو ته پڙهي ٻڌائي.

سڌارت اهو سڄو پڙهي ٻڌايو.

”واه واه - ۽ چڱو هن خالي ڪاغذ تي ڪجهه لکي
ڏيکار.“ ڪامسوامي ۽ چيو. ۽ سڌارت ان ڪاغذ تي لکيو -
”لکڻ سنو ڪم، پرسوچ ويچار ڪرڻ اڃا به بهتره هوشماري
سئي پر صبر اڃا به بهتره.“

ڪامسوامي اهي اکر پڙهي ڏاڍو متاثر ٿيو.

”ڏاڍو سنو ٿو لکين، خير پاڻ اڃا گهڻيون ڳالهيون
ڪنداسين، پر اڄ تون منهنجو مهمان ٿي. ۽ پوءِ جي ڳالهه
پوءِ سان.“

سڌارت، سيٺ جا ٿورا مڃي هن جي ميزباني قبول ڪئي.
هاڻي هو سيٺ ڪامسوامي جي بنگلي ۾ رهڻ لڳو.
هن کي عمدا ڪپڙا ۽ بوت ڏنا ويا، هو روزانو سنان ڪندو
هو. ڏاڍا عمدا عمدا طعام هن کي ڏنا ويندا هئا. مگر هو
فقط هڪ ويلو کائيندو هو. تنهن ۾ به گوشت ۽ شراب کي
اصل هٿ نه لائائين.

ڪامسوامي هن کي پنهنجو ڪاروبار سمجهائيندو رهيو.
هن کي پنهنجي واپاري مال، حساب ڪتاب جي بهي کاتن
۽ گودامن ۽ اڌن کان واقف ڪري ڇڏيائين. سڌارت نيون
نيون شيون ڏنيون، نيون نيون ڳالهيون سکيون. هو گهٽ
ڳالهائيندو ۽ گهڻو ٻڌندو ۽ ڏسندو هو. ڪملا جي هدايت
تي عمل ڪندي هن سيٺ جي اڳيان ڪڏهن به گهڻي نيازمندي
۽ نورٽ نه ڏيکاري بلڪ هن تي اهو اثر وجهندو رهيو ته

هو سيٺ کان ڪنهن ڳالهه ۾ گهٽ نه آهي. ڪام-سوامي
 ڏاڍي احتياط ۽ سرگرميءَ سان پنهنجو ڪاروبار هلائيندو
 هو. پر سڌارت ائين ظاهر ڪندو هو ڄڻ اهو سڄو ڪاروبار
 بس هڪ راند کان وڌيڪ ٻيو ڪجهه به نه آهي. هن ڪاروبار
 جا گر-سڪڻ جي پوري ڪوشش پئي ڪئي. پر انهن کان
 متاثر ۽ مغلوب ٿيڻ جو ڪو اهڃاڻ نٿي ظاهر ڪيائين.
 وقت گذريو ته سڌارت، سيٺ ڪام-سوامي جي ڪاروبار
 ۾ جيئن پوءِ تينن وڌيڪ شريڪ ۽ شامل ٿيندو ويو. هن
 سيٺ جي بنگلي ۾ رهڻ ڇڏي ڏنو پر اورچائيءَ سان ڪاروبار
 هلائيندو رهيو.

ڪملا هن کي اڪثر نينڊ ڏيندي هئي ۽ هو عمدا ڪپڙا
 ۽ بوٽ پائي هن سان ملڻ ويندو هو. هاڻي ته هن کي سوکڙيون
 به ڏيڻ لڳو هو. هن جي ڳاڙهن حرفتي چچن کان نوان نوان
 سبق سکندو رهيو. هن جي سپاويڪ ۽ نرم هٿن هن کي اڃا
 گهڻا انداز سٽڪاريا. هو جو محبت جي ميدان ۾ نئون ۽
 سيڪڙاٺ هو. عين جوانيءَ ۾ پيار جي لذت کي پرڀور انداز
 ۾ لڌائڻ جو موقعو ماڻو هئس تنهن ڪملا کان اهو به سکيو
 ته لذت ڏيبي آهي تڏهن ئي ماڻهي به آهي، ۽ اهو ته ڪملا جي
 هر هڪ اشاري ۽ هر هڪ انداز ۾، هر هڪ نگاهي ۾، هن جي
 جسم جي هر هڪ عضوي ۾، هن جي هٿن جي ڇههءَ ۾ توڙي
 جسم جي گهڪي ۾ هڪ راز آهي، جنهن مان فقط اهو ئي
 لطف حاصل ڪري سگهي ٿو جو انهيءَ هنر جو ڄاڻو هجي.
 ڪملا کان هن اهو به سکيو ته محبت ڪرڻ وارن کي

گهرجي ته هڪ ٻئي کي فتح ڪرڻ ۽ هڪ ٻئي هٿان فتح
ٿيڻ کان سواءِ صبر نه ڪن، ايتري قدر جو هنن کي اهو
احساس ٿي نه رهي ته هو غلط هليا آهن يا غلط استعمال ڪيا
ويا آهن .

سڌارت هن من موٽائي وٺڻ وٽ ڏاڍا پرلطف ڏينهن ۽
ڏاڍيون رنگين راتيون گذاريون - هن جو دوست، هن جو
شاگرد ۽ هن جو عاشق بنجي. ڪلا وٽ ٿي نه هن جي
زندگي ۽ جو صحيح قدر قيمت ۽ صحيح معنيٰ هئي جا
ڪامسوامي جي ڪاروبار ۾ ڪٿي هئي!

سيٺ ڪامسوامي ۽ جو سڌارت ۾ اعتماد وڌندو ويو.
هو سڌارت کي اهم دستاويز ڏئي ڇڏيندو هو ۽ هن سان اهم
معاملن تي صلاح مشورو ڪندو هو. ڪامسوامي محسوس
ڪيو ته سڌارت ڪاروبار جي اهڙن ڪمن جهڙوڪ مال،
ان جي جهازن ۾ لهڻ ڇڙهڻ ۽ ڏيئي لپي ۾ ڪا خاص
سرگرمي نٿو ڏيکاري، پر هن کي اهو به احساس هو ته
سڌارت ۾ سپاءَ جي ٺاڀر ۾ ڌيرج آهي. رلي ملڻ جي ڏانءِ
جو خاص انداز اٿس سو هن کي هڪ ڪا مل واپاري بنائي
يا نه بنائي هن لاءِ ڪاميابي جا دروازا ضرور کولي ٿو ڇڏي.
هو پنهنجن دوستن کي اڪثر چونڊو هو. ”هي برهمڻ زادو
قسمت جو ڌڻي آهي، يا ڪو جادوگر آهي يا واقعي سنڀالين
مان ڪجهه سڪيو اٿس، بهرحال ڪاميابيون ههڙن ماڻهن
وٽ پاڻ هلي اچي، حاضر ٿينديون آهن. توڙ تائين واپاري
رهي نه رهي پر هڪ ڪامياب زندگي ضرور گذاريندو.“

بي غرض وري اهڙو آهي جو نه اگهن جي لاءِ چاڙهه جي
اون رکي نه سڀاڻي جو فڪر ڪري نه نفعي مان گهڻو سرهو
ٿئي نه نقصان کان خوف کائي.

دوستن ڪام سواميءَ کي صلاح ڏني ته نفعي جي حساب
۾ حرمت هلائي، حصو ٽورو ڪري ڏيس ته پاڻهي هوشيار
ٿيندو.

ڪام سوامي اهڙو طريقو به آزمائي ڏنو پر سڌارٽ تي
ڪوبه اثر نه پيو. هو بدستور ڪاروباري معاملي ۾ بي غرض
رهيو. هڪ دفعي هو جنس جي خريداري لاءِ هڪ ويجهي
ڳوٺ ۾ ويو اتي معام ٿيس ته ڪڙمين زبان نه رکي ۽ فصل
ڪنهن ٻئي واپاري وٽ وڪڻي ڇڏيائون. سڌارٽ ڏرو به
فڪر مند يا ناراض ڪونه ٿيو بلڪه ڳوٺ ۾ ئي رهي پيو.
ڪڙمين ڪسب ڪسان گڏجي وندر ورونهن جو اهتمام
ڪيائين، ڳوٺ جي ٻارن کي خرچيون ڏنائين، هنن جي
ڪاڄ ۾ شريڪ ٿيو ۽ ڏاڍيءَ دلچاءِ سان موٽي اچي ويهي
رهيو. ڪام سوامي هن سان تڪرار ڪرڻ لڳو ته هن اطمينان
سان جواب ڏنو.

”نقصان ٿيو ته ڇا ٿيو، بلڪه مون ته ڳوٺ ۾ ڏاڍا مزا
ڪيا. ڳوٺاڻن سان محفلون ڪيون. هنن جي ٻارن کي ڪڇ
۾ ويهاري پيار ڪيون. هنن جا ڪيت گهمي ڏنر جهڙوڪر
واپاري نه پر ڪو سيلاني هوس.“

”پر تون واپاري به آهين، رڳو دل جي خوشيءَ کان
ته نه پيو سفر ڪرين؟“

”بيشڪ دل جي خوشيءَ لاءِ ٻيو ڪم ڪريان.“
 سڌارت ڪلندي جواب ڏنو. ”مون سدائين پنهنجي دل جي
 خوشيءَ کي نظر ۾ رکي ڪم ڪيو آهي. ماڻهن کي ڏکيو
 جي بجاءِ هنن کي آڻت ڏنا اٿم. مون هنن کان گهڻو نفعو
 نه پرايو آهي ته هنن کي پنهنجو دوست ضرور بنايو اٿم.
 جيڪڏهن ساڳي ڳوٺ ۾ ويندس ته هو مون کي جيءَ ۾
 جاءِ ڏيندا. سين صاحب تڪرار ڪبي ڇڏي ڏي، جڏهن به
 سمجهين ته مون مان توکي ڪو نقصان پيو رسي ته فقط
 مون کي هڪ اکر چئجان، ۽ آءٌ پنهنجي وات هليو ويندس
 تيسٽائين بهتر آهي ته دوست ٿي گذاريون.“
 ڪامسوامي هن کي پنهنجو احسان جٽائڻ جي ڪوشش
 ڪندو هو ته به سڌارت ڪو اثر نه وٺندو هو. چي: سڳو
 پنهنجو مقرر ٿو ڪاٽي.

سين صاحب چاهيندو هو ته هو قرضدارن سان سختي
 ڪري، وهنوار ۾ ڪوتاهي ڪرڻ وارن کي سيڪتون ڏئي،
 ڪو ڪم بگڙڻ لڳي ته ڏاڍو فڪرمند ٿي ان کي ٺاهڻ جي
 ڪري، پر سڌارت سختي ۽ سيڪت جي اصل نالي کان ٿي
 چڙندو هو. چي اهڙو فڪر ٿي ڇو ڌار جي جو نٿو ٿئي!
 ڪامسوامي کي اهو زعم ته هو سڳو ڪجهه ڪائنس ٿي
 سگهو آهي، ته سڌارت جو اهو جواب ته.... ”سين صاحب
 چرچا نه ڪر ته مون کي وڙن جا اڳهه، ۽ ويساج جي شرح
 سيڪاري آهي سا ته ڪا سڪياڻي نه چئبي. فڪر ۽ احساس
 ته مون کي تو نه سيڪاريو آهي جو اصل جوهر آهي اهو

جوهري تون پاڻ مون کان سکي ڇڏ نه بهتره.“

ستارٽ کي پئسي جو لوپ هو ته فقط ايترو جنهن سان
 ڪملا جي دوستي ناهي سگهي، سو ان کان وڌيڪ هونئن
 ئي جهڙندو هوس. هن کي عام ماڻهن سان محبت ۽ همدردي
 ته هئي پر هنن تي رحم نه ايندو هوس. هو سوچيندو هو —
 عجيب ويچارا آهن، هي ماڻهو، معمولي معمولي شين لاءِ
 پنهنجو رت ست سڪائين ٿا. جا ڪوڙون ڪن ٿا. پاڻ پتوڙين
 ٿا، وڙهن جهڙن ٿا، سور پرائين ٿا. ۽ پوءِ پوڙها ٿيو نيٺ
 پورا ٿيو وڃن. فقط هڪ معمولي شيءِ يعني پئسي خاطر!!
 هو جنهن سان ملندو هو تنهن کي جيءَ ۾ جاءِ ڏيندو
 هو. ڪو شاهوڪار واپاري ملي ته ڇا جي ڪو ڌنڌيل
 ملي ته ڇا، هو سڀني جو دل سان آڌرڀاءُ ڪندو هو، ۽ خاطر
 تواضع ڪندو هو. ائين پانت پانت جي ماڻهن سان لهه وچڙ
 ۾ ايندي به هن ڪيتريون حقيقتون سکيون. هن چڱن کي
 ڏسي ڇڏيو ته ٻرن کي به ائين ڪڏهن هو خيال ۽ فڪر ۾
 عام ماڻهن جهڙو ٿي ويندو هو.

ڪڏهن ڪڏهن اندر مان ڪو آواز اٿندو هوس جو
 کيس خبردار ڪندو هو يا ٽوڪيندو هو، پر اهو آواز هن کي
 ورلي ئي چٽو ٻڌڻ ۾ ايندو هو.

پوءِ هن کي احساس ٿيڻ لڳو ته هو هڪ عجيب طرح
 جي زندگي گذاري رهيو آهي، هو جيڪي ڪجهه ڪري
 رهيو آهي سا محض هڪ راند آهي. جوا آهي. ۽ هو زندگي
 جي حقيقت کان گهڻو پري پوندو ٿو وڃي. هو جا راند

انهن مان آسيس وٺڻ. ڪي ماڻهو هن جڳ ۾ وڻ مان تٽل پنن وانگر هوندا آهن جي هوائن جي دوش تي پٽڪندا، وٽ سٺ کائيندا لڙهندا نيٺ مٽيءَ ۾ ملي ويندا آهن. ۽ ڪي وري تارن مثل هوندا آهن جي فقط مقرر واٽن تي هلندا آهن. هوائون هنن تائين نه پهچي سگهنديون آهن.

هو پاڻ ئي راهو هوندا آهن ۽ پاڻ ئي رهبر. مون فقط هڪ اهڙو انسان ڏٺو جو هر لحاظ کان هڪ ڪامل انسان هو. اهو هو مهاڻا گوتم ٻڌ. آءٌ هن کي ڪڏهن وساري نه سگهندس. هزارين ماڻهو هن جا مريد آهن، پر ڪملا.... اهي سڀ پڻ انهن چڙهيل پنن جي مثل آهن، چاڪاڻ ته هو پنهنجو پاڻ کان رهنمائي نٿا حاصل ڪن پر انهيءَ مهاڻا ٻڌ جا محتاج آهن.

”تون ته وري به جو ڳين واريون ڳالهيون پيو ڪرين“
ڪملا مرڪندي چيو.

سڌارت اهو ٻڌي خاموش ٿي ويو.

۽ هو وري محبت جي ڪيل جو داءُ پيچ ۾ مشغول ٿي ويا. وري به اهي نت نوان نوان انداز، نت نيون رمزون، ڪملا جي بدن جي ڪمان ۽ سڌارت جي هن کان ٿي سڪيل تيراندازي، اها ئي فتح، اها ئي مات، اهو ئي چڪڪڻ، اهو ئي پسپا ٿيڻ، اها ئي مهارت ۽ لطف جي انتها، تان جو سڌارت نيدال ٿي بستري تي پئجي رهيو. ڪملا هن جي مٿان جهڪي، هن جي ٿڪل اکين ۾ اکيون ڪپائي البيلائي سان چيو.

”سڌارت تو منهنجو فن سکڻ ۾ ڪمال ڪري ڇڏيو“

آهي، تو پر ٻين کان وڌيڪ ٻل نه آهي ۽ خواهش به ڪن
 ڏينهن بعد پنهنجين هنن صحبتن جو نيٺ نتيجو به نڪرندو
 ۽ آڏون تنهنجي ٻار جي ماءُ بنجي ويندس. پر ايترو سمجھان
 ٿي ته تون وري به جوگي ٿي بڻين. تون ڪنهن سان به توڙ
 نٻاهڻ وارو نه آهين. تون مون سان به توڙ نه نٻاهيندين.”
 ”ٿي سگهي ٿو.“ سڌارت جواب ڏنو. ”پر محبت جي
 معاملي ۾ توڙ نٻاهڻ واري تون به نه آهين ته ته جيڪر
 محبت کي فن يا ڪسب ڪري نه ورتائين ها. شايد پاڻ
 جهڙا مخصوص ماڻهو محبت نه ورتائي سگهندا آهن. محبت
 عام ماڻهو ڪندا آهن، اهوئي هن جو پيد آهي.“

۳

ڪيترو عرصو ته سڌارت زندگي ائين گذاري جو دنيا دار
 هوندي به دنيا کان بي نياز رهيو، جيتوڻيڪ هن پنهنجي
 اندر حا اهي جذبا، خواهشون ۽ سڌون سجاڳ ڪرڻ جي
 به گڏوگڏ ڪوشش ڪئي جن کي سنڀالڻ جي دور ۾
 دٻائي ڇڏيو هئائين. تن دولت، نفساني خواهش جو سامان
 ۽ اختيار هوندي به هو ڪيترو عرصو اندر ۾ جوگي ٿي رهيو،
 ماڻهن ۾ رلڻ ماڻ جي باوجود ماڻهن کان ويڳاڻو رهيو، ڪملا
 جا ڏاڍي زيرڪ ۽ ذهين هئي، سا هن جي انهيءَ حقيقت کي
 سهي ڪري وئي هئي، تڏهن ئي شايد هن سڌارت کي اهي
 اکر چيا هئا.

ڏينهن گذرندا رهيا. حال، ماضي ۾ منتقل ٿيندو رهيو
 پر سڌارت وقت جي انهيءَ سفر ۽ رفتار تي به ڪو ڌيان نه
 ڏنو. هن وٽ ڌن هو. پنهنجي ذاتي مڪان هو، نوڪر چاڪر
 هئا، هن جا اڪيچار دوست هئا، ڪي هن کان قرض ۽ ڪي
 صلاحون وٺڻ ايندا هئا، پر انهن مڙنئي شين ۾ هن جي دل
 وري به ڀڄي نه پئي سگهي.

هاڻي سمجهو ته هڪ طرف هيءَ زندگي ۽ ان جا رنگ
 ڍنگ هن کي پاڻ ۾ جذب نه پيا ڪن ته ٻي طرف هن سنڀاس
 ڌاري جيڪي ڪجهه ڀرايو سو به هن کان وسرندو ڀڄو وڃي.
 موجوده مانڊاڻ به هن کي پوري طرح نه پيو موهي ته ٻي
 طرف اهو اصل منڍ، جو ڪڏهن هن کي ويجهو اچي پهتو
 هو ۽ جنهن جا گيت هن جي ڪنن ۾ واچت وجهندا هئا.
 سو الاهي نور هن کي هاڻي جهڪو پيو ڏسڻ ۾ اچي ۽ اهو
 ساز هن کي ڀڳتي کان وڌيڪ نه پيو بجهي. پر تڏهن به
 هن جي روح جي گهرائيءَ ۾ اهي وڻون موجود آهن جي
 هن برهمڻن جي صحبت مان، ويداڳين جي سٿ مان، مهاٿما
 گوتم ٻڌ جي اپديشن مان ۽ پنهنجي ازلي اندر مان پرايون
 هيون. جيئن ڪنهن ڪنڀار جو چڪر ٽڪو ڦري ڦري نيٺ
 رکجن ۽ ڌيري ڌيري ڦرڻ لڳندو آهي، تيئن سڌارت جي
 روح ۾ به فڪر ۽ احساس جو چڪر هاڻي ڀرو هو. پر
 ڪنڀار جو چڪر نيٺ ٻيهي به ويندو آهي. هن جي اندر جي
 چڪر ٻيهڻ جي به نه پئي ڪٿي. ۽ هيڏانهن مايا جو چڪر
 به هن جي انداز ۾ ڦيرا ڀرو ڏئي، ڪڏهن ٻيهڻ جي ڪريو

وري تيز ٿو ڦري، سڌارٽ ڏسو ته ڪڏهن هن ڇڪ ڪي
پيو ڦيرائي ته ڪڏهن هن ڪي.

انهن چڪرن هن کي نت نمون ادراڪ ڏنو، نت نوان
پيد هن جي اڳيان ظاهر ٿي پيا.

هو دنيا ڌاريءَ جا سڀئي رنگ رنگ پوري طرح سڳي
پڙ ٿي ويو هو. عاڻي ته هو گوشت کاڌو، شراب پيئو ۽
جوا کيڏڻ ۾ به استاد ٿي ويو هو. رهڻ سهڻ جا سڀ دنياوي
طريقا ڄاڻي چڪو هو. پر ماڻهن ۾ چڱن توڙي برن ماڻهن
۾ هيٽرو رٿ ملڻ جي باوجود هو اڪثر پاڻ کي هنن کان
الڳ محسوس ڪندو هو. الڳ، مگر سڀني کان مٿانهون ۽
معزز. اهو به هڪ بزرگاڻو ٽڪبر هو. هوسڀني سان محبت ۽
همدردي ڪندي به پاڻ کي سرس سمجهندو هو.

پر نيٺ اهو فخر به گهڻي حد تائين گهٽجي ويو. وري
هڪ نمون ڦيرو!!!

هن ۾ عام ماڻهن واريون ڪيتريون ئي خاصيتون پيدا
ٿي پيون. عام ماڻهن وانگر دنيا ڌاريءَ جي ڪمن بابت فڪر مند
رهڻ ۽ دنيا ڌاريءَ جي ڪمن ۾ ٻارن واريون حرڪتون
ڪرڻ لڳو. وري ڦيرو به اهڙو جوجيئن جيئن رواجي ماڻهن
جهڙو ٿيندو وڃي، تيئن تيئن هنن سان حسد پڻ وڌندو وڃيس!
اهو ان ڪري جو هيٽري حياتي خود فراموشي ۽ خود فناڻي
گذارڻ بعد اهو احساس وڃائي ويٺو هو ته زندگيءَ کي
ڪا اهميت آهي، جڏهن ته عام ماڻهو زندگيءَ کي اهميت
ڏيندڙ ۽ انهيءَ اهميت پٽاندڙ ٿي روز مره جا عمل ڪندڙ هئا.

سڌارت جي دل ۾ اڀرڪا پيدا ٿي ته اها، ته هن جي ذهن
 ۾ زندگي جي اهميت جو احساس ڇو نٿو زور وٺي جو هو
 به دنياڌاري جي ڪمن ۾ پوري ۽ سڄي خوشي محسوس
 ڪري. عام ماڻهو خوشيءَ توڙي غم جو لطف وٺن ٿا،
 دنيا سان محبت ڪن ٿا ۽ دنيا جي محبت جو مزو ماڻهن
 ٿا. هنن کي پنهنجي ذات سان محبت آهي، پنهنجن ٻارن سان
 پيار آهي، پنهنجي ناموس ۽ ڌن سان دل اٿن، پنهنجن ستاڻن
 ۽ اميدن سان چاهه اٿن، هنن جون اهي معصومائيون خوشيون
 ۽ معصوميائيون مور ڪپايون آڏون ڇو نه سگهي سگهيس؟
 ”مون ٿڪجي پوڻ سگهيو آهي، بيمار ٿي پوڻ سگهيو
 آهي پر هي ڇا آهي جو منهنجو ڪل انهن ماڻهن جي ڪاڻ
 کان مختلف آهي؟ منهنجي چهري تان هي بزرگائي گهٽهرتا
 ڇو نٿي غائب ٿي وڃي؟ ڌن جي محبت ته منهنجي روح کي
 بيمار ڪري ڇڏيو آهي.“ اها بيماري ۽ بيماري، جيئن پوءِ
 ٿيڻ هن جي سڄي شخصيت تي گهري ٿيندي وئي. جيئن
 ڪو ڪپڙو نيٺ پراڻو ٿي رنگ ڇڏڻ لڳندو آهي ۽ ڪمزور
 ٿي ويندو آهي تيئن هن جي سڄي شخصيت به هٽڻ لڳي. هن
 جو ڄڻ جادو ٽٽڻ لڳو. هاڻي هن کي ڪراحت محسوس ٿيڻ
 لڳي. جيئن جيئن اندر آتما جو آواز جهڪو پوڻ لڳو تيئن
 تيئن هن کي روح ۾ بيماري ۽ ڪراحت گهر ڪندي محسوس
 ٿي. وري ڏسو ته سڌارت ڌن دولت مال ملڪيت جي موه
 ۾ به جڪڙيو وڃي. مال ملڪيت جو سامان هاڻي ڪو هن
 لاءِ محض هڪ رانديڪن جو ڍير يا محض هڪ جوا ٿوروئي

هئي! هاڻي هو جوا کيڏندو هو ته محض وندر کان نه بلڪه ناڻو
ميڙڻ لاءِ. ڏاڍي انساه توڙي احتياط سان. هو ٻين لاءِ ڏاڍو
ڏکيو ۽ خطرناڪ کيڏاري ٿي پيو. پر رڳو ناڻو ڪمائي گڏ
ڪرڻ لاءِ نه، بلڪه اهو ڏيکارڻ لاءِ ته دولت کي اهو ليکي
ٿي ڪونه ٿو. چي دولت سان نفرت ڪرڻ ۽ ان جو مذاق
اڏائڻ جو انهيءَ کان وڌيڪ پيو ڪهڙو انداز ٿو ٿئي سگهي ته
ان کي جوا ۾ کڻي پوءِ خرچي ڪپائي اڏائي ڇڏجي!

دولت سان انهيءَ ريت نفرت ڪندي هو پاڻ سان ئي
نفرت ڪرڻ لڳندو هو. پاڻ تان ئي ڪلون ڪرڻ لڳندو هو.
سو هو وڏيون وڏيون شرطون وڏا وڏا داءَ کڻندو هو. وري
هارائيندو هو ۽ وري کڻيندو هو. ۽ انهيءَ هار ڪٽ جي وچ
۾ جا تجسس، انتظار ۽ فڪر جي وڻي هوندي هئي تنهن جو
لطف ماڻيندو هو. انهيءَ لطف تي جا هن جي ڏاڻ هري ته
هو عام واپارين وانگر وڏا نفعا ڪمائڻ، قرضدارن کي زبردست
ڪرڻ ۽ ڪاروبار کي تيز ڪرڻ لڳو. هاڻي ڏسو ته ڪيڏانهن
وئي فقيرن سان همدردي ۽ چاچو غريبن کي سوکڙيون ۽
سوغاتون ڏيڻ. چاچو حاجتمندن کي امدادون ڏيڻ. هاڻي ته
رات جو به روپين جا خواب ڏسندو هو. ۽ جڏهن صبح جو
اٿي آهي ۽ پنهنجي چاهري تي نظر ڪندو هو ته اتي هڪ
ٽڪل ۽ وياڪل صورت ڏسڻ ۾ ايندي هئس، جنهن تان
ڪروڙ ۾ پرچي هوري وڃي وڏي جوا جي منبليءَ ۾ ويهندو
هو — ڪاٺي ۽ ڪراحت کي وندرائڻ لاءِ. ۽ وري اڳي
کان وڌيڪ ڪراحت ۽ وياڪلتا پرائي ايندو هو.

عرصي ٽائين هو جو-وا جي ميدان ۾ انهيءَ عجيب ۽
چڪردار وات تي پٽڪندو رهيو جنهن جو رخ هميشه هيٺائين
ڏانهن هوندو آهي.

هڪ رات هن کي هڪ گذريل ڳالهه ياد آئي.....
ڪملا جي انهيءَ ساٿي ستابي ڪنج جي هڪ وڻ هيٺان
هنن ٻنهي جي روح رهاڻ پئي ٿي. ڪملا ڏاڍي سنجيده ٿي
وئي آهي. هو ڳالهائي پئي جهڙي ڪر ٿڪل ۽ وياڪل.
هوءَ سڌارت کي وري وري پئي چئي ته انهيءَ درماتما، گوتم ٻڌ
بابت اڃا ڪجهه وڌيڪ ٻڌاء. اڃا ٻڌاء هن جي روشن اکين،
سپاويڪ ڇوڻ ۽ سانتيڪي گفتگو ۽ مريدان واري مهاندي
بابت ڳالهه، اڃا چئي نه ٿي آهي، وري بيان ڪر، وري بيان
ڪر! سڌارت هن کي مهاتما جي شخصيت بابت طويل
تفصيل ٻڌائي ٿو ته هوءَ ٿڌو ساڻ ڪٿي چوي ٿي. ”هڪ
ڏينهن، ۽ شايد جلدئي، آءٌ به مهاتما ٻڌ جي مريد ٿي وينديس.“
آءٌ پنهنجو هي آندو باغ هن جي پڪشون کي پيٽ ڪري
سندس عقيدتي ۾ وڃي پناه وٺندس.“ ۽ پوءِ پيار وٺندڙ وقت
هن کي ڪملا جي چاهري تي ڪي اهڙيون ليڪون پهريون
پيرو صاف ڏسڻ ۾ آيون جن هن کي اهو چٽاءُ ڏئي ڇڏيو
ته ڪملا جي عمر هاڻي پوئتي ڀوڻ واري آهي. هو پاڻ به
جيتوڻيڪ چاليهن جي پيتي ۾ هو ۽ اڪثر آرسِيءَ ۾ پنهنجن
وارن ۾ چانديءَ جون تارون ڏسندو هو. پر هن مهل ته
ڪملا جي چاهري تي هڪ لڪل غير محسوس خوف جي
چاپا هئي، زندگيءَ جي خزان، ٻڌاڻي ۽ موت جي خوف جي

هو ڏاڍي گهري دل کڻي ڪملا کان موڪلائي موٽي آيو
۽ پنهنجي گهر اچي دير تائين شراب ۽ ناچئين سان دل
وندرائي جڏهن آڏي ڪان پوءِ بستري تي ليٽيو ته نراسائي
جي شدت کان روئي ڏنائين!

صبح تائين گهڻي ڪوشش جي باوجود هن کي نند نه
آئي، پر سڄ اڀرڻ کان اڳ هن جي اک لڳي وئي ته هن
هڪ خواب ڏٺو. ته ڪملا وٽ جو هڪ سونو پيڇرو هو
جنهن ۾ هن هڪ اچي رنگ جو پڪي پالي رکيو هو، ۽ جو
صبح جي وقت ڏاڍا مٽر گيت ۽ مٽريون ٻوليون ٻڌائيندو
هو، سو پيڇري ۾ بي سرت پيو آهي. هن اڳتي وڌي جاچي
ڏٺو ته پڪي مئل هو. هن پيڇرو کولي پڪي ۽ کي پيڇري کان
ٻاهر ڪڍيو، ڪجهه وقت ان کي ڏسندو رهيو ۽ پوءِ ان کي
ٻاهر رستي تي ڦٽو ڪري ڇڏيائين ۽ - اتي هن جي دل ۾
ڏهڪاءُ پيدا ٿيو، هن کي صاف محسوس ٿيڻ لڳو ته انهيءَ
مهل پڪي ۽ سان گڏ هن پنهنجي اندر جي سموري نيڪي
۽ سموري مٺيا به ڪڍي ڦٽي ڪري ڇڏي آهي.

هي خواب مان جاڳيو ته هن جي دل غم جي بار کان
گهري هئي. هو سچ پچ اچڻ ڪنهن گهري نند مان سڃاڳ
ٿيو. سوچڻ لڳو - مون ته سڄي زندگي مورڪن وانگر اڃائي
گذاري ڇڏي! مون کي ته ڪجهه به پلم نه پيو - نه ڪي
هٿ حاصل ٿيو. ڪنهن به ڪارائتي شيءِ کان منهنجا هٿ
ته خالي آهن. آءٌ ته هڪ ويران ڪناري تي انهيءَ مسافر
وانگر نينو آهيان جنهن جو سڀڪجهه درياءُ ۾ غرق ٿي

چڪو هجي۔!

دل تي غم جا پهاڙ کڻي هـ و پنهنجي هڪ باغيچي ۾
هليو ويو، ۽ ان جو ٿاڙڪ بند ڪري هڪ انب جي وٺ
هيٺان ويهي رهيو. دل تي موت جهڙو خوف چانهنجي ويس۔
ائين ويهي به هن ڀانيو پئي ته روح هن جي جسم کان موڪلائڻ
وارو آهي. پنهنجو سمورو ماضي هن جي ذهن جي پردي تي
وري آيو آهي۔ ڪڏهن خوشي به ڏني اٿم؟ ها ڪيئي ڀيرا
بالڪيڻ ۾ جڏهن برهمڻ منهنجي ساراھ ڪندا هئا، جڏهن
بحث مباحثي ۾ ڀاڻ پونڙ ڪتابن جي۔ و پاٽ ڪندي آءُ ٻين
مجهولين کان گوھ کڻي ويندو هوس، توڙي بزرگن کي به
بحث ۾ ماري ويندو هوس ۽ جڏهن اندر مان ڪي پيغام ٻڌندو
هوس ته ”تو کي هڪ خاص واٽ وٺڻي آهي، ديونا تنهنجي
انتظار ۾ آهن“ ۽ پوءِ جڏهن معرفت جي واٽ تي اچ ۽
اڪير سان اڳتي وڌندو ٿي ويس ۽ هر دفعي اهو اشارو پئي
مليم ته ”اڃا اڳتي اڃا اڳتي، تنهنجي واٽ نرالي آهي.“
تڏهن به سرهاڻي مائيندو هوس، ۽ پوءِ به جڏهن سنڀالين جي
سٿ ۾ شريڪ ٿيس ۽ پوءِ وري مهان قرامتا جي ديدار
ڪيم، تڏهن به اهو آواز منهنجو ساڻي هـ و پر جڏهن کان
انهيءَ مهان هستيءَ کان وڇڙيو آهيان وري ڪيتري عرصي
کان اهو آواز نه ٻڌو اٿم. ۽ هن وقت تائين ڪيتري اوچائيءَ
تي پهتو آهيان. منهنجي راه ۾ ته سڄي ئي سچ لڳي پئي
آهي وري ڪيترا سال انهيءَ ڀرپور اچ اسات کان سواءِ،
بي مقصد پڻ ڪندي بنا ڪنهن ڀرپور خوشيءَ جي گذري ويا!

معمولي عياشين تي پاڙي ويهي رهيس پر سڄي روحاني خوشي
 ڪٿي ماڻيم؟ اڪيون پوري عام ماڻهن جهڙيون خوشيون
 ميڙڻ لاءِ سالن جا سال جاکوڙون ڪير پر انهن عام ماڻهن
 کان به وڌيڪ دڪ ميڙيم. عام ماڻهن جا مقصد ۽ ارادا ٻيا
 ۽ منهنجا ٻيا، هنن جا غم ۽ فڪر پنهنجا ۽ منهنجا غم ۽ فڪر
 پنهنجا، منهنجي وات جدا هنن جي وات جدا، ۽ رهي ڪملا،
 ڇا هوءَ اڃا به مون کي اوتروئي ڇاڻي ٿي؟ اڃا به منهنجي
 اوتري ٿي گهرج اٿس؟ ۽ ڇا مون کي به اڃا هن جي
 اوتري گهرج آهي؟ ڇا اسان هڪ ٻئي مقصد ۽ اڻ ڪٽ
 راند نه پئي ڪيڏي؟ ته ڇا اهو سمورو ڪيل اڃا جاري رکڻ
 گهرجي؟ زندگي انهيءَ ڪيل لاءِ وقف ڪري ڇڏجي؟ نه،
 انهيءَ راند کي ئي سنسار چوندا آهن، اها راند ڪجهه وقت لاءِ
 ڪيڏي سگهجي ٿي، سدائين لاءِ نه — هو سمجهي ويو ته
 راند هاڻي ختم آهي. ۽ هاڻي هو ان کي وڌيڪ جاري نه
 رکي سگهندو. هن کي اندر ۾ ڪا شيءِ دم ٽوڙيندي محسوس
 ٿي ۽ هو ڏکي ويو —! هو سڄو ڏينهن انهيءَ انب جي وڻ
 هيٺان ويٺو سوچ ۽ يادن جي عميق ۾ پڙندو ۽ اڀرندو رهيو —
 مون پنهنجي پيءُ کي، گووند ۽ ٻن مهاڻا پٽ کي انهيءَ
 ڪري ته نه ڇڏيو هو ته هتي اچي ڪام سوامي بنجي ويهي
 رهان —! هتي مون کي مليو ڇا آهي؟ هي باغ، ۽ هي انبن
 جو وڻ، بس! ڪهڙي نه احمقائي ڳالهه آهي! هن کي هڪ
 ٻي شيءِ به اندر ۾ مرندي محسوس ٿي! هو اڻي ڪڙو ٿيو.
 صبح کان پوءِ ڪجهه نه کاڌو پيتو هٿائين ته بڪ جا چڪ
 چڪ لڳس، تڏهن پنهنجو گهر، پنهنجو نرم گرم بسترو ۽

طرح طرح جي کاڌن سان سڃايل ميز ياد آهس، مگر۔ هن پنهنجو روح ٻلي ورتو.

ساڳي رات هن انهيءَ سڄي سامان ۽ انهيءَ شهر کي الوداع ڪيو ۽ هڪ طرف اٿي هليو. ۽ وري انهيءَ شهر ڏانهن ڪڏهن به نه موٽيو.

ڪام سوامي هن جي گولا ڪرائي پُر عبث ۽ البت ڪملا هن جي ذري به پڇا نه ڪئي. هن ڄاتو ٿي ته هو آخرڪار فقير منش آهي سو سدائين هتي نه رهندو. جڏهن هن سڌارت جي غائب ٿيڻ جي خبر ٻڌي ته اهو سونو پڇرو کولي انهيءَ اڇي رنگ جي پکيءَ کي ڪڍي اڏائي اڇڏيائين. ڪيترو وقت انهيءَ پکيءَ کي آسمان ڏانهن اڏرندو ڏسندي رهي. پوءِ هن پنهنجي بنگلي جا دروازا بند ڪري ڇڏيا ۽ ملاقاتين سان ملڻ ڇڏي ڏنائين.

ڪجهه عرصي کان پوءِ هن کي معلوم ٿيو ته هو سڌارت جي ٻار جي ماءُ بڻجڻ واري آهي.

۴

انهيءَ شهر کان گهڻو پري، سڌارت هڪ ٻيلي ۾ پتڪندو هڪ طرف وڌندو ويو. ان وقت هن جي ذهن ۾ فقط هي خيال پختو هو ته هن انهي شهر ۾ جا زندگي سالن تائين گذاري، جنهن مان هن کي آخرڪار فقط ڪراهن ۽ اگرائي جو سواد مليو، سا هاڻي گذري چڪي. راڳيندڙ

پکي جنهن کي هن خواب ۾ پچري اندر مثل ڏٺو، سو حقيقت ۾ سندس دل جي اندر ۾ پورو ٿي ويو، سندس جو موٽ هن جي رونءَ رونءَ ۾ واسو ڪري ويو هو. جنهن جي نتيجي ۾ هن جي سڄي وجود ۾ مانندڪاٺي، درگتي توڙي موت جو واسو هو ۽ ڪجهه نه هو، دنيا وٽ انهيءَ کان سواءِ ٻيو آهي ئي ڇا جو هاڻي هن کي موهي سگهي يا هن کي آٿت ڏئي سگهي!

هاڻي هن جي دل ۾ مرڻ جي شديد آرزو جاگي — من ڪنڻ مون تي ڪري پوي، من ڪو شينهن اچي مون کي چيري ڦاڙي ڪاٺي ڇڏي. ڪو اهڙو زهر ملي وڃي جو ٻي ڇڏيان ۽ هر شيءِ کان غافل ۽ بي نياز ٿي وڃان ۽ وري ڪڏهن سجاڳ نه ٿيان! ڪهڙي غلاظت ڇڏي اٿم جنهن سان پنهنجي وجود کي گڏو نه ڪيو اٿم؟ ڪهڙي مور ڪپائي ۽ گناهه هوندو جو مون نه ڪيو هوندو؟ ڪهڙو داغ آهي جو پنهنجي روح تي نه لاءو اٿم؟ سڀني بچڙين جو ذميوار آءٌ پاڻ ئي نه آهيان. ته پوءِ باقي زندهه رهي ڇا ڪريان؟ بس سامهه ڪڍڻ، ڪاٺ پيئڻ، وري بک لڳڻ وري ڪاٺڻ، سمهڻ ۽ جاڳڻ ڪاڻ؟ اهو سلسلو ڪيڏو نه بيزار ڪندڙ آهي؟

سڌارت هلندو هلندو ۽ نيٺ انهيءَ ساڳي نديءَ جي ڪپ تي اچي پهتو جنهن مان هن کي هڪ ٻيڙي واري پار اڪاريو هو جڏهن هو مهاتما به سان ملي آيل هو. نديءَ جي ڪپ تي اچي هو ٻيهي رهيو. هاڻي اڳتي وڃي ڇا ڪريان؟ ڇا جي ڪارڻ اڳتي وڌان؟ هاڻي ته زندگيءَ جو

فقط اهوئي مقصد رهجي ويو آهي ته زندگي ختم ٿي وڃي!
نديءَ جي ڪپ تي هڪ ناريل جو وڻ هو. سڌارت
ان وڻ جي ڀر ۾ ٻيهي پنهنجي هڪ ٻانهن ان جي ٽڙ ۾
ورائي، جهڪي پائيءَ ۾ گهورڻ لڳو. پاڻيءَ ۾ نهاريندي
نهاريندي هن نديءَ ۾ ٽپو ڏئي پنهنجو انت آڻڻ جو پڪو
ارادو ڪري ڇڏيو.

منهنجي گندي وجود کي ختم ٿيڻ ٿي گهرجي. پلي
مڇيون منهنجو ناپاڪ ماس کائي وڃن. پلي مانگر منهنجي
آلسي جسم کي چيري ڦاڙي ڇڏين. پلي راکاس منهنجي
ناپاڪ بدن کي پرزا پرزا ڪري ڇڏين. ديوتا، مون تان
چٽرون ڪن ۽ ڪلون اڏائين. هن جي ڌڪار جهڙي حياتيءَ
کي ختم ٿيڻ ٿي ڪپي!

هن کي پاڻيءَ جي درسيءَ ۾ پنهنجو چهرو بگڙيل
بچان جهڙو ڏسڻ ۾ آيو. هن انهيءَ مڪروه چهري تي
ٿڪ اڇلائي ڦٽي ڪئي. وڻ ۾ قابو پيل ٻانهن کي ڏٺو ته
ڀرو ڪندو هو پاڻيءَ ڏانهن رڙهڻ لڳو. نيٺ ٻانهن وڻ جي
ٽڙ مان ڇڏائي، مٿي ڀر ٽپو ڏيڻ جو ٻورو ارادو ڌاري هن
هڪ طرف ور ڪاڌو. هاڻي هو موت جي اوڙاهه تي جهڪڻ
لڳو هو. اتي جو اتي هن کي پنهنجي روح جي هڪ پُراڻهن
هند تان پنهنجي بيمار ٿيل زندگيءَ جي ڪنهن ڏورانهن
مفاصلي وٽان، هڪ آواز اٿندو محسوس ٿيو جو هن جي
ارادي ۾ نه هئڻ جي باوجود هن جي زبان مان خودبخود
ادا ٿيڻ لڳو، هڪ اکر، فقط هڪ شبد ”هري اوم!“ جڏهن

اهي سندس ئي زبان مان بي اختيار نڪرندڙ اکر سندس ئي
ڪنن تي پيو ته هن جو ستل روح جاڳي پيو. هن جي اندر
آتما جاڳي پئي ته هن کي احساس ٿيڻ لڳو ته هو ڪڏهن
جو ڪم ڪرڻ وارو آهي. هو اندر ۾ ڪنهن لڳو: .... هي
وري ڇا؟ آءُ ايترو بي خود، ايترو بتال ۽ ايترو سمجهه کان
خالي ٿي ويو آهيان جو موت جي آغوش ۾ ٿو سڪون
تلاش ڪريان؟ زندگي جي هيترن تجربن منهنجي ضمير کي
ايترو نه چيهو جيترو هن هڪ لفظ مون کي نئين سوچ ڏني!
”هري اوم“ جي لفظ .... هو بار بار انهيءَ شبد کي پنهنجي
اندر ۾ ورجائڻ لڳو تان جو هن جو اندر اجري سجاڳ ٿي
پيو، برهما هن جي وجود ۾ واسو ڪرڻ لڳي. برهما. زندگي
جو اهو جزو جو ڪڏهن فنا نه ٿيندو آهي!

اهوئي اکر ورجائيندي ورجائيندي هو ڍڪڻ لڳو ۽
ساڳي وڻ جي ٿڙ کي ٽپڪ ڏئي ويهي رهيو، پوءِ سنئون سڌو
ٿي وڻ جي پاڙن تي مٿو رکي لپتي پيو ۽ ڪن پل ۾ هن
کي ننڊ وڪوڙي وئي. ههڙي گهري ننڊ ۾ هو هن کان
اڳي ڪڏهن نه ستو هو!

ڪيترن ئي ڪلاڪن کان پوءِ جڏهن هو سجاڳ ٿيو
ته هن کي لڳو ڄڻ ڪي ڏهاڪو سال ننڊ ڪري اٿيو آهي.
ڄڻ اهوئي ياد نه رهيو اٿس ته هو ڪهڙي هنڌ آهي ۽ هت
ڪيئن پهتو آهي. هو ڪن لائي نديءَ جي ڇولين جو مٿر
آواز ٻڌڻ لڳو ۽ حيراني سان وڻن ٽپڻ تي ۽ آسمان ۾ نظرون
ڊوڙائڻ لڳو پر ٿوري ئي دير ۾ ياد آيس ته ڪٿي آهي ۽ هتي

ڪمڻن پهتو آهي. هن جي دل چيو ته جيڪر هت ئي رهي پوي، هن جي ماضيءَ جي اڳيان هڪ پردو اچي ويو. هاڻ هو دنيا کي وري نئين سر نئين نظر سان ڏسڻ لڳو. هن کي محسوس ٿيو ته هن جي انهيءَ ننڍ جي دوران هن جي رڳ رڳ ”هري اوم“ جو ذڪر ڪيو آهي. اوم هن جي وجود ۾ سمائجي ويو آهي — هيءَ ڪهڙي نه فرحت واري ننڍ هئي، جنهن منهنجي انگ انگ ۾ فرحت ڀري ڇڏي آهي! ڄڻ سمهي نه اٿيو آهيان، بلڪ هڪوار مري پيو جنم ورتو اٿم! متان سچ پچ پاڻيءَ ۾ غرق ٿي وري نئين سر جيئرو ٿيو آهيان! ... نه هي نمون جنم ته نه آهي، هي ساڳيو سڌارت آهي، پر اڳي کان گهڻو مختلف، گهڻو بدليل، گهڻو سجاڳ ■ مطمئن.

سڌارت اٿي سڌوئي بيٺو ته پنهنجي سامهون هڪ ويراڳي کي ڏيان گيان ۾ مشغول ڏٺائين. هن جو مٿو ڪوڙيل هو، ۽ بت تي پيلي رنگ جي ڪفني پيل هئس. هي ته گووند آهي! جنهن وڃي مهاتما ٻڌ جي مهر ۽ محبت ۾ پناهه ورتي هئي! گووند جون اکيون بند هيون، هن جي عمر به چڙهي اٿي هئي پر چهري تي اهائي مٿيا ۽ مريادا هئس. نيٺ هن اکيون کوليون ۽ هن کي سجاڳ ڏسي سرهو ٿيو. سڌارت سمجهي ويو ته گووند هن کي سڃاتو اصل نه آهي. ڏسڻ ■ ائين پئي آيو ته گووند اتي هن جي ننڍ وارو سڄو عرصو ويٺو رهيو آهي.

”تون هت ڪيئن آئين؟“ سڌارت سوال ڪيو.

”آءِ تہ نند پيو هئس.“

”تون نند پيو هئين.“ گووند جواب ڏنو. ”ههڙي جڳهه، تي بي خبر ٿي سمهي پوڻ چڱو نه آهي جتي جيت جزا، جانور ۽ نانگ ۽ بلاڏون گهمنديون رهن ٿيون. اڏون مهاڻا گوتم ٻڌ جو چيلو آهيان ۽ ياترا لاءِ نڪتل آهيان. توکي جو ههڙي ناموزون هنڌ تي ستو ڏنم ته به پهرئين توکي جا ڳاڻڻ جي ڪمر، پر ڏنم ته توکي گهڻي نند آهي، سوتنهجي حفاظت جي خيال کان هتي ويهي رهيس منهنجا ساٿي اڳتي نڪري ويا. پر هتي ويٺي خود مون کي به گهيرت اچي ويو. خير هاڻي مون کي اڳتي وڃڻو آهي.“

”تنهنجي ڏاڍي مهرباني ليڪ مرد. تو نند پر منهنجي رکشا ڪئي. هاڻي ڀلي وڃي ساڻين سان مل.“

”چڱو الوداع—“

”الوداع گووند —!“

”هان؟ ساڻين معاف ڪجان، توکي منهنجو نالو ڪيئن

ڏو اچي؟“

سڌارت کلي ڏنو ۽ هن کي پنهنجو ساٿ ياد ڏيارياڻين. ”اڙي! ته ڇا تون سڌارت آهين؟ يار مون ته توکي خبر ناهي ڇو سڃاتوڻي ڪونه. توکي ڏسي ڏاڍي خوشي ٿي دوست!“

”مون کي به ڏاڍي خوشي ٿي آهي. پر تون وڃين ڪيڏانهن پيو؟“

”اسان ويراڳين جو وري ڪهڙو ماڳ، سدائين پنڌ

جا پانڌيمڙا هوندا آهيون. اڄ هتي ته سڀيان ڪنهن ٻئي هنڌ،
 اهوئي اسان جو ڌرم آهي، پر تون ڪيڏانهن ٿو وڃين؟“
 ”آءٌ به تو وانگر رستي ۾ ئي آهيان دوست، آءٌ به تو
 وانگر ياترا لاءِ نڪتل آهيان.“

”پر يار تنهنجي ٻوشاڪ ته ويراڳين جهڙي ڪانهي. هي
 اوچا ڪپڙا، قيمتي بوت، سنواريل وار—!“
 ”پر آءٌ ڪٿي ٿو چوان ته، آءٌ ڪو ويراڳي آهيان.
 مون ته ايترو چيو ته آءٌ بس ڀٽڪندڙ آهيان.“

”پر ياتراتي ههڙا ويس پائي ته ڪو ورلي نڪتو هوندو!“
 ”پر اڄ ته تو ڏٺو ته دوست! ههڙي ٺاهه ٺوهه سان
 ياترا لاءِ نڪرندڙ هڪ ماڻهو ڪي. ٻڌ-گروندا هي جي
 ظاهري ڏيک آهن. هي ڪپڙا لتا ۽ بوت وغيره. سي سڀ
 عارضي آهن. فاني آهن. هي اسان جا جسم ۽ اسان جا وار
 پاڻ ئي فاني آهن، تون به سچ ٿو چوين. مون اميرن جهڙا
 ڪپڙا پاتا آهن ۽ ٺاهه ٺوهه به ڪيو اٿم سو ان ڪري جو آءٌ
 ڪي ڏينهن امير بنجي رهيو آهيان ۽ ٺاهه ٺوهه وارن سان گڏ
 گهاريو اٿم.“

”۽ هاڻي ڇا آهين؟“

”اها مون کي به خبر نه آهي. بس ايتري ئي ڄاڻ اٿم
 جيتري توکي آهي آءٌ به رستي ۾ ئي آهيان. ڪجهه وقت
 تائين آءٌ هڪ ڌنوان هئس، هاڻ ڪجهه به نه آهيان ۽ سڀاڻي
 ڇا هوندس سا خبر نه اٿم.“

”ته ڇا تون ڏن وڃائي وينو آهين؟“

”آئون ڏن وڃائي وينو آهيان يا ڏن مون کي وڃائي
 وينو آهي اها پڪ ڪانه اٿم. جهڪي ظاهري ڏيک هوندا
 آهن تن جو ڦيٽو ڏاڍو نڪو ڦرندو آهي. ڏس برهمڻ سڌارت
 ڪٿي آهي، جو ڳي سڌارت ڪيڏانهن ويو. امير واپاري
 سڌارت جو ڇا ٿيو، عارضي شيءِ ته بس عارضي ٿي آهي
 ڏس —“

گووند سڌارت کي ڪيتري دير تائين شڪ ۽ اچرج
 سان ڏسندو رهيو، پوءِ ادب سان هن جي اڳيان جهڪيو،
 جيئن ڪنهن وڏي مرتبي واري جي اڳيان جهڪيو آهي ۽
 پوءِ پنهنجو رستو وٺي رهندو رهيو.

سڌارت هن کي ويندو ڏسندو ۽ مرڪندو رهيو. هن کي
 اڄ به گووند سان محبت هئي جو هن جو ننڍپڻ جو وفادار
 يار هو. ۽ هن وقت، جڏهن ته هو هڪ عجيب ننڍ سمي اٿيو
 هو ۽ من ۽ هري اوم جو ورد ڪندڙ هو سو هونئن ئي هر
 شيءِ کي محبت سان ئي ڏسي سگهيو ٿي، نه نفرت سان.
 هن وقت هن جي اندر ۾ هر شيءِ لاه آند پريو پيار هو.
 شايد هن کان اڳ جو ملول رهندو هو، سو متان ان ڪري
 جو ڪنهن سان پيار ڪندڙ نه هو.

سڌارت ٻن ڏينهن کان ڪجهه نه کاتو هو. ۽ هاڻي هن
 ۾ بک پلڻ جي اها شڪتي ته نه رهي هئي، هاڻ هن کي
 احساس ٿيو ته هو جن شاندار ٽن تدبيرن صبر ۽ انتظار، بک
 پلڻ ۽ سوچڻ جي جتي ڪٿي هام هڻندو هو سي ٿئي هنر
 هن کان ڇڏائي ويا آهن. هو انهن مٿين کي رواجي نفسياتي

خواهشن سان مٽي چڪو آهي، هاڻي هو پاڻ هڪ رواجي ماڻهو بنجي چڪو آهي — هاڻي آءٌ هڪ نئين تازي ڄاول ٻار وانگر هن ڌرتيءَ تي اڪيلو ٿيو آهيان. مون وٽ نڪو وڪر آهي، نڪا ڄاڻ آهي نڪو علم آهي، ۽ نه ئي اهو جوڀن اٿم. بلڪ وري هڪ ننڍي ٻار وانگر ابتدا ٿيو ڪريان. ها آئون موت کان ٿي رهيو آهيان. عجيب مقدر پرايو اٿم. پٺيان ته پنهنجو پاڻ تي ٿهڪ ڏئي ڪلان. هن مورڪ سنسار تي ڪلان. ۽ هو پاڻ مرادو ٿهڪ ڏيڻ لڳو. پنهنجي سڄي حياتي هن جي اکين اڳيان ڪاليداسڪوپ وانگر ڦرڻ لڳو. اهي سڀ تجربا جي مون هيٺائين پرايا، سي ان ڪري ته ٻيهر هڪ معصوم ٻالڪ بنجي وڃان، ته پوءِ اهو چڱو ٿي ٿيو. مون سان هيستائين جيڪي ڪجهه رهيو واپريو، جيڪي ڪجهه ڪيو، مون سان جيڪي ڪجهه ٿيو سو يقيناً منهنجي لاءِ بهتر هو. هاڻي منهنجو نئون رستو ڪهڙو به چڪردار ۽ پيچدار هوندو آءٌ ان تي هلندس ضرور. زندگيءَ جي مڙني آزمودن مان گذرڻ انسان لاءِ نهايت ضروري آهي. پهرين مون کي فقط اها ڄاڻ هئي ته دولت ۽ دنيا خساري جون ڳالهيون آهن ۽ هاڻي خود تجربو ڪري ڏٺم ته برابر ائين آهي. هاڻي انهيءَ حقيقت کان صرف منهنجي سمجهه ٿي نه، بلڪ منهنجيون اکيون، منهنجي دل بلڪ منهنجو پيٽ به واقف ٿي چڪو آهي. چڱو ٿيو جو اهي تجربا ٿير. چڱو جو هڪڙو پڪيٽڙو اندر ۾ مري ويو جو وري هڪ ٻيو پڪيٽڙو پيدا ٿي پيو جنهن وٽان رڳو خوشيءَ و شواس ۽ بي ڊپائي

ملي آهي.

هيٽرا ڏينهن برهمڻ جو گهيءَ جي حيثيت ۾ مون کي جو پنهنجي نفس سان، پنهنجي ذات سان هميشه جنگ جوڻي پئي، سو رڳو ان ڪري جو حد کان وڌيڪ مذهبي علم، حد کان وڌيڪ عبادت، ريتون رسمون، حد کان وڌيڪ نفس ڪشي ۽ حد کان وڌيڪ تپسيا حقيقت ۾ مون کي صحيح علم تائين پهچڻ ئي نه پئي ڏنو. منهنجو نفس ته انهن تپسيائن ۽ علمن سبب اٽلو متڪبر ۽ هٽيلو ٿي ويو هو. هاڻي معلوم ٿيو ته عرفان ۽ دانائي حاصل ڪرڻ لاءِ رڳو انهن مذهبي بڪيڙن جي ضرورت نه هئي. نه ئي اهي شيون ڪنهن استاد وٽان ملنديون آهن. بلڪ ان لاءِ پنهنجو پاڻ کي دنيا جي بچڙين جي حوالي ۾ ڪرڻو پوندو آهي. جنهن جي نتيجي ۾ نفعي نقصان جي پروڙ ٽپي ٿي. تنهن ڪري مون کي دنياڌاري جي خسارن ۽ ايترو گهرو وڃڻو ٿي هو جو منهنجي اندر جو مغرور پروھت مري وڃي. اڄ ته آڏو پنهنجو پاڻ سڃاڻڻ واري رستي تي آهيان....

اهي ويچار ڪندو وهندڙ نديءَ ڏانهن ڏسندو رهيو. اڄ پهريون دفعو هيءَ ندي هن کي ڏاڍي ڀلي پئي لڳي. ان جو ڏيک ۽ بهڪندڙ پاڻي هن کي موهڻ لڳو. ڇو ته ندي هن کي ڪو خاص پيغام پهچائي رهي آهي. اهو ڪجهه ٻڌائڻ لڳي آهي، جنهن کان هو واقف نه هو ۽ جنهن سنڌين جي هن کي اڪير هئي، انتظار هو. سچ پچ ته بچڙين جو پتلو، ٽڪل ۽ پوئتي پيل سڌارت واقعي انهيءَ نديءَ ۾

غرق ٿي چڪو هو. ۽ هاڻي هڪ نئون سڌارت انهيءَ نديءَ لاءِ محبت ڌاريو ويٺو هو. هن فيصلو ڪيو ته هو هن نديءَ کان جدا نه ٿيندو.

۵

سڌارت، نديءَ توڙي ساڳي ملاح سان محبت جو ناتو رکڻ جو پڪو پهر ڪري ڇڏيو، جنهن هن کي هتان انهيءَ نئين سفر تي روانو ڪيو هو، جو هڪ مهان تجربو پنهنجي هاڻي ختم ٿي چڪو هو. پنهنجي اندر مان هن هي سندس بار بار پڙو:

”هن نديءَ سان محبت رک، ان سان محبت ڌار ۽ ان کان علم سک.“

هن کي محسوس ٿيڻ لڳو ته جنهن به هن نديءَ جي زبان سمجهي، پيغام سمجهيو، ان جا پيدا سمجهيا، تنهن ڇڻ گهڻو ڪجهه بلڪه سڀڪجهه سڳيو. البت اڄ هن کي نديءَ جي پندار مان جو پهريون سبق مليو سو هي هو ته: پاڻي سڌائين هڪ طرف منهن ڪري پيو وهي، ازل کان پيو وهي مگر ندي اني جسا اني آهي! ساڳي جا ساڳي آهي، البت هر دفعي نت نوان ڏيک ڏيکاري ٿي. انهيءَ پهرئين سبق ٿي هن جي روح کي سو گهو ڪري ورتو.

هاڻي هن کان بک برداشت نه پئي ٿي. هو پٽن تي هليو آيو. ملاح پنهنجي پيڙيءَ ۾ موجود هو. سڌارت هن کي

سڃاتو. هو پڻ پڏاپي جي در تي قدم رکي چڪو هو.
 ”مون کي دريا پار پهچائيندين؟“ سڌارت هن کان سوال
 ڪيو. ملاح هڪڙي ظاهري ٺاه ٺوه واري ماڻهوءَ کي پيرن
 پيادو ڏسي حيران ٿيو. بهرحال هن کي پنهنجي ٻوڙيءَ ۾
 سوار ڪري وٺجھ، هلائڻ لڳو. سڌارت وري گھٽڪو ڪئي:
 ”ڏاڍي شان واري آهي زندگي تنهنجي، ههڙي سهڻي
 نديءَ ۾ رهڻ ۽ ان ۾ روزانو سفر ڪرڻ ڪيڏي نه سرهاڻي
 جي ڳالهه آهي!“

وانجهيءَ مرڪي جواب ڏنو: ”هوريان هوريان وٺجھ،
 هلائيندو رهيو، چوڻ لڳو: ”هاڻو سائين منهنجي زندگي
 برابر سهڻي آهي، پر هر زندگي سهڻي نه هوندي آهي ڇا؟
 هر ڪم سهڻو نه هوندو آهي ڇا؟“
 ”تي سگهي ٿو، پر مونکي ته تنهنجي زندگيءَ تي
 رشڪ ٿو اچي.“

”خير جلدئي اوهان جو اهو رشڪ ختم ٿي ويندو.
 اوهين ٺاه، ٺوه، وارا ماڻهو آهيو.“ ملاح چيو.
 سڌارت کلي چيو: ”ٿوري دير اڳ به آءٌ اهڙي شڪ
 جي نظر جو شڪار ٿي چڪو آهيان. هي ڪپڙا منهنجي
 لاه وٽال بنجي چڪا آهن. جي هي ڪپڙا توکي ڏئي ڇڏيان
 ته تون قبول ڪندين؟ مون وٽ توکي پاڙو ڏيڻ لاه هونئن
 به پئسا نه آهن.“

”اوهين چرچو پيا ڪريو سائين.“
 ”چرچو نه پيو ڪريان اشراف. تو هڪ پيرو اڳ به

مون کي بنا پاڙي جي دريا پار پهچايو آهي. اڄ پاڙي طور هي ڪپڙا قبول ڪر.

”۽ سائينجن اگهاڙا ئي گذاريندا؟“

”آءٌ ته پار وڃڻ ئي نه چاهيندس. بلڪ آئون چاهيان ٿو ته مون کي پنهنجا ڦاٽل ڪي پراڻا ڪپڙا پائڻ لاءِ ڏي ۽ مون کي پاڻ وٽ مددگار ڪري رک، يا ٻيلا پنهنجو شاگرد ڪري رک ته جيئن گهٽ ۾ گهٽ ٻيڙي جي سنڀال ڪري سگهان.“

ملاح هن کي غور سان ڏٺو، هاڻي هن کي سڃاڻي ورتو هئائين:

”مون توکي سڃاتو جوان، هڪ ڀيرو اکبب به تون منهنجو مهمان رهي چڪو آهين. تنهن ڳالهه کي شايد ويهه ورهيه گذري ويا آهن، يا الائي گهڻو عرصو گذريو آهي، البت تڏهن ته تون هڪ جوکي جي روپ ۾ هئين، تنهنجو نالو به وسري ويو اٿم.“

”منهنجو نالو سڌارت آهي ۽ برادر آءٌ تڏهن جوکي هئس.“

”ڀلي ڀلي آئين سڌارت، منهنجو نالو واسديو آهي. اميد اٿم ته هلي منهنجو مهمان ٿيندين. مون کي ٻڌائيندين ته ڪٿان پيو اچين ۽ هن عمدي لباس مان بيزار ڇو ٿيو آهين.“

سڌارت کي ياد آيو ته اڳين ملاقات ۾ به هو هن ملاح جي شخصيت کان ڏاڍو متاثر ٿيو هو. واسديو هن کي پنهنجي

پونگيءَ ۾ وٺي آيو، ۽ هن کي ماني ۽ انب کارايائين. سڌارت
ڏاڍي چاهه ۽ خوشيءَ سان کائي پڻ هڪيو. رات ٿي ته هو
بئي نديءَ جي ڪناري هڪڙي وڻ جي ٽڙ تي اچي ويٺا.
سڌارت هن کي اول کان آخر تائين پنهنجي ڪهاڻي پيرائي
ڪري ٻڌائي. واسديو ڏاڍي ڌيان سان هن جي ڪهاڻي
ٻڌندو رهيو تان جو رات وهامي وئي.

”تڏهن پانيمان ٿيو ته درياه شاه توسان ڪلام ڪيو
آهي.“ واسديو سڌارت کي خاموش ٿيندو ڏسي چيو، ”درياه
شاه توڻي به مهربان آهي جو توسان به ڳالهايو اٿس، خير
اها ته سٺي ڳالهه. ٿي تون مون سان ئي رهي پڻ دوست،
جڏهن کان منهنجي زال گذاري وئي آهي، آءٌ هڪ طويل
عرصو اڪيلو رهيو آهيان تون هتي ئي رهي پڻ، پاڻ پنهي
جي کاڌي ۽ اجهي جي گنجائش آهي.“

”تنهنجي ڏاڍي مهرباني دوست آئون ان لاءِ به تنهنجو
ٿورائو آهيان، جو تـو منهنجي لمبي ڪهاڻي ڌيرج سان
ٻڌي، ڌيرج سان ڪنهن جي ڳالهه ٻڌڻ جي اها خاصيت
مون ٻي ڪنهن ۾ نه ڏٺي. آئون هتي ئي رهندس ۽ توکان
اهو گر به سڪندس.“

”تون سڪندين دوست، پر مون کان نه، بلڪ هن نديءَ
کان، جنهن مون کي به ٻڌڻ سيکاريو آهي.“ هن نديءَ وٽ
اهو سڀ ڪجهه آهي جيڪي ڪجهه ڪوئي سگھڻ چاهي. هن
نديءَ ته توکي هيٺاهين ۾ وڃي حقيقتون معلوم ڪرڻ
جي سکيا ڏني، پاڙال ۾ ٻيئي حقيقت پسن جي سکيا، ۽

تنهن بعد توکي شاهوڪاري ۽ جوڳپڻو ڇڏي ملاح بنجڻ جي سکيا ملي. تون هن کان اڃا به گهڻو ڪجهه سکين دوست.

”اڃا به وڌيڪ ڇا؟“

”اهو توکي پاڻ ئي معلوم ٿيندو. هاڻي دير ٿي وئي آهي اٺ ته هلون.“

سڌارت ملاح سان رهي پيو ۽ ٻيڙي ۽ سنڀالڻ جو ڪم سکي ورتائين. جڏهن ٻيڙي تي ڪو ڪم نه هوندو هو ته هو ملاح سان گڏجي جانورن جي ڪيٽ ۾ وڃي ڪم ڪندو هو. ڪاٺيون ميڙيندو هو ۽ ڪنهن جي باغ مان ميوو پتي ايندو هو. هن ٽوڪرين ٺاهڻ جو هنر به سکي ورتو. هر طرح جو ڪم ڪندي هن کي ڏاڍي خوشي محسوس ٿيندي هئي. جيڪا به نئين ڳالهه ذهن ۾ ايندي هئي تنهن کي خوشيءَ سان دل سان هٻائيندو هو. تان جو ڏينهن مهينن ۾ بدلجي ويا. پر هن واسديو کان وڌيڪ نديءَ مان سکيا پرائي. ڏاڍي خاموشيءَ سان، گهري دل سان، کلي ڇاتيءَ سان، صبر سان ڪنهن جي ڳالهه ٻڌڻ، ڪنهن جوش جذبي جو خواهش جو توڙي ڪنهن فيصلي جو اظهار کان سواءِ علم وٺڻ جو اهو سبق هو انهيءَ ندي کان سکيو.

واسديو سان هن جا ڏينهن ڏاڍا آڻندڙ ٻئي گذريا. واسديو ڳالهائيندو، گهڻو گهٽ ۽ ٻڌندو گهڻو وڌيڪ هو. هڪ دفعي هن واسديو کان پڇيو.

”تو اهو به نديءَ کان ئي سکيو آهي ڇا ته دنيا ۾

”زمانو“ نالي جي ڪا شئي آهي ئي ڪانه؟“
 ”ها دوست“ واسديو مرڪي جواب ڏنو. ”ڏس، هن
 نديءَ جو نڪو ماضي آهي نڪو مستقبل. هيءَ ندي
 ساڳي ئي وقت پنهنجي منڍ تي به موجود آهي ۽ چوڙ تي
 به، جبل تي به آهي ته سمنڊ تي به. ٻيڙيءَ جي هيٺان به آهي
 ته چولين جي صورت ۾ ان جي ٻين طرفن به. جتي ڪٿي
 اها هڪڙي ندي آهي، ”آهي“ جو سوال آهي، هتي يا
 هوندي جي ڳالهه ڪانهي. تنهنجو شايد اهو مطلب آهي؟“
 ”ها واسديو. آءٌ به اهو سمجهان ٿو ته ماضي يا مستقبل
 ڪا شيءِ ناهي، جيڪي ڪجهه آهي سو حال آهي، منهنجي
 گذريل زندگي به حال آهي ۽ ايندڙ زندگي ۾ به. زندگيءَ
 جون اهي مندون، پاڇن جي وچ ۾ اچڻ سان ٿيون ورهائجن
 ڪنهن حقيقي شئي سان نه، نه ڪجهه هو نه ڪجهه ٿيندو
 بس حال ئي سڀڪجهه آهي.“

اها حقيقت پروڙي به سڌارڻ ڏاڍو سهرڻو پئي ٿيو—
 تنهن جي معنيٰ ته مڙئي دڪ سور، مڙئي تپشائون، مڙئي
 خوف ۽ انديشا، زمانو جي اندر آهن. وقت تي قابو
 پائجي ته اهي مڙئي مصيبتون قابو ۾ اچي وڃن— وقت
 يا زمانو زائل ڪري ڇڏجي ته اهي سڀئي سور به جيڪر
 زائل ٿي وڃن.

سڌارڻ جا اهي خيال ٻڌي واسديو فقط مرڪي ڪنڌ
 ڏوٽيو ۽ ڪم ۾ مشغول ٿي ويو.
 ۽ هڪ دفعي جڏهن نديءَ ۾ چاڙهه هو ۽ ان مان

گجگوڙ جا آواز نڪتا ته سڌارٽ وري واسديو کي ڇيڙيو.
 ”ڇا اهو صحيح نه آهي ته نديءَ جي اندر ۾ اڪيچار
 آواز لڪل آهن، ندي ڳالهائي ٿي. ڪڏهن بادشاه وانگر،
 ڪڏهن جياڻي سپاهيءَ وانگر، ڪڏهن ڏاند وانگر ته ڪڏهن
 بابل وانگر، ڪڏهن گرڀڻ عورت وانگر ته ڪڏهن ڪنهن
 دڪي مرد وانگر ڳالهائي ٿي. ۽ ٻيا به ڪيترا آواز اٿس؟“
 ”برابر نديءَ جي آواز ۾ مڙنڻي جناندارن جا آواز
 موجود آهن.“

”۽ جڏهن ڪو ماڻهو ان جا هزارين آواز هڪ ئي وقت
 ۾ سڃاڻي ۽ سمجهي ٿو وٺي ته پوءِ ان مان ڪهڙو آواز ٿو
 نڪري؟“

واسديو مرڪي هن جي پٺي ٽپري ۽ ڪو جواب نه
 ڏنو ته به سڌارٽ جي ڪنن سان اوم جو اکر ٽڪريو.
 وقت گذرندو ويو ۽ سڌارٽ ۾ به واسديو جي شخصيت
 جهڙي بزرگي جهڙا ڏيڻ لڳي. سڌائين خوش، سڌائين ٻار
 وانگر مرڪندڙ، سڌائين سنجيدو ۽ چاهي ٿي سڌائين نور
 جو واسو، اتي جو اتي ٻيو ۽ اتي جو اتي ٻار— اڪثر
 شام جي وقت هو گڏ ويهي نديءَ جا آواز ٻڌندا هئا. جنهن
 مان رڳو هاڻيءَ جي چڱيءَ جو آواز نه ايندو هو بلڪه ان
 ۾ زندگيءَ جي هستيءَ جي ۽ هئڻ جي صدا هوندي هئي.
 ڪڏهن ائين ٿيندو هو جو نديءَ جي آوازن تي خاموشيءَ
 سان ڪن ڏئي ٻڌڻ مهل ٻنهي جي دلين ۾ ڪا ساڳي ئي
 ڳالهه اچي ويندي هئي ۽ هو ٻئي هڪٻئي ڏانهن ساڳي وقت

ٺهاري ۽ مرڪڙ لڳندا هئا، ڇڻ پنهني اندر ئي اندر ۾ ڪو هڪڙو سوال ڪيو آهي. ۽ پنهني کي هڪڙوئي جواب ڏنو ويو آهي.

ڪيترائي مسافر هنن جي شخصيتن کان متاثر ٿي هنن وٽ روح رهاڻ لاءِ ويهي رهندا هئا، هنن سان زماني جا ڏک سور سائيندا هئا، هنن کان چوڻڪاري جو رستو پڇندا هئا. ڪيترا ماڻهو هنن جي دانائي جي هاڪ ٻڌي هنن وٽ ڪهي ايندا هئا. ڪي وري هنن جي ڪرامتن جا غلط قصا ٻڌي هنن کان ڪجهه حاصل ڪرڻ ايندا هئا، ۽ ناڪام موٽي ويندا هئا.

سال گذري ويا، هي ۾ بزرگ پنهني ٿان تائين محدود رهيا.

هڪ ڏينهن معلوم ٿيو ته مهاتما گوتم ٻڌ سخت عليل ٿي چڪو آهي ۽ شايد جلد مڪتي مائڻ وارو آهي. اها خبر ڪا هنڌين ماڳين پکڙجي وئي هئي. ٻڌمت جا الائي ڪيترا پيرو ڪٿان جو ڪٿان ڪهي پئي آيا ۽ مهاتما جي آشرم ڏانهن روانا ٿيندا پئي ويا. ڪي اڪيلا، ڪي ٽولن ۾، ڪي پنڌ، ڪي سوارين ۾، ڪن هتي اچي پيڙهي رستي درياءَ پار ڪيو. جيئن ڪي مختلف لشڪر اچي هڪ هنڌ گڏ ٿين ٿا يا ڪنهن بادشاهه جي تاج پوشي ٿيڻي هجي. ڇڻ ڪو مقناطيس هو جو سڀني کي ڇڪيندو ٿي آيو. سڀني جو رخ اهوئي مهاتما ٻڌ جي آشرم ڏانهن هو. سڌارڻ به اها خبر ٻڌي ڏاڍو دلگير ۽ فڪرمند ٿيو.

مهاتما ٻڌ جي لاءِ هن جي دل ۾ وڏي جاءِ هئي. وڏي محبت هئي. احترام هو. ڪيتري عرصي تائين مهاتما جي شخصيت ۽ گفتگو هن جي دل ۽ دماغ تي ڇاڻيل رهي هئي پر هن وقت به سڌارت جي ذهن تي پنهنجو اهو عزم اڃا پختو هو ته انسان پاڻ جستجو ڪري پاڻ مان ئي سڪي سگهي ٿو ڪنهن ٻئي استاد کان نه. ان ڪري هو هيتري محبت ۽ فڪر ڌاريندي به مهاتما جي آشرم تي حاضر ٿيڻ لاءِ پاڻ کي مجبور نه ڪري سگهيو، ۽ هڪڙي ڏينهن ميٽرن جا ميٽر ڪري مهاتما ٻڌ جي ياترا لاءِ ويندڙ مسافرن ۾ ڪملا به شامل هئي، جا ڪڏهن سڌارت جي محبت هئي، جا ڪڏهن هڪ بي حد خوبصورت ۽ نامياري وئشيا هئي. هن ڪڇ عرصي کان اهو ڪسب ڇڏي ڏنو هو. پنهنجا باغات ۽ جايون ٻڌيڪشون لاءِ وقف ڪري ڇڏيون هئائين ۽ پاڻ بيمت جي پيرو بنجي وئي هئي. مهاتما ٻڌ جي مرگ الموت جي ڳالهه ٻڌي هو ۽ پنهنجي پٽ، جو سڌارت جي نشاني هو، کي ساڻ ڪري ياترا لاءِ نڪري پئي هئي.

ڪملا ۽ سندس نينگر نديءَ تائين پهتا ته چوڪرو ڪرڪڻ ۽ ڪنجهڻ لڳو. ڇي ٿڪجي پيو آهيان. هلو ته واپس هلون، مون کي طعام گهرجي، آرام گهرجي. چوڪرو هونئن به نٿو رسڻو ۽ سست هو ۽ سدائين پيو روئندو هو. ڪملا جي لاڏهن کي هيڪاري بگاڙي ڇڏيو هو. هو سدائين پنهنجي ضد پوري ڪرڻ ۽ ماءُ جي چڻي ٽارڻ جي ڪوشش ڪندو هو ۽ ڪملا سدائين هن جي مرضي به پوري

ڪنڊي هئي ۽ هن کي جهڙڪيندي به رهندي هئي. چوڪري
کي اها ڪهڙي سٺ ته مائٽس هي اڏانگو سفر چو اختيار
ڪيو آهي؟ ڪنهن ترماتما جي مرڻ ويجهو ٿيڻ جي خبر
ٻڌي هيٿري بي اختيار چو ٿي آهي، جي هـو مري ٿو ته
مري وڃي تنهن ۾ سندس ڇا؟

هي واسديو جي پٽن کي ذري گهٽ اچي ويجهو پيا هئا
جو چوڪري کڻي اها ضد ٻڌي. ڪملا پاڻ به ڪافي ٿڪل
هئي. چوڪرو هڪ ڪيوڙو ڪاٺ ۾ رپي ويو ته هو به پاڻ
هڪ وڻ جي تڙ سان ٽيڪ هڻي ويهي رهي ۽ اڪيون پوري
ساهي وٺڻ لڳي. پر ٿوري ئي دير ۾ سور کان دانهن ڪري
اٿي ويئي. چوڪري حيران ٿي هن دانهن نهاريو ته هن کي
خوف ۽ سور کان پيلو پوندو ڏٺائين. هڪ نانگ ڪملا کي
ڏنگي وڌو. هو چوڪري کي ساڻ ڪري ٽڪڙي ٽڪڙي
واسديو جي پنگيءَ دانهن ڊوڙي ته من اتي ڪا مدد ملي.
پٽن تي پهچندي ئي هو ساڻي ٿي ڪري پئي. چوڪرو
روئڻ ۽ مدد لاءِ پڪارڻ لڳو. ڪملا خود به مدد لاءِ دانهون
ڪرڻ لڳي.

واسديو جو پٽن تي بيٺو هو، رڙيون ٻڌي ڊوڙندو آيو
۽ هڪدم ڪملا کي ٻانهن تي ڪري پنهنجي پونگيءَ ۾
کڻي آيو. سڌارت پونگيءَ ۾ اڳ موجود هو ۽ چاهه دکائڻ
۾ مصروف هو. هن جي نظر پهرين چوڪري تي پئي ته
ڇڻ ڪجهه ياد آيس. تنهن بعد جو ڪملا تي نظر پيس ته
هن کي هڪدم سڃاڻي ورتائين. تڏهن هن کي پڪ ٿي ته

هي چوڪرو سندس ئي پٽ آهي. جنهن جو چهرو چڻ ڏنل
وائيل لڳو ۽ جنهن کي ڏسي هن جي دل ڪجهه ڇڪي
کاڌي هئي.

ڪملا جو سڄو بدن سڄي پيو هو. هنن کان جيترو قدر
ٿي سگهيو هिला هिलाئون. ڪملا هوش ۾ آئي ته هن سڌارت
کي، جو ڪڏهن سندس محبوب هو، پنهنجي مٿان جهڪيل
ڏٺو. هن پهرين پنهنجي پٽ جي پڇا ڪئي. سڌارت کيس
تسلي ڏني ته چوڪرو هتي ئي موجود آهي ۽ ٺيڪ ٺاڪ
آهي. ڪملا مرڙينگ آواز ۾ چيو:

”ڏاڍو پوئتي پئجي ويو آهين سڌارت، پر هن فقيري
حالت ۾ گهڻو جوان پيو ڏسڻ ۾ اچين، هن چوڪري کي
سڃاڻي؟ هي تنهنجو ئي پٽ آهي...“

ڪملا جون اکيون وري پورجي ويون. چوڪرو روئڻ
لڳو. سڌارت چوڪري کي وٺي پنهنجي ستر تي ويهاريو
۽ هن جي مٿي کي ٺهرڻ لڳو. هن کي ننڍي هوندي جي
ٻڌل هڪ لولي ياد آئي جا هو جهونگارڻ لڳو ۽ ڪن پل
لاءِ هن ڀانيو چڻ هن جو ماضي ڪنهن پرانهين هنڌ تان هن
کي سڏيندو هجي. چوڪرو ماٺ ٿي ويو ۽ سڌا ڀرپورو
نيٺ ننڊ پئجي ويو. سڌارت هن کي کڻي واسديو جي
بستري تي سمهاري ڇڏيو.

واسديو ان وقت چانور رڌڻ ۾ مشغول هو. سڌارت
آهستي آهستي سان هن کي چيو:

”هيءَ ته موڪلائڻ واري آهي.“

واسديو هائوڪار ۾ ڪنڌ ڌوڻيو. سڌارت پانيو ته نانگ
ڪملا کي نه پر کيس ڏنگيو آهي.
ڪملا ٿوري دير لاءِ وري هوش ۾ آئي. هن سڌارت
کي چيو.

”ڪيڏو نه بدلجي ويو آهين! شانتي ماڻيئم يا نه؟ مون
کي ته شانتي ملڻ واري آهي.“

”ها ڪملا، تون سڪون حاصل ڪري چڪي آهين.“
ڪملا اڪير سان سڌارت کي ڏسڻ لڳي. هوءَ مهاڻا ٻڌ
جي آخري ديدار لاءِ نڪتي هئي، پر ان کان اڳ مهاڻا
جي بجاءِ هن سڌارت کي ڏٺو ۽ پاڻ موڪلائڻ واري هئي.
هن سوچيو: — اهو به بهتر ٿيو، سڌارت به ترماتما آهي.
ڪملا کي وڌيڪ ڳالهائڻ جي مهلت نه ملي ۽ هوءَ موت
جي گود ۾ هلي ويئي. سڌارت هن جون اکيون پنهنجي
هٿن سان ڍڪي ڇڏيون. هو ڪيترو ئي وقت ڪملا جي
مردہ جسمر کي ڏسندو رهيو، اهي سڪا چنپ جن کي ڪڏهن
هن تازي ڪڪوريل انجير سان تشبيهه ڏني هئي، هي اڻڀا
وار، اهو ڪومايل ۽ پيلو چهرو، اهو بي سرت ۽ بي جان
ٿڌو جسمر، اهو سڀ ڪجهه، جنهن کي ڪڏهن هن پياري ۾
پياري شئي سمجهيو هو!

سڌارت انهيءَ رات ڪجهه نه کائڻو. هو ٻئي ٻاهر هليا
آيا. واسديو لپتي پيو، پر سڌارت سڄي رات ڀونگيءَ جي
در وٽ ويهي گذاري. سڄ اڀرڻ ۾ هو جو واسديو جاڳيو
۽ سڌارت کي ويٺو ڏٺائين.

”نون سڄي رات نه ستو آهين.“
 ”نه۔ آئون نديءَ جا آواز ٻڌندو انهن مان مطلب
 ڪيندو رهوس.“
 ”تو هيءُ وڇوڙو ڏٺو، پر تنهنجي چهري تي ذرو به
 دڪ ناهي.“
 ”آئون ڇو دڪي ٿيان دوست، مون کي منهنجو پٽ
 جو ملي ويو.“
 ڇوڪرو اڃا ستو پيو هو جو هو ڪملا جي چڪيا تيار
 ڪري آيا.

ڪملا جو ڪريا ڪرم ٿي ويو ۽ ڇوڪري روئي رڙي
 کڻي ماڻ ڪئي. هو سڄو ڏينهن اداس ۽ وياڪل رهيو ■
 سڌارت جي انهيءَ دلاسي ۽ پاڻهه تي غور = ندو رهيو ته
 هو سندس پيءُ آهي.

سڌارت هن جي غم جو لحاظ ڪندي هن کي اڪيلو
 ڇڏي ڏنو هو. هن ڄاتو ٿي ته ڇوڪرو کيس پيءُ ڪري
 ڪڏهن نه پائيندو. جلدئي سڌارت کسي معلوم ٿي ويو ته
 ڇوڪرو لاڏڪوڏ جو بگڙيل آهي. جالدي هري مري نه
 سگهندو. سٺو کائڻ سٺو پهرڻ ۽ اميرن وانگر حڪم هلائڻ
 تي هريل آهي سو هن ويڳاڻي هند تي ڪو جلدي هري
 مري سگهندو؟ تنهنڪري هن ڇوڪري تي ڪا سختي نه
 ڪئي بلڪ هن جو وڏ ۾ وڏ خيال ڪرڻ لڳو. هن جو
 خيال هو ته سندس محبت ■ شفقت توڙي وقت گذرڻ سان
 ڇوڪرو ليٽ هن جي چڻي ۽ اثر ۾ اچي ويندو.

چوڪري جي ماڻ تي سڌارت شروع ۾ ته ڏاڍو خوش
 ٿيو هو ۽ پاڻ کي تونگر سمجهڻ لڳو هو. مگر جيئن جيئن
 هن جي بي ادبي، ڪانهلي، نثرپائي ۽ غيرن وارو ورتاءُ
 ڏٺائين ۽ ويتر هن کي گهڻو زيان ڪندو ڏسي سڌارت محسوس
 ڪيو ته ۽ چوڪرو هن لاءِ خوشي ۽ سکون نه بلڪ آزار
 بنجي آيو آهي، پر ان هوندي به هن جي دل ۾ پٺت لاءِ
 محبت ۾ ڪا ڪمي نه پيدا ٿي. هن اهو آزار به خوشيءَ
 سان سر تي سهسايو. رڳو پٺت جي محبت ۽ هن جي وٽس
 موجودگيءَ خاطر.

سڌارت جيئن ته گهڻو وقت پٺت وٽ پونگي ۽ ۾ ٿي
 ويٺو رهندو هو. تنهن ڪري ويچاري واسديو تي ڪم جو
 بار وڌي ويو. ڪن مهنن تائين سڌارت اها اميد ساريو صبر
 ڪندو رهيو ته من ڪو وقت اچي جو چوڪر کيس سندس
 محبت ۽ شفقت جو جواب مروت ۽ فرمانبرداري سان ڏئي.
 واسديو به خاموشيءَ ۽ صبر سان اهو سچو لقاءُ ڏسندو رهيو.
 هڪ ڏينهن جڏهن سڌارت چوڪري جي غلط رويي
 سبب گهڻو دلگير ٿيو ويٺو هو، تڏهن واسديو سڌارت کي
 ٻانهن کان وٺي اچي هڪ طرف ويهاريو ۽ هن سان پهريون
 ڀيرو انهيءَ موضوع تي ڳالهائڻ لڳو.

”يار معاف ڪجان، آءُ توکي دوست سمجهي ٿو چوان.
 هي چوڪرو تنهنجي لاءِ پريشانيءَ جو سبب بنجي ويو آهي.
 هيءُ پڪيٽڙو ته ڪنهن به آڪيري جو آهي. هن پنهنجو
 گهر گهاٽ ڪو تو وانگر نه نه ڇڏيو آهي. بلڪ پنهنجي

مرضي ۽ جي خلاف هتي اچڻو پيو اٿس. نديءَ مون کي چٽاءُ ڏنو آهي ته پاڻي وڃي پاڻي ۽ سان ملندو آهي ۽ جواني وڃي جوانيءَ سان ملندي. تنهنجو چوڪرو هتي ڪڏهن به خوش نه گذاري سگهندو.

سڌارٽ جي چهري تي دڪ جي پيڙهه هئي. هن چيو: ”آءٌ هن کي پاڻ کان ڌار به نٿو ڪري سگهان دوست! ڪجهه مهلت ڏي. آءٌ هن جي دل هٿ ڪرڻ لاه ڏاڍو پاڻ پيو پتوڙبان. آءٌ محبت ۽ صبر سان نيٺ هن کي پنهنجو ڪري وٺندس. اميد اٿم ته هڪ ڏينهن هو به نديءَ جا آواز ٻڌندو ۽ سمجهندو. هن کي به سڏ ٿيو آهي.“

”برابر سڌارٽ“ واسديو ڀاڻو مان مرڪندي چيو: ”هن کي سڏ ٿيو آهي، پر توکي ۽ مون کي ڪهڙي خبر ته هن کي ڇالا سڏيو ويو آهي؟ ڪهڙو رستو اختيار ڪرڻ لاه سڏ مليو اٿس؟“

دوست مون کي خبر آهي ته تون هن تي ڪا سختي نه پيو ڪرين، تون هن کي ڪا سيمڪت نه پيو ڏين ان ڪري جو تون سمجهين ٿو ته محبت ۽ نرمي سختيءَ کان وڌيڪ اثر ڪندڙ آهي. تون سمجهين پيو ته پاڻي پٿر کان وڌيڪ مضبوط آهي. تنهنجو اهو خيال ڏاڍو عمدو آهي. پر اهو ته ٻڌاه ته ڇا ائين ڪرڻ سان تون هن کي ويتر بگاڙين نه پيو؟ هن کي هن هنڌ رهڻ تي مجبور ڪرڻ جي ڪوشش ۾ تون مور ڳو هن کي سزا نه پيو ڏين ڇا؟“

”نه پوءِ ڇا ڪرمان ٻار.“ سڌارٽ پرر نشان ٿيندي پڇيو.

”تون هن کي هن جي دنيا ۾ واپس موڪلي ڏي جتي هو خوش گذاري سگهي.“

”مون انهيءَ سوال تي به اڪثر ويچارڻو آهي، پر اتي وڃي ڇا هو وڌيڪ خراب نه ٿيندو؟“

”تون پنهنجي حالت تي غور ڪر، ڇا تو به هتي رهي، تپسياڻون ڪري استادن کان سکياڻون وٺي هيءَ حيثيت حاصل ڪئي آهي؟ تون پائين ٿو ته هي ڇوڪرو به انهن مرحلن مان گذري سگهي ٿو؟ تو به ڪيترو عرصو پنهنجي مرضيءَ سان زندگي گذاري، تنهن ۾ تنهنجو پيءُ، تنهنجا استاد توکي اصل نه روڪي سگهيا. نيٺ تو پنهنجو رستو پاڻ بنايو ته پوءِ هي ڇوڪرو پنهنجي سکيا ۽ پنهنجي صحبت ۾ ڪيئن سڌرنندو؟ تون هن لاءِ ڏهن دفعا مري وري جيئرين ته به هو اها راه نه وٺندو جا تون چاهين ٿو.“

واسديو ان کان اڳ ڪڏهن به ايترو نه ڳالهائڻو هو. سڌارت هن جي صلاح جو ٿورو مڃيو ۽ ڳري دل کڻي پونگيءَ ۾ هليو آيو. سمهڻ جي ڪوشش ڪيائين پر نه ٿي. نه آيس. واسديو هن کي ڪا نئين ڳالهه نه ٻڌائي هئي. هو اڳ ئي انهن معاملن تي ويچارڻي چڪو هو. هو پاڻ گهڻو سمجهندڙ هو، پر ڇا ڪجي جو هن جي ڇوڪري لاءِ صحبت هن جي سمجهه کان وڌيڪ قوت واري هئي. هن کي پٽ سان عشق هو بلڪه ان ڳالهه کان هميشه خوفزدہ رهندو هو ته متان هو کائڻس جدا ٿي وڃي.

هي به سڌارت جي زندگيءَ جو هڪ نرالو پهلو هو.

هن کان اڳ هن ڪنهن کي اهڙو ۽ ايترو نه چاهيو هو. ڪنهن لاءِ ايترو فڪر مند نه نه ٿيو هو. ڪنهن لاءِ ايترو ڊکي ۽ گڏوگڏ سرهو نه نه گذاريو هئائين. ڪنهن لاءِ ايترو مايوس ۽ گڏوگڏ آسوند نه نه رهيو هو!

ڪملا هن کي هڪ ڀيرو چيو هو ته هو ڪنهن سان ڪامل محبت نٿو ڪري سگهي ۽ هن اهو مڃيو به هو پر هن وقت ته ائين نه هو.

— نه، آءٌ واسديو جي صلاح تي نه هلندس، چوڪري کي پاڻ کان پري نٿو ڪري سگهان. ڀلي هو مون تي حڪم هلائي. منهنجي نافرمانِي ڪري. آءٌ صبر ڪندس ۽ انتظار ڪندس.

سڌارٽ خاموشيءَ سان پنهنجي دل ۽ دماغ سان جنگ ڪندو رهيو، واسديو به صبر ۽ سائنٽ سان سڀڪجهه پي ڏنو ۽ سٽو. صبر جا ته هو ٻئي هونئن به پختا هئا.

سڌارٽ سوچڻ لڳو ته هيءَ جا هن کي پٽ لاهه ڪاندي محبت آهي. سا به زندگيءَ جي هڪ ضرورت آهي. اها ڪا اجائي شيءِ نه آهي، اها انساني فطرت جي تقاضا آهي. انهيءَ کي مايا جو موه نٿو چڻي سگهجي. تڏهن چئبو ته مون کي هن جذبي، هن درد هن مور ڪپائي جي تجربي مان به گذرڻو هو!

چوڪرو ساڳيءَ طرح بي پرواهي ۽ لاغر خائي ڪندو رهيو، ٻيءَ سان هن کي ڪو چاهه نه هو. نه ڪو هن کان خوف هوس. بلڪ هو سڌارٽ کي ستائيندو رهندو هو. هن

جي تڏليل ڪندو رهندو هو، سڌارت جي بزرگي هن جي ڪهڙي ڪم جي هئي؟ هو ته سڌارت جي انهيءَ نمرتا ۽ نهٺائي کان ويتر نفرت ڪرڻ ۽ چڙڻ لڳو هو. هن چاهيو ٿي ته سڌارت کيس تنبيهه ڪري، هن کي لتاڙي هڪ ڏينهن ته هو پيءُ سان ڪاپو ڪلايو جهيڙو جوڻي بيٺو.

”مون کي ڪم نه چئو آئون ڪو تنهنجو نوڪر آهيان ڇا؟ تون مون کي ماري ته ڏس، اهڙي تو ۾ همت ئي ڪانهي، ويتر تنهنجي اها پاڻو ۽ شفقت مون لاءِ نسوري سزا آهي. تنهنجي نمرتا مون کي مورڳو هيٺو ڪري ڇڏيو آهي. تون پانٿين ته آئون تو جهڙو ٿيان. تنهن کان ته بهتر آهي ته چور، ڌاڙيل ۽ قاتل ٿيان. تون ڀلي منهنجي ماءُ جو محبوب هئين، هزار ڀيرا هئين ته به تون منهنجو پيءُ نه آهين.“

ڪروڌ ۾ ڀرجي هن سڌارت کي گهٽو گهٽ وڌڻا هڻايو ۽ هڪ طرف جو هليو ويو ته رات جو دير سان موٽيو ۽ ٻي ڏينهن صبح جو هو ماڳهين واسديو جو الهه تلهه بهاري پيڇي ويو. واسديو ۽ سڌارت جو ٻاهر نڪري ڏسڻ ته ٻيڙي به غائب هئي، ٻيڙي نه ٻي ۽ ڏسڻ ۾ آئي پر چوڪري جو ڪٿي پتو نه هو. سڌارت دڪ ۽ پيڙا کان مانڊو ٿي ويو.

”آءٌ چوڪري کي ڳوليندس. متان ڪو نقصان ريس.“ هن ٻار آهي. جهنگ ۾ پٽڪڻ سان ڪو چيهو نه ريس.“ هن واسديو کي چيو. ”اڄ دوست، هڪڙو ترهو ٺاهي وٺون ۽ هلي چوڪري کي ڳوليون.“

”ترهو ضرور ٺاهينداسين، پر چوڪري کي ڳولڻ لاءِ
 نه، هن ٻار کان ٻيڙي اٿڻ لاءِ. دوست! هن کي ڇڏي ڏي
 ته هليو وڃي. هو اهڙو ننڍڙو به ڪونهي. هو ضرور شهر
 ڏانهن ويندو ۽ اتي ئي هن کي وڃڻ به ڪپي. سڌارت ٻار،
 تون انهيءَ ڳالهه تي ٻيو روئين جنهن تي توکي ڪلڻ ڪپي،
 هو اهوئي تجربو ته ماڻڻ وڌو آهي. جو تو پاڻ هلي وڃي
 هٿ ڪيو؟ ۽ پوءِ سڌي راهه مليو. چوڪري به ته اها تو
 واري وات ورتي آهي.“

سڌارت واسديو جي ڳالهه ٻڌي ان ٻڌي ڪري ڇڏي
 ۽ ڪهاڙي ڪٿي بانس وڍڻ لڳو. واسديو چپ چاپ هن جو
 هٿ وٺي لڳو. نيٺ هنن بانس جو هڪ ترهو ٺاهي ورتو
 ۽ ان کي پاڻيءَ ۾ ڌاري اٿي هليا.

واسديو اڳ ڳڻتي ڪري ڪهاڙي پاڻ سان کڻي جو پڪ
 هئس ته چوڪري ضرور خار ۾ اچي ٻيڙيءَ جا ونجهه اچلائي
 ڇڏيا هوندا. برابر هو به ائين ئي. هو ٻيڙيءَ تي پهتا ته
 ونجهه غائب هئا.

سڌارت واسديو کي ٻيڙي تي ڇڏي ٻيلي ۾ نڪري
 ويو ۽ چوڪري کي ڳولي هٿ ڪرڻ لاءِ ڀٽڪڻ لڳو.
 گهڻو رڻ کان پوءِ هن کي پڪ ٿي وئي ته هن جي جاکوڙ
 اچائي آهي. چوڪرو هيستائين شهر پهچي چڪو هوندو.
 هاڻي هن جي دل ۾ عجب ڦيرو پيدا ٿيو. چوڪري
 لاءِ هاڻ هن کي اها اون ۽ ڳڻتي نه رهي ته متان کيس ڪو
 جهنگلي جانور نقصان نه پهچائي. هن محسوس ڪيو ته فقط

پٽ کي ڏسڻ جي سڪاڻس جا هن کي ڪٿي ٻيهڻ نٿي ڏئي.
 هو ائين ئي ڪهندو ڪهندو نيٺ شهر وٽان اچي نڪتو.
 ڪملا جي شهر ۾ - اتي ه - ن محسوس ڪيو ته پٽ جي
 محبت جو جيڪو ڇاڪ هن جي دل ۾ آهي سو ڇڪڻ جي
 بدران ڇٽڻ لڳو آهي.

نرالا جذبا هن جي دل ۾ واسو ڪرڻ لڳا دک ۽ پيڙا،
 مايوسي، اميد، روشني، اونده -! هو ويهي رهيو ڪجهه
 پنهنجي اندر مان ڪا ڳالهه، ٻڌڻ جي آس، ڪجهه ٻاهران
 ڪجهه، ملڻ جي اميد. هو غم جي تصوير بنيو بيٺو رهيو.
 ڪي فقير اچي اتان لنگهيا ۽ هن کي به فقير سمجهي ۾،
 ڪيلا هن جي جهولي ۾ وجهي رهندا رهيا. هن ڪنڌڪڻي
 نهاريو به ڪونه.

ٿوري دير بعد ڪنهن اچي هن جي ڪلهي تي هٿ
 رکيو ته هو چرڪي پيو. هي واسديو هو جو کيس ڳوليندو
 هتي اچي پهتو هو.

واسديو جي اکين ۽ چهري جي گهنجن ۾ محبت ۽
 گنجرتا واري مرڪ ۽ مهر ڏسي هن به مرڪي ڏٺو. تڏهن
 هن اچي ۾ ڪيلا ڏٺا. هڪڙو ڪافي واسديو کي ڏٺائين ۽
 هڪ پاڻ کائڻ لڳو. پوءِ واسديو سان گڏجي اتي هليو. ٻئي
 بنا ڪجهه ڳالهائڻ ڳالهائڻ جي ساڳي واٽ وٺندا نيٺ پٽ
 تي موٽي آيا. سڌارڻ پنهنجي بستري تي پئجي رهيو ۽ ننڊ
 وڪوڙي ويس.

سڌارت جي دل جو گهڻو ڪيترو عرصو چڪندو رهيو. ڪڏهن ڪي اهڙا مسافر اچي هن جي پيڙي ۾ چڙهندا هئا، جن سان ٻار هوندا هئا ته سڌارت هنن کي ڏسي ايرڪا جي ٿڌي باه ۾ جلڻ کان پاڻ بچائي نه سگهندو هو.

— هي ڪهڙا نه خوش ۽ ڀاڳوان آهن! اهڙي خوشي منهنجي نصيب ۾ ڇو ناهي؟ بدڪارن ۽ چورن ۽ ڌاڙيلن وٽ به اولاد جي نعمت آهي. هو ٻارن کي پيار ڏين ٿا پيار وٺن ٿا، مون کي اها محبت نصيب ڇو نٿي ٿئي؟

هو وري عام ماڻهن وانگر سوچڻ لڳو هو. وري الائي ڇو هو عام ماڻهن کي پنهنجو شريڪ سمجهڻ لڳو هو. حقيقت هي هئي ته هن جي من ۾ هي انقلاب اچي پرگهت ٿيو هو ته اهي دنياداري جون تقاضائون يعني مال، اولاد، ڪم ڪار روزمره جا نيسر، اهي سڀ ڳالهائون به ڪي اجايون نه هيون تنهن ڪري هاڻي هن کي دنياداري جي ڪمن ۾ مشغول ماڻهن سان اها نفرت به نه رهي هئي — ماڻهن وڃڻ جو ڪهڙو ڏوه آهي. هو زندهه رهڻ لاءِ اهي جاکوڙون ڪن ٿا، گهرجن ۽ ضرورتن پٽاندر ڪم ڪرڻ، زندهه رهڻ لاءِ جدوجهد ڪرڻ، ڏک سڪ سڀ گڏجي ميڙڻ وغيره اهي سڀ ته نيڪي جون ڳالهائون آهن!

هو زندگي جي وحدت ۽ ڪثرت جون ڳالهائون، اهي

فلسفا اهي منطق نٿا ڄاڻن ته مڙئي خير آهي. سڀئي ته اهي
 نزاکتون نه سمجهندا. ٻيلا اهي فلسفا، اهي پيڊ ۽ اسرار
 واقعي ڪو وزن به رکن ٿا؟ ڪهڙي خبر ته اهي نزاکتون
 ۽ معرفتون به مڙئي خام خيالي هجي؟ اهي مفڪر ۽ سياڻا
 به مٿان محض ٻارن واريون سوچون، ٻارن وارا ويچار ڌاريندا
 هجن جن جي ڪا اهميت ئي نه هجي؟ عام رواجي ماڻهو
 ڪي انهن مفڪرن کان گهٽ آهن ڇا؟

هاڻي سڌارت سمجهڻ لڳو هو ته اصل دانائي آهي ڪهڙي
 شيءِ، ۽ اهائي هن جي اصل منزل هئي جنهن لاءِ هن عيذا
 پنڌ ڪيا هئا، يعني ڪائنات جي مڙنهي شين جي وحدت،
 ان جي لافاني ڪماليت جي ڄاڻ ۽ مڙنهي شين جو هڪٻئي
 سان ملهه سلوڪ ۽ هم آهنگي. يعني اهائي وحدت مان
 ڪثرت.

پر هي ڇا؟ جو ڦٽ وري اڏامو پوي —
 ۽ هڪ ڏينهن جو چاڪ ڇڪڻ لڳو ته هو بي قابو ٿي
 ٻيڙي چڪي ونجهه هڻي وڃي انهيءَ واٽ تائين پهتو جا
 شهر ڏانهن ويندي هئي. ۽ ٻيڙيءَ مان لهي پيو. دل ۾ چڪ،
 ته وڃي ٿو پٽ سان ملان، نديءَ ۾ ڪا طغياني نه هئي پر
 ان جا آواز اڄ عجب انداز سان ٻئي ٻڌڻ ۾ آيا — هي چولين
 جي چڻڪي مان ٽهڪن جا آواز ڇو پيا اچن؟ ندي مون
 تي کلي پئي. ڪاٺيا ٽهڪ پئي ڏي؟ سڌارت جهڪي پاڻيءَ
 ۾ نهارڻ ۽ آوازن کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪرڻ لڳو،
 پاڻيءَ جي آرسِيءَ ۾ هن کي پنهنجي بدران ڪنهن ٻي شخص

جي شڪل ڏسڻ ۾ آئي!

—هي ڪير آهي؟ هي ته اهو شخص آهي جنهن کي آءٌ گهڻو اڳ وساري چڪو آهيان، جنهن سان ڪڏهن مون کي محبت هئي ۽ جنهن جو آئون ڏاڍو لحاظ به ڪندو هئس. جنهن کان ٻڌندو به هئس. —

هيءُ چهرو سندس برهمڻ پيءُ جو هو، هن کي اهو وقت ياد آيو جڏهن هو پيءُ سان ضد ڪري هن کي ڇڏي آيو هو ۽ وري وٽس نه وريو هو.

—منهنجي پيءُ به منهنجي جدائيءَ جا اهڙائي سورسنا هوندا جهڙا آءٌ هن وقت پنهنجي پٽ جي جدائي جا پيو سهان. هو به ته منهنجي وڇوڙي جو درد کڻي دنيا مان موڪلائي ويو. ته هي مون کان حساب ورتو پيو وڃي! حساب برابر ڪيو پيو وڃي! هن زندگيءَ جي واقعات جو ڪٿي ڪٿي سان ملي هڪ ئي ڦير ۾ ڦرڻ، هي حالات جو ورجاءُ. ساڳي پٿر ۾ تسلسل ۱ گانڊاپو ڪيڏو نه عجيب ۽ چرچي جهڙو ڇهڇٽو آهي!

نديءَ برابر تهڪ پئي ڏنا.

ها، اها ئي حقيقت هئي. هرڪنهن جو وارو اوس اچي ٿو. هو وري اچي پيڙهي ۾ ويٺو. پيءُ جو خيال، پٽ جو خيال، نديءَ جو شمس تهڪ ڏيڻ — هن جي دل جهڙڻ لڳي، ۽ هن خود چاهيو ته پاڻ تي ۽ هن سڄي ڪائنات تي جيڪر وڏا تهڪ ڏئي کلي — ڦٽ اچا پيو چڪي. اچا صبر ۽ سڪون نه مليو آهي. اچا دردن تي قابو نه پائي

سگهيو آهيان. پر اڃا اميد اٿم. ۱. ماڻوس نه ٿيو آهيان — .
 سڌارت پونگي ۽ ۾ واپس آيو ته واسديو کي ويٺو ڏٺائين
 جو هڪ ٽوڪري آڻي رهيو هو. واسديو کان هاڻي پڙي ۽
 جو ڪم نه ٻڌندو هو. نظر ڪمزور ٿي وئي هئس ۽ هٿن
 ۾ رعشو هئس، پر اکين ۾ اهاڻي سرهاڻي واري جوت ۽ منهن
 تي اهاڻي شائتي ۽ آسودگي واري مٽيا، پاڻ اڳي کان اڳري.
 سڌارت جي دل چيو ته هن ماڻهائي بزرگ جي اڳيان
 اڃ وري پنهنجي دل کولي رکي. هو واسديو جي ڀرسان
 ويهي رهيو ۽ دل جو حال اورڻ لڳو. هـو ڳالهائيندو اندر
 جي وارتا ٻڌائيندو رهيو ۽ واسديو صبر ۽ سانت سان ٻڌندو
 رهيو. ههڙي ماڻهائي ۽ سانتڪي ماڻهو سان دل جو حال
 سٺو ان درد جو علاج ٿي ته هو. هن کي اندر جو ڦٽ
 ڏيکارڻ جو مطلب هو ان ڦٽ کي نديءَ جي پاڻيءَ ۾ ڌوئي
 ناري ڇڏڻ، تان جو ڦٽ ۽ پاڻي ملي هڪ ٿي وڃن!
 سڌارت محسوس ڪيو ته دل جي ڳالهين کي واسديو
 ائين ٿو ٻڌي جيئن ڪو وڻ برسات جي پاڻيءَ کي پاڻ ۾
 جذب ڪري — هي ماڻهو خود هڪ اڪند ساگر آهي،
 خود خدا جو مظهر آهي. خود ابديت آهي. ڊهوتا آهي هن
 کان اڳ مون هن بابت ائين نه محسوس ڪيو هو — .
 سڌارت ڳالهائي بس ڪئي ته واسديو پيار ۽ ڀاڻو جي
 مرڪ سان هن ڏانهن نظر ڪئي ■ ڪجهه ڪڇڻ پڇڻ بنان اٿي
 هن جو هٿ وٺي هن کي نديءَ جي ڪپ تي آڻي ويهاريو.
 ”نو اڃ نديءَ کي تهڪ ڏيندو ٻڌو دوست، پر توهين ڪجهه

نه ٻڌو جو ان توکي چوڻ چاهيو. هاڻي اڄ ته ويهي درياءُ
 شاه جو سندس ٻڌڻ، اڄ تون گهڻوئي ڪجهه ٻڌندڻ.”
 سڌارت پوري ڌيان سان سچيت ٿي نديءَ جا آواز ٻڌڻ
 لڳو. هن نديءَ جي آئيني ۾ سڀ شڪليون ڏٺيون جيڪي
 هو زندگيءَ ۾ هيستائين ڏسي چڪو هو، پيءُ، گورند، پاڻ،
 پٽ، ڪملا ۽ ٻين جون صورتون نديءَ جي پاڻيءَ جو ئي
 انگ هيون. سڀ دڪي، سڀ هڪڙي چڪر ۾ ڦرندڙ، سڀ
 هڪڙي ئي ماڳ ڏانهن هلندڙ، سڀ هڪڙي ئي ناتي ۾
 جڪڙيل، سڀ هڪڙي ۾ لپيڻيل ۽ پنهنجي پنڌ تي —
 انهيءَ سڄي ماڻهائڻ کي ئي ته سنسار يا دنيا چئبو آهي. اهي
 طرح طرح جا آواز پانت پانت جا درد، قسم قسم جون
 آڪيرون ارمان اهي سڀ سرهاڻيون، اهي نيڪيون، اهي
 بديون، انهيءَ مڙئي مجموعي کي ته دنيا چئبو آهي، ۽ انهن
 شين جي حالات ۽ واقعات جي تسلسل کي زندگي، يا
 زندگيءَ جو سنگيت....

۽ جڏهن سڌارت انهن مڙني آوازن کي هڪ ڪري
 ٻڌو ته هن جي من ۾ وري اهوئي هڪ اکر واسو ڪري
 ويو جو انهن مڙني آوازن جو مجموعو هو، ۽ جنهن هن کي
 ٻاهر هتي اچڻ تي شانتِي ڏني هئي، ڏيڍ ڏنو هو. سهارو
 ڏنو هو.

واسديو سڌارت جي من جي پاڻ کي پروڙي ويو ۽
 اها ئي نور ڀري مرڪ هن جي چاهي جي گهنجن ۾ جهلڪا
 ڏيڻ لڳي. اها ئي مرڪ ساڳي وقت سڌارت جي منهن تي

ٻه پڪڙڻ لڳي. هن جو زخم ڀرجڻ لڳو. ميسارجڻ لڳو. هن جو درد دفع ٿيڻ لڳو. هـن جي ذات، هن جي خودي، وحدت ۾ جذب ٿيڻ لڳي. ادراڪ جو سڪون هن جي چاهي تي ٻهڪڻ لڳو ۽ هن جي مقدر سان جوڻيل جنگ ختم ٿيڻ لڳي. هن جي اندر ۾ خواهشن جي چڪتاڻ ۽ ٽڪراءُ ختم ٿيڻ لڳو، هن جو ذهن حالات جي ڌاري سان هم آهنگ ٿيڻ لڳو، زندگيءَ جي ڌارا ۽ حالات سان ٺاهه! ۽ پنهنجو پاڻ کي وحدت جي حقيقت جي سپرد ڪري ڇڏيو. واسديو سڌارت جو اهو تغير پروڙي ويو ۽ هن جي منهن تي ڪامل مرجاڻا ڏسي اٿي ڪڙو ٿيو. هـن پيار سان سڌارت جي ڪلهي تي هٿ رکي چيو:

”مون کي هن ويل جوڻي انتظار هو، ۽ هاڻي جڏهن ته اها ويل اچي چڪي آهي منهنجا دوست! ته هاڻي منهنجي موڪلاڻي اٿي. مون طويل عرصو بيڙيءَ وارو واسديو بنجي گذاريو آهي، هاڻ جڏهن ته منهنجو ڪم پورو ٿيو، ته هاڻي نديءَ کي الوداع، بيڙيءَ کي ۽ ڪتيا کي الوداع. سڌارت کي الوداع!“

سڌارت واسديو جي اڳيان نٿڙي چيو:

”مون کي معلوم هو، تون بنواس وٺيندڙ؟“

”ها، آءُ بن ۾ ويندس، آءُ وحدت ڏانهن موٽي ويندس.“

واسديو جو منهن نور سان ٻهڪڻ لڳو.

واسديو رهندو رهيو. سڌارت هن کي ڏسندو رهيو.

سڌارت سرهاڻي ۽ گنپيرتا سان هن هستيءَ کي ٽڪيندو رهيو

جنهن جي وڪ وڪ ۾ اطمینان ۽ آسودگي هئي، جنهن جي منهن تي چانڊاڻ هئي. ۽ جنهن جو روپ سراپا نور هو.

V

گووند گچ عرصو بن ۾ پڙهندو رهيو، مهاڻا ٻڌ جي تعليمات جي روشنيءَ ۾ من جي شانتِي ۽ مڪتِيءَ جي تلاش ڪندو رهيو ۽ پوءِ ڪجهه وقت وڃي انهيءَ باغ ۾ گذاريائين جيڪو ڪهلا ٻڌيڪشون لاءِ وقف ڪري ڇڏيو هو. اتي هن اهو چوڻ ٻڌو ته نديءَ جي ڪپ تي هڪ هنڌ هڪ رشي پيدا ٿيو آهي، جو ظاهر ۾ ته هڪ معمولي ملاح آهي پر وڻس معرفت جي مٿي آهي ۽ جنهن وٽ ڪيترا ماڻهو اچي فيض پرائيندا آهن.

گووند، جو اڃا ڪامل شانتِي نه ماڻي سگهيو هو، سو هن رشيءَ جي درشن جو سانڀاهو ڪري اڻي هليو ۽ جڏهن پتڻ تي پهتو ته وري به سڌارت کي سڃاڻڻ کان معذور رهجي ويو. سڌارت جي ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿي هن کائنئس سوال ڪيو: ”بیر مرد! تون مسافرن تي، فقيرن تي ۽ جوگين تي ڏاڍو مهربان ٿو ٿئين، هنن سان سهڻو سلوڪ ٿو ڪرين، ڇا تون به حق جو گولاڻو آهين؟“

سڌارت مرڪي جواب ڏنو. ”تون پاڻ کي به گولاڻو ٿو سمجهين ڇا پريا مڙس؟“

”آءٌ ته اڃا گولیندي نه ٿڪو آهيان ۽ گولیندو رهندس.“

اهوئي منهنجو مقدر ٿو ڀانئجي. پر سمجهان ٿو ته توکي ڪجهه هٿ حاصل ضرور ٿيو آهي. ڇا مون کي ڪجهه نه ٻڌائيندين؟

”آئون انهيءَ کان وڌيڪ پيو ڇا ٿو چئي سگهان ته تون انهيءَ ڳولا ۾ تمام گهڻو اڳتي نڪري ويو آهين ۽ انهيءَ گهڻي ڳولا جو نتيجو هي نڪرندو جو منزل ڪڏهن به پائي نه سگهندين. جيئرو گهڻو ڳوليندين اوترو گهڻو منزل کان پري رهندين.“

”سو وري ڪيئن؟“

اهو هيئن، ته ڳولا جي ميدان ۾، انسان جي نگاه فقط پنهنجي منزل تي هوندي آهي. هو فقط پنهنجي انهيءَ منزل جي باري ۾ سوچيندو آهي ۽ نه ڪنهن ٻي حقيقت تي. هن جي ذهن تي فقط هن جي اها منزل سوار هوندي آهي. مراد جي ڳولا ٻي ڳالهه آهي ۽ ان جو پائڻ ٻي ڳالهه مراد برابر ڳولجي ٿي پر پائجي ٿي تڏهن جڏهن خيال کي هڪ طرف ڪري نه بلڪ آزاد ڪري ان کي هر موجود شئي ۾ جذب ڪجي. سو تون ڳولين ته پيو، پر انهيءَ ڳولا ۾ ائين هڪ طرفو وڌندو ٿو وڃين جو پنهنجي آسپاس جي حقيقتن تي تنهنجي نظر ٿي نٿي پڌي.“

”بزرگ، مون کي تنهنجي ڳالهه اڃا سمجهه ۾ نه آئي.“ گوولد چيو.

”ڪي سال اڳ تون هتي آيو هئين، هڪ ماڻهوءَ کي ستل ڏسي هن جي رکشا خاطر هتي ويهي رهيو هئين، پر

هن کي سڃاڻي نه سگهيو هئين ڳوڻند.“
 ”هان! ته ڇا تون سڌارت آهين؟“ ڳوڻند هميسيل آواز
 ۾ چيو ”يار آءُ هن پيري به توکي سڃاڻي نه سگهيس. سچ
 ته توکي ڏسي ڏاڍي خوشي ٿي، يار ڏاڍو بدلجي ويو آهين.
 هاڻي صلاح بنجي ويو آهين ڇا.“

سڌارت گرمجوشي ۾ سان کليو پوءِ ڳوڻند کي پاڻ سان
 پنهنجي پونگيءَ ۾ وٺي آيو. رات جو هڪ ٻئي سان خوب
 حال احوال اوريائون. ٻئي ڏينهن ڳوڻند اڻي آسهن جي ڪمي.
 وڃڻ کان اڳ هن سڌارت کان سوال ڪيو:

”انهيءَ کان اڳ جو آءُ هليو وڃان، دوست، مون کي
 هڪ ڳالهه ته ٻڌاء. تو آخرڪار ڪهڙو متو، ڪهڙو عقيدو،
 ڪهڙو علم، حاصل ڪري ورتو آهي، جنهن تي تون قائم
 آهين ۽ جو توکي زندہ رهڻ ۽ نيڪي ڪرڻ ۾ مددگار
 ٿو ٿئي؟“

سڌارت جواب ڏنو:

”دوست توکي ته خبر آهي ته جوانيءَ ۾ جڏهن سنڀالين
 جي ست ۾ هوندو هوس تڏهن به عقيدن، متن ۽ انهن جي
 سکيا ۽ سمجهڻ تي منهنجي دل نه پيچندي هئي، هميشه تائين
 مون کي گهڻائي استاد مليا آهن. پر ڪنهنجي به ڳالهه مون
 کي پورو رنگي راس نه ڪيو آهي. مون کي ته هڪ خوبصورت
 وٽسيا وٽان، هڪ وڏي واپاري وٽان، وڏن جوارين وٽان
 توڙي تو جهڙي ٻڌ ڀڪشو وٽان به گهڻائي سکيا جا سبق
 مليا، پر مون گهڻو ڪجهه هن نديءَ کان سکيو آهي، ۽

وساڊو کان، جو ڪو وڏو مفڪر ڪونه هو بلڪ هڪ سادو
سلوٽو ماڻهو، بلڪ - ج هج ته هڪ وڏو رشي هو.

”پر پنهنجو پاڻ کان به نه گهڻو ئي ڪجهه سڳيو اٿئي.
ڪجهه. انهيءَ ادراڪ مان چار ڪٿا مون کي به ڏي.“

”برابر. مون ادراڪ پرايو آهي. خيال ۽ علم اڪثر
منهنجي ذهن ۾ واسو ڪيو آهي، بلڪ اهڙيءَ طرح جيئن
زندگي جسم ۾ واسو ڪندڙ آهي، پر توکي خبر ناهي ته
عقل ۽ سياڻپ هڪ انسان کان ٻئي انسان تائين پهچڻ
واري شيءِ نه آهن. جي ڪو ڏاهو ماڻهو پنهنجي ڏاهپ ٻئي
تي ظاهر ڪرڻ يا هن جي ذهن ۾ اوڻ جي ڪوشش ٿو
ڪري ته اهو ڄڻ حماقت جو ڪم ٿو ڪري.“

مون اڄ تائين اهو پيڇو پرايو آهي ته علم ٻين تائين برابر
پهچائي سگهجي ٿو پر عقل ۽ دانائي نه.

انسان دانائيءَ کي تلاش ڪري سگهي ٿو، ان کي
حاصل ڪري سگهي ٿو، ان پٽاندر زندگي گهاري سگهي
ٿو، ان جي پناه ۽ امان ۾ رهي سگهي ٿو، ان جي ذريعي
ڪرامتون ڏيکاري سگهي ٿو پر ان جو پرچار نٿو ڪري
سگهي. ان کي ٻين جي ذهن ۾ منتقل نٿو ڪري سگهي. اهو
آزمان منهنجي ذهن ۾ جوانيءَ کان ئي پيدا ٿيل هو.
تنهن ڪري آءٌ اڪثر استادن کان بيزار رهندو هئس.

آءٌ هڪ فيصلي تي پهتو آهيان ته: سچ جو ضد به
سچ آهي، حقيقت جو ٻيو پاڇو حقيقت ئي آهي. هر حقيقت
جي مقابلي ۾ به حقيقت آهي. لفظن ۾ جو سچ بيان ڪجي

ٿو سو هڪ طرفو هوندو آهي. مڪمل نه هوندو آهي جيڪا
 به حقيقت سوچجي ۽ چئجي ٿي سا ڪماليت ۽ قطعيت کان
 خالي هوندي آهي. مهاڻا ٻڌ به اهوئي ته سيڪاريو آهي ته
 هڪ طرف سنسار ۽ مایا آهي ۽ ٻي طرف مڪتي ۽ نرواڻ
 آهي. هڪ طرف سراپ آهي ۽ ٻئي طرف سچ هڪ طرف
 ڀوڪڻا آهي ته ٻئي طرف نجات.

هر ڪنهن استاد وٽ سکيا جو اهو ئي رستو آهي. ٻيو
 ڪو رستو آهي ئي ڪونه. پر حقيقت هيءَ آهي ته دنيا
 جا اسان جي اندر ۾ به آهي ۽ اسان جي اردگرد به موجود
 آهي، سا ڪنهن به صورت ۾ هڪ رخي شئي ناهي. ڪوبه
 ماڻهو يا هن جو ڪوبه عمل نه سڃي ساري نيڪي آهي نه
 سڃي ساري بدئي، نه ڪو سچو ئي سنسار آهي نه ڪوئي
 سچو نرواڻ، اسان کي البت ائين ڏسبو ۽ پائڻبو ضرور
 آهي ڇاڪاڻ ته اسين سمجهون ٿا ته وقت يا زمانو ڪا
 حقيقت آهي، جڏهن ته اها اسان جي خام خيالي آهي.
 حقيقت ۾ وقت يا زمانو ڪا حقيقت ڪانهي. هر ٻار آڻ
 ڦري گهري انهيءَ ئي نتيجي تي پهتو آهيان. سو جڏهن
 وقت يا زمانو ڪا حقيقت ئي ناهي ته پوءِ اها حد جيڪا
 اسان کي هن دنيا ۽ ابدي دنيا جي وچ ۾، دڪا ۽ آئند
 جي وچ ۾ توڙي نيڪي ۽ بدئيءَ جي وچ ۾ ٿي ڏسڻ ۾
 اچي سابه اسان جي نظر فريبي آهي.

ٻڌ دوست، جيڪو اڄ گناهگار ۽ بدڪار آهي، سو
 سڀاڻي ليڪوڪار ۽ فلاح پائيندڙ بنجي سگهي ٿو. بس اهو

”اڄ“ ۽ ”سڀاڻي“ ٿي حقيقت ۾ خام خهالي آهي. حقيقت
 هيءُ آهي ته نيڪوڪار انسان ۽ بدڪار انسان موجود
 آهي، ۽ بدڪار انسان ۽ نيڪوڪار انسان موجود آهي،
 گناهگار انسان ۾ مهاتما به مخفي آهي، جنهن جو آڏو
 اڳ ئي موجود آهي، اهو گجهو مهاتما انسان کي انهيءَ
 بدڪار مان، تومن، بلڪ هر هڪ انسان مان سڃاڻڻ ڄاڻڻ
 گهرجي. گووند دوست! دنيا ناقص ۽ نامڪمل نه آهي، جا
 اسين پانيون ٿا ته هڪ طويل راه اڪاري نيٺ وڃي ڪماليٽ
 کي رسندي. نه، بلڪ دنيا هر وقت هر گهڙيءَ مڪمل
 آهي، ڪامل آهي، هر هڪ شر جي اندر خير لڪل آهي.
 هر هڪ ٻار جي اندر هڪ پوڙهو موجود آهي. هر کير
 پياڪ ٻار جي اندر ۽ فنا لڪل آهي.

موت ۾ ابدي زندگي آهي، ڌاڙيل ۽ جـ واريءَ
 جي اندر ۽ ترماتما آهي، برهمڻ جي اندر ۾ چور آهي.
 جيڪر ڳوڙهو گيان ڌيان ڪجي ته هولد وقت ۽ زماني
 جا پرڏا هٿي وڃن ۽ ماضي، حال ۽ مستقبل ٽٽي جيڪر
 هڪ ئي وقت ڏسڻ ۾ اچن تڏهن ئي ڏسڻ ۽ ايندو ته هر هڪ
 شئي خير آهي. ڪامل آهي ۽ پاڪ آهي.

تنهن سبب منهنجو اهو اعتقاد آهي ته جيڪا شئي به
 موجود آهي. سا خير ئي خير آهي، زندگي توڙي موت، پاپ
 توڙي پن، ڏاهپ توڙي مور ڪٻائي سڀ خير آهي، شر
 نه آهي.

جنهن شئي لاءِ مان چڱو انومان رکندس ۽ ان کي چڱو

چاهيندس ۽ ان ۾ ڇڏائي پائيندس. سا مون لاءِ ڇڱي ٿي ثابت ٿيندي مدي نه. مون پنهنجي جسم ۽ جان مان اهو پرايو آهي ته گناه، شهوت، دولت جو موه ۽ انهن جي نتيجي ۾ ڪراحت وغيره ورتائڻ مون لاءِ ضروري هو ته جيئن سنسار جي ڇڱي ۽ طرح جاڇ پرڪ کان پوءِ مون کي سنسار سان محبت ٿئي. دنيا مون لاءِ محض خيالي نه بلڪ حقيقي دنيا بنجي وڃي. بس دوست مون ته پنهنجي اندر مان اهوئي ڪجهه سڪيو آهي. وڌيڪ ڇا چوان، جيڪي ڪجهه اندر ۾ هوندو آهي سو ڪامل طور تي لفظن جو ويس نه پھري سگهندو آهي نه پوري طرح بيان ٿي سگهندو آهي.“

گووند خاموشيءَ سان سڌارت جي ڪٿا ٻڌندو رهيو. سڌارت هڪ ڀڙ هٿ ۾ کڻي چيو:

”هي ڏس پٽر، هي ماضيءَ ۾ ڇا هو. هاڻي ڇا آهي ۽ اڳتي وڃي ڪهڙي صورت ۽ حيثيت اختيار ڪندو، تنهن کان قطع نظر، هي به هڪ چاهڻ جهڙي شئي آهي، دنيا ۾ جيڪا به شئي موجود آهي سا چاهڻ جي لائق آهي، ندي، وڻ، پٿر توڙي هڪ معمولي ڇوڏو. انهن سڀني شين کان اسين سکون ٿا. جڏهن ته انسان جي ڳالهائيل لفظن مان سڀڪجهه نٿا سکون، تنهن ڪري لفظن سان نه، پر حقيقي شين سان محبت هئڻ کپي. لفظن ۾ ته نڪاڪهراڻ هوندي آهي نڪاڪوملتا، نڪي رنگ، نڪي ڪنڊون ۽ ڪناريون، نڪا بوءِ نڪو سواد، تون فقط لفظن جي ڇاڪي تي پنهنجي سڄي سکون کان پري رهجي ويو آهين. اهو خير

۽ شر، فقط لفظ ٿي ته آهن، نرواڻ به ڪو وجود نه ڪونهي،
نرواڻ به هڪ لفظ ٿي آهي.

”نرواڻ فقط هڪ لفظ ناهي دوست.“ گووند چيو،
”نرواڻ هڪ فڪر آهي، تصور آهي.“

”برابر گووند، نرواڻ هڪ فڪر آهي، تصور آهي، پر
مون کي ته فڪر ۽ لفظ ۾ به ڪو گهڻو تفاوت نٿو ڏسڻ
۾ اچي. آءٌ فڪر کي ڪا اهميت ٿي نٿو ڏيان. آءٌ ته شئي
کي وڌيڪ اهميت ڏيان ٿو، هر شئي جا سنسار ۾ موجود
آهي — ندي، هواڻون، پکي پکڻ، ڪڪر، ٻسون ۽ جيت...
اهي سڀ الاهي علم جا مرڪز آهن ۽ اسان کي اهو سڀ ڪجهه
پڙهائين ٿا جيڪي ڪجهه ڪتاب ۽ استاد اسان کي نٿا
پڙهائي سگهن.“ پر اهي ”شيون“ ڇا واقعي ڪا حقيقت ٿي
آهن؟ اهي سڀ مظهر محض نظر جو دوکو نه آهن ڇا؟ ڇا
اهو محض ماسا جو چل ناهي ڇا؟“ ”مون کي ته انهيءَ
سوچ به ڪو گهڻو نه ستايو آهي، جي اهي سڀ شيون محض
سراپ آهن ته پوءِ آءٌ پاڻ به سگهو سراپ آهيان. ته بس
جيڪا انهن شين جي فطرت آهي، سا ئي انسان جي فطرت
آهي ۽ انهيءَ ڪري ئي انسان کي انهن شين سان چاه ٿي
پوي ٿو. انسان جهڙي فطرت هئڻ سبب شيون محبت لائق
بنجيون ٿيون وڃن ۽ دوست گووند! ڪلجان نه، منهنجو
عقيدو هي آهي ته دنيا ۾ سڀ کان وڌيڪ اهم شئي آهي،
محبت، وڏن مفڪرن لاءِ دنيا جي اهميت فقط ايتري آهي
ته ان (دنيا) کي پرکين، ان جي تشريح ڪن ۽ ان کي

ڌڪارين. پر منهنجي نظر ۾ دنيا جي اهميت هيءَ آهي ته دنيا محبت ڪرڻ لائق آهي، نه ڌڪارڻ لائق. اسان کي جڳائي ته هڪٻئي سان ڌڪار جو رستو رکن بدران هڪٻئي سان، توڙي سنسار سان محبت جو نالو جوڙيون. محبت جو، مان ۽ لحاظ جو، عزت جو ۽ عقيدت جو.

”پر انهيءَ محبت کان ئي ته پاسو ڪرڻ جي اسان کي تعليم ملي آهي! مهاتما ٻڌ اسان کي دها جو، صبر جو، ضبط جو، همدرديءَ جو ۽ تحمل جو سبق ڏنو آهي ڇاڪاڻ ته هن ته اسان کي سنسار جي شهن جي ڇاه ۽ موه کان پاسو ڪرڻ جو سبق ڏنو آهي.“

”بس اهوئي ته لفظن جو ڪورڪ ڌنڌو آهي ڳوڻند يار. اها لفظن جي هير ڦير آهي. منهنجو متو مهاتما ٻڌ جي سکيا جي ابتڙ اصل ناهي. لفظن جي الهيءَ گمراه ڪندڙ پاڻ ڪري ٿي. مون کي لفظن کان وڌيڪ آهي. اها اصل مڃڻ جهڙي ڳالهه، نه آهي ته مهاتما ٻڌ ڪو محبت جو مخالف هوندو. هو جو سڄي انسانيت جي بي حقيقي ۽ فنائيت جي حقيقتن جو پار ڪو آهي ۽ تنهن هوندي به انسان ذات سان عشق اٿس جنهن ڪري پنهنجي سڄي حياتي اسان جي دڪن جي علاج لاءِ وقف ڪري ڇڏي اٿس، سو عشق کان اڻ ڄاڻ ڪيئن هوندو؟ البت منهنجي نظر ۾، هن جي زندگي ۽ هن جا عمل هن جي لفظن کان وڌيڪ اهم آهن. هن جي هٿ جو هڪ اشارو هن جي راءِ کان وڌيڪ اثر اٿس ۽ اهم آهي. هو پنهنجي گفتگو جي سبب نه بلڪ پنهنجي

عملن جي سبب مهان آهي.

تنهن بعد ڪيتري وقت تائين هي ٻئي دوست خاموش رهيا. گووند سڌارت جي گفتگو کان نوڙي هن جي شخصيت کان بي حد متاثر ٿيو. سڌارت جون سڀ ڳالهيون هن کي پوري طرح سمجهه ۾ نه ويئيون. پر سندس دل ۾ هن لاءِ وڏي عقيدت ۽ محبت پيدا ٿي. مهاڻا پڌ کان پوءِ سڌارت پهريون شخص هو جنهن کان هو ايترو متاثر ٿيو هو. سڌارت جي ڳالهين تي غور ڪندي هن جي دل ۾ يقين توڙي بي يقيني ۽ خيالن جو ٽڪراءُ پيدا ٿي رهيو هو مگر تنهن هوندي به هو احترام عقيدت کان سڌارت جي آڏو بار بار نوڙي ٿي پيو. هن سڌارت جي اڳيان ذري گهٽ سجدو ڪندي هن کي ايلاز ڪيو:

”سڌارت! پنهنجيون عمرون هائي پوئتي ڀڄجي ويون آهن، وري يا نصيب الائي هن جنم ۾ ملون نه ملون، آءٌ ڏسان پيو ته توکي شانتي ملي چڪي آهي، جڏهن ته آءٌ اڃا ان کان محروم آهيان. منهنجا مانوار دوست! ڪو اهڙو اکر ٻڌاءِ جو آئون سمجهي سگهان، دل سان هنڊائي سگهان، جو منهنجي رهنمائي ڪري، سڌارت يار آئون اڪثراوندا هي ۽ اڙانگي وات تي هلندو رهيو آهيان.“

سڌارت ماني مرڪ سان هن ڏانهن نهارو گووند جي اکين ۾ مرڪ هڻي، اک بند هڻي انتظار هو، چاهي ٿي لاڳيتي جستجو ۽ لاڳيتي ناڪامي جا دفتر لکيا پيا هئا. سڌارت هن جي ڪن ۾ سرگوشي ڪئي: ”اڃا وڌيڪ

جھڪي پٽ دوست، ويجهو اڇ ۽ منهنجي پيشانيءَ کي چمي ڏي.“ گووند ششدر ٿيندي به اندر جي ڪنهن امر جي تحت سڌارت جي هدايت تي عمل ڪرڻ تي مجبور ٿي پيو. هن جھڪي سڌارت جي پيشاني تي چمي ڏني. اهو عمل ڪندي به هن جي دل ۽ دماغ ۾ عجيب هلچل مڃي وئي. سڌارت جي متن ۽ عقيدن ڪو هن جي دل ۾ پوري طرح واسو نه ڪيو هو مگر انهيءَ شڪ ۽ يقين جي حالت ۾ هن جي پيشاني تي چمي ڏيندي هن کي سڌارت جي هڪ چھري ۾ ڪئين چھرا ڏسڻ ۾ آيا. ڪئين سو هزار چھرا، جي ظاهر ٿي وري الوپ ٿيو ٿي ويا ۽ وري ظاهر ٿي ٿيا. بدلجندڙ ۽ وري ساڳي صورت وٺندڙ ڪندڙ ۽ وري ڏيکائڻي ڏيندڙ چھرا! ۽ انهن سڀني ۾ اهوئي ساڳيو سڌارت موجوده! نندي مڃي وڏي مڃيءَ کي پٽي ڳڙڪائي، نئون ڄاول ٻار، روئڻ جي ڪندڙ، هڪڙو انسان ٻئي انسان کي چرو هڻي قتل پيو ڪري، وري جلاد انهيءَ قاتل جو ڪنڌ پيو لاهي. اگهاڙا مرد ۽ اگهاڙيون عورتون هڪٻئي کي عيش جون آڇون ڏيندڙ. لاشن جا انبار، طرح طرح جا حيوان ۽ مرون، ڪرشن مهاراج ۽ اگني، اهي سڀ چھرا هن هڪٻئي سان هڪڙي ئي رشتي ۾ جڙيل هڪٻئي سان هر معاملي ۾ سهڪار ڪندڙ، هڪٻئي سان محبت ۽ نفرت جو وهنوار ڪندڙ، هڪٻئي کي مارڻ ۽ جيارڻ جو ڪاروبار ڪندا ڏٺا. سڀ فاني، پر وري وري پٽدا ٿيندڙ، ڪو مري نه پيو بلڪ وري وري روپ بدلائي بدلائي پيو وارد ٿئي، — انهيءَ

چولي بدلائل واري مهل جي درميان ۾ فقط وقت جو سنڌو
 پيو ڏسجي، — هڪڙي هستي ۽ هستي ۾ ٻئي جذب ٿئي —
 ۽ انهيءَ سڄي مانڊاڻ ۾ انهيءَ سڄي نظاري جي مٿان هڪ
 موهوم، باريڪ ۽ دائمي هلڪو پردو پيو ڏسجي ۽ اهو آهي
 سڌارت جو مرڪنڌڙ منهن، جنهن کي هو ڇڻ سان چمي
 رهيو هو. ۽ گووند کي انهيءَ نقاب جهڙي مرڪ-توڙي
 مهاٿما گوتم ٻڌ جي سانتيڪي ۾ مهرباني، ڳوڙهي توڙي
 حڪمت ۽ ادراڪ سان پرپور مرڪ ۾ ڪو تفاوت نه پيو ڏسڻ
 ۾ اچي. ! مهاٿما ٻڌ به ته ائين ئي مرڪندو آهي. !

— وقت به ڪو موجود آهي يا نه، هي نظارو هڪ
 ڀل جو هو يا صدين جو، اتي ڪو سڌارت موجود هو يا
 مهاٿما ٻڌ، هو خود موجود هو يا ڪي ٻيا چيو به اتي آهن؟ —
 گووند انهن مڙني ڳالهين کان بي نياز ئي ڪنهن
 الاهي اوزار جو گهرو گهاءُ کائي، سڄو سارو ڪنهن منڊ
 ۾ منڊجي پند پھڻ پٺيو بيٺو رهيو، سڌارت جي چهري کي
 ٽڪيندو رهيو، جنهن تي اهو سڄو ڪيل ٿيندو ڏٺو هئائين،
 ۽ پوءِ وري ادب ۽ احترام سان هن جي آڏو سڄدي ۾ نمي
 پيو، تان جو سندس نراڙ وڃي ڌرتيءَ سان لڳو. سڌارت جي
 مرڪ هن کي هر شعبي جو اهو عشق عطا ڪري ڇڏيو،
 هر شئي جي اها عقيدت ۽ اهميت عطا ڪري ڇڏي جا هن
 کي اڳ ڪڏهن به نصيب نه ٿي هئي. !

سيپٽمبر 1982ع ۾ شايع ٿيندڙ ڪتاب

الطاف شيخ

جو نئون ڪتاب

جيان رس

پنهنجي نوعيت جو منفرد ۽ دلچسپ ڪتاب

گهراڻي لاءِ لکيو: نيو فيلڊس پبليڪيشنس
ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد.

نيو فيلڊس پبليڪيشنس طرفان

جلد شايع ٿيندڙ ڪتاب

روح جي ڳولا (ناول)

(SHADOWS IN THE WALL)

سپون

(جبران خايل جي مختلف افسانن ۽ مضمونن جو ترجمو)

عاشي جي واپسي

(THE RETURN OF SHE)

قائد

(قرة العين جي ڪهاڻين جو مجموعو)

نيو فيلڊ پبليڪيشنس جو شايع ٿيل اوڻٽيهون ڪتاب

عاشي SHE

هن ناول ۾، حضرت عيسيٰ جي ولادت کان ٻه گهڻو اڳ،
جي هڪ پراسرار عورت جو هڪ نرالو داستان سمايل آهي،
جيڪا ٻي پناه قوت، لازوال حسن ۽ غير معمولي سڀاڻپ
جي مالڪ هئي!

جنهن ڪروڙ ۾ اچي پاڻ پنهنجي محبوب کي قتل ڪيو
۽ پوءِ ڪن صدين تائين هنجو انتظار ڪندي رهي....
جڏهن ڪن صدين کان پوءِ هو وٽس هلي آيو تڏهن زندگي
جو اصول بدلجي چڪو هو....!

مصري قوم کان ٻه گهڻو اڳ جي هڪ پراسرار قوم هن
کي ”سدا حيات فرمانروا عايشي“ جي نالي سان سڏيندي ۽
سندس اطاعت ڪندي هئي! مگر هن جي صورت ڏسڻ
ٻه کين نصيب نه ٿي هئي!

هوءَ هڪ لاشن سان گڏيل پيرئمد ۾ رهندي هئي!

She جڳ مشهور مصنف هينري رائيڊر هئگرڊ جي مڙنهي
ناولن مان مقبول ترين ناول آهي. انهيءَ جو اندازو هن
امر مان لڳائي سگهجي ٿو، ته هي ناول ۱۸۸۶ع کان
باقاعدي لکڻ جي تعداد ۾ ڇپيو اچي ۽ هٿون هٿ ڪپندو
اچي. هن ئي ڪتاب جي تتبع (Adaptation) تي دنيا
جي مختلف ٻولين ۾ اڪيچار ناول لکيا ويا آهن ۽ فلمون
ٺاهيون ويون آهن.

گهرائڻ لاءِ لکيو:

سنڌيڪار: فضل احمد بچائي

نيو فيلڊس پبليڪيشنس

ڪل صفحا: 400

ٽنڊوولي محمد، حيدرآباد.

قيمت : 25 روپيا

نيو فيلڊس پبليڪيشن جو شايع ٿيل ستاويھون ڪتاب

غلامن جو پيڙو

هي ڪتاب ايڪرڪ ڪارڊر جي انگريزي ناول
"SLAVE SHIP" جو سنڌي ترجمو آهي، جنهن ۾ 1843ع
ڌاري ڏکڻ ڪئروولين اڪان ڪٽل غلامن جي پيڙي جي پبليڪيشن
۾ وار ڪانڊارنڊڙ جهيڙا ۽ مقابلا غلامن سان ٿيندڙ لڳ
ڪانڊارنڊڙ واقعا ۽ حادثا، ۽ ٽن انسانن جو خاتمو جنهن
۾ غيور اڻاڻتي قوم جي جوڌي آڏوڪي جو آفت. عياش
هارينبي جو انجام ۽ دنيا جو مشهور مضمون نويس ۽ صحافي
جيڪو غلامن جو واپار بند ڪرائڻ لاءِ زندگي ۽ ڪي داءِ
تي لائي ٿو ڇڏي سو به غلام خريد ٿو ڪري. معصوميت
جو خون ٿيندو ڏسي پاڻ به ٿي خون ٿو ڪري. ناول جي شڪل
۾ بيان ڪيل آهن جهڪي هيئي هيٺئين وارو پڙهي ۽ سگهندو
۽ ڏاڍي دل وارو هڪ دفعو ڪتاب هٿ ۾ کڻندو ته شايد
بند نه ڪندو جيستائين سڄو ڪتاب پڙهي پورو نه ڪري.
هن ناول ۾ طاقت ۽ پاور، ظلم ۽ رحم، عشق ۽ معصوميت،
عيش ۽ نشاط، محبت ۽ نفرت، مبادي ۽ منتها جا ڪئين
نفسياتي موڙ پڙهندڙ محسوس ڪندو ۽ چند منٽ ويهي
ويچار ڪندو.

خوبصورت ٽائيٽل

ڪل صفحا 288

قيمت - 20 روپيا

گهراڻي لاءِ لکيو

نيو فيلڊس پبليڪيشنس

ٽنڊو ولي محمد، حيدرآباد سنڌ.

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:
انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي گولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غير تجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَنَ کي کليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پُٽاندڙ وڌ
 کان وَڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليکڪن، ڇپائيندڙن ۽
 ڇاپيندڙن کي همٿائن. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ
 کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رُڪاوٽ کي نه مڃن.
 شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٽ،
 پُڪارَ سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بَمَن، گولين ۽ بارودَ
 جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرن ٿا.

... ..

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڻن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موٽي منجهه پهڙ ڇڻن ٿا؛

... ..

ڪالهه هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيتُ آهي، هي بَمَ - گولو،

جيڪي به ڪٽين، جيڪي به ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرقُ نه آ، هي بيتُ به بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چَمَ جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته
 ”هاڻي ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه
 وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪڍي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَنَ سڀني کي **ڇو، ڇا، ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا ڀاءُ
 پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ.“
 - اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)